

**T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**HALİL İNALCIK'IN OSMANLI TARİHİ ARAŞTIRMALARINA
SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
FEHİME YÜKSEL**

**DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. ÜNAL BOZYER**

**AĞUSTOS - 2012
MUĞLA**

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

“HALİL İNALCIK’IN OSMANLI TARİHİ ARAŞTIRMALARINA
SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ ”

HAZIRLAYAN
FEHİME YÜKSEL

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
“Yüksek Lisans”
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 05.10.2012
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 17.08.2012

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Ünal BOZYER, İmzası

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mehmet TEMEL, İmzası

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Savaş ÇAĞLAYAN, İmzası

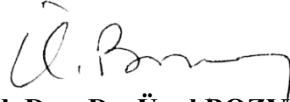
Enstitü Müdürü :

AĞUSTOS - 2012
MUĞLA

TUTANAK

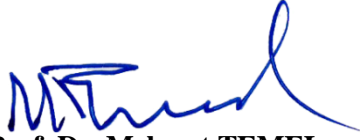
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 23/05/2012 tarih ve 553/5 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24. maddesine göre, Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Fehime YÜKSEL'in "**Halil İncalcık'ın Osmanlı Tarihi Araştırmalarına Sosyolojik Bir Bakış**" adlı tezini incelemiş ve aday 17/08/2012 tarihinde saat 14.00'te jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 70 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin **BAŞARILI** olduğuna **OY BİRLİĞİ** ile karar verildi.

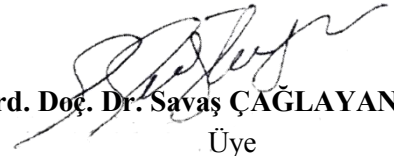
Yrd. Doç. Dr. Ünal BOZYER

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet TEMEL

Üye

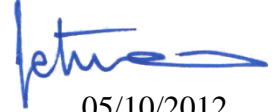

Yrd. Doç. Dr. Savaş ÇAĞLAYAN

Üye

YEMİN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Halil İnalıcık’ın Osmanlı Tarihi Araştırmalarına Sosyolojik Bir Bakış**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gűsterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05/10/2012

Fehime YÜKSEL

İmzası

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN **MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.**

Soyadı : YÜKSEL

Adı : FEHİME

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : Halil İnalçık'ın Osmanlı Tarihi Araştırmalarına Sosyolojik Bir Bakış

Y. Dil : A Sociological View On Halil Inalcik's Research On Ottoman History

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte : -

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar : Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Tarih : 17.08.2012

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : BOZYER, ÜNAL

Ünvanı : YRD. DOÇ. DR.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI: 222

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Sosyoloji ve Tarih (Tarihsel Sosyoloji)
2. Halil İncik ve Tarihiçiliği
3. Osmanlı Tarihi Araştırmalarına Sosyolojik Bakış

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELEER:

1. Halil İncik
2. Tarihsel Sosyoloji
3. Annales Okulu
4. Sosyal Tarihiçilik

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELEER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstract ve thesaurus'u kullanınız.

1. Halil İncik
2. Historical Sociology
3. Annales School
4. Social Historiography

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

- 1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum
- 2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir
- 3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezinin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası :

Tarih : 05/10/2012

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET	IV
SUMMARY	V
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM. SOSYOLOJİ VE TARİH İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE ANNALES OKULU VE OSMANLI TARİH YAZICILIĞI MİRASI BAĞLAMINDA YAPI VE TOPLUMSAL YAPILAR ÜZERİNE BİR PERSPEKTİF	5
1.1. Sosyoloji İle Tarih: Bir Diyalektiğin Kısa Tarihi ve Tarihsel Sosyoloji	5
1.1.1. Temel Tartışmalar	5
1.1.2. Türk Sosyolojisinde Tarih Yaklaşımı	17
1.1.3. Tarihsel Sosyoloji	21
1.2. Annales Okulu ve Yapı-Konjonktür Kavramları	30
1.2.1. Annales Okulu: Kısa Bir Tarihçe	30
1.2.2. Annales Okulu'nun Sosyolojik Dayanakları ve Tarih Anlayışı.....	38
1.2.3. Annales Tarih Okulu İçerisinde Fernand Braudel'in Yeri	49
1.2.3.1. Hayatı	50
1.2.3.2. Fernand Braudel'in Tarihçiliği ve Annales Tarih Okulu İçerisindeki Yeri ve 'Yapı' Kavramına Yüklediği Anlam.....	51
1.3. Halil İncalcık ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarih Yazıcılığı Mirası	60
1.3.1. Osmanlı Vakanüvistliğinin Temel Karakteri ve Osmanlı Vakanüvistliği ve İbn-i Haldun'un Önemi	60
1.3.2. Pozitivizm ve Milliyetçi İdeolojinin Osmanlı ve Yeni Türkiye Tarih Yazıcılığına Etkileri	65
1.4. Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemsel Modeli	77
2. BÖLÜM. HALİL İNCALCIK VE TARİHÇİLİĞİ	81
2.1. Hayatı	81
2.1.1. DTCF Yılları (1940-1972)	81

2.1.2. Amerika Yılları (1972–1992).....	84
2.1.3. Yeniden Türkiye (1993-)	86
2.2. Osmanlı Tarihi Yazmanın Güçlükleri Üzerine Bir Giriş ve Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ (1300-1600)	87
2.2.1. “Klasik Dönem” Söyleminin Tarihsel ve Sosyolojik Anlamı	94
2.2.2. Karşılıklılık ve Bilimlerin Ortak Çalışmaları.....	104
2.2.3. Yapı-Konjonktür ve Konfigürasyonlar.....	110
2.2.4. Bir Parantez: Marks’tan Wallerstein’a, Asya Tipi Üretim Tarzı ve Dünya Sistemi Analizi Osmanlı’yı Açıklamaz.....	139
SONUÇ.....	144
KAYNAKÇA	156
EKLER.....	167
EK.1. FERNAND BRAUDEL’İN ESERLERİ	167
EK.2. HALİL İNALCIK’IN ESERLERİ.....	169
EK.2.1. Halil İnalçık’ın Başlıca Kitapları.....	169
EK.2.2. Projeler Ve Kurduğu Bilim Kurumları	171
EK.2.3. Editörlüğünü Yaptığı Yayınlar	173
EK.2.4. Yayın Kurulunda Olduğu Bilimsel Dergiler.....	173
EK.2.5. Üyesi Olduğu Bilim Kurumları	174
EK.2.6. Tevcih Edilen Fahri Doktoralar	175
EK.3. ÖZER ERGENÇ İLE GÖRÜŞME	176
EK.4. HALİL İNALCIK İLE GÖRÜŞME	205
ÖZGEÇMİŞ.....	211

ÖNSÖZ

Tarih kitapları çalışmamın konusuna değinip geçmekte, sosyoloji ise kanatıp durmaktadır. Cıva sıvılığında bir konunun cazibesine kapılırken ‘güzel bir yanlış konu’ almış olmak bir yeniliğin bütün tehlikelerini taşımaktadır.

Bu tez ‘anne bak ödevim bitti’, ‘öğretmenim sınav kâğıtlarını okudunuz mu’, ‘tayinimiz çıktı’, ‘kızım bayramda gelecek misiniz?’... cümleleri arasında sıkışıp kalan zamanlarda kendi sorularına cevap arayan bir KADIN tarafından herkese rağmen ama herkesle yazıldı. Bu nedenle kimseye teşekkür borçlu değil.

Ancak sorularıma cevap aramak üzere yola çıkışımı ve bu yolda ilerleyişimi destekleyenlere duyulan minnet teşekkürü aşar. Anneme teşekkür ediyorum en çok, bana hep ‘içten bir güven’ duyduğu için, hocalarım Nurgün Oktik ve Muammer Tuna’ya sosyolojinin eğitimine başlarken verdikleri ‘cesaret’ için teşekkür ederim. Hocam Gökçen Ertuğrul’a sayısız cevaplarda boğulmama izin vermediği için, Dilek Hattatoğlu hocama ‘kadın olmanın sosyal farkındalığını’ öğrettiği için ve Araştırma Görevlisi Çağlar Özbek’e teşekkür ediyorum serbest alanda sosyoloji sohbetleri için.

Bir çalışmayı nihayetine erdirmeye çabası çalışmaların en zor bölümü. Verdiği moral kadar, neredeyse kaybolduğum ‘patikalar’da bir ‘yol’ ve ‘yollar’ bulma uğraşında destek için danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ünal Bozyer’e, çalışmanın sosyolojik dayanaklarını bulmam gerekliliğini hep hatırlattığı için teşekkür ediyorum. Son duraklarda yapılan rehberlik önemli, teşekkürler Yrd. Doç. Dr. Savaş Çağlayan, teşekkürler Prof. Dr. Mehmet Temel.

Tarihçiliğimin sağlam temellere oturmasını sağlayan Dil-Tarihteki hocalarımın emekleri hep yanibaşımdaydı. Görüşmeyi kabul eden Özer Ergenç hocama özel bir teşekkür borçluyum, sakin ve mütevazı bilgeliği beni popülizmden korudu. Halil İnalçık hocama çok eskiden 1995 Mayısından kalan bir teşekkür borcum var: O’na ‘sen devam etmelisin’ diyerek yol açtığı için teşekkür ediyorum.

Zordu... Cevapları bulma çabası kadar, bulduklarını anlayarak yazmak da.

Fehime YÜKSEL

ÖZET

Peter Burke'un 'Tarih ve Toplumsal Kuram' adlı çalışmasında tarihçi ve sosyologlar için “*bir bütün olarak toplumla ve her türlü insan davranışıyla ilgilenmeleri bakımından, kesişen kümeler üzerinde çalışırlar*”, vurgusundan hareketle, Annales (yıllıklar) Okulunun ışığında, **Halil İncalcık** tarihçiliğinin, *Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ (1300-1600)* adlı eserinin, (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Çev. Ruşen Sezer, Türkçe 1. baskı 2009- İngilizce 1. Baskı 1973) sosyolojik analizi çalışmanın konusudur.

Bu çalışmada **tarihsel sosyoloji** ve **Annales Okulu** kavramları ışığında Halil İncalcık'ın Osmanlı tarih yazıcılığı analiz edilerek Halil İncalcık'ın **Osmanlı Tarihi** yazımında '**Karşılıklılık ve Bilimlerin Ortak Çalışmaları**', '**Sosyal yapı ve konjoktürler**' ve '**sosyal tarihçilik**' kavramları algılayışı irdelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın, 1.bölümü Halil İncalcık'ın 'tarih idea'sında (tasarımını) ile tarih yazma yönteminde etkilendiği bilim adamlarını ve akımları tarihsel süreçte ve sosyolojik hatlarıyla incelemektedir.

Çalışmanın 2. bölümü ise, Halil İncalcık'ın *Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ (1300-1600)* adlı eserinin sosyolojik analizi Braudel'le karşılaştırmalı olarak 'disiplinlersizlik' ve 'yapı-konjontür-konfigürasyon' kavramları ile sınırlandırılarak yapılmıştır.

Ekler bölümünde ise Halil İncalcık ve öğrencisi Özer Ergenç'le 'tarihsel sosyoloji' konusunda yapılan görüşme metinleri ve bibliyografyalara ayrılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Halil İncalcık, Annales okulu, tarihsel sosyoloji, sosyal tarihçilik, yapı ve konjontür, konfigürasyon, Fernand Braudel, S.N. Eisenstadt.

SUMMARY

The topic of this study is sociological analysis of **Halil İncik**'s historiography and his book entitled *Ottoman Empire-The Classical Age (1300-1600)* (Yapı Kredi Publications, Istanbul, translation: Ruşen Sezer, Turkish, 1st edition 2009 - English 1st edition 1973) motion from the Peter Burke's emphasis for historians and sociologists by saying "in terms of deal with society and all kinds of human behavior as a whole, work on cross-cutting clusters" in his study entitled 'History and Social Theory' and in the light of Annales (annuals) School.

In this study, in the light of **historical sociology** and **Annales School** concepts, by analyzing Halil İncik's Ottoman historiography, his perception of 'Reciprocity and Common Works of Sciences', 'social structure and conjonctures' and 'social historiography' concepts in his Ottoman history writing process is tried to examine.

First sections of the study examine Halil İncik's affection in his history writing method by scientists and movements in the context of historical process and sociological lines.

In the 2th section of the study, the book entitled *Ottoman Empire-The Classical Age (1300-1600)* written by Halil İncik is analyzed sociologically compared to Braudel in the limitation of 'to be interdisciplinary', 'structure-conjoncture-configuration' concepts.

In the appendices is given to interview on 'historical sociology' between Halil İncik and his student Özer Ergenç and bibliographies.

KEY WORDS: Halil İncik, Annales School, historical sociology, social historiography, structure and conjoncture, configuration, Fernand Braudel.

GİRİŞ

‘Hayat’ çok yönlü sürer. Ola ki ‘özne’nin hayatı yahut da bir ‘toplumsal kurum’un hayatı. O halde tarih biliminin yöntemi de çok yönlü olmak zorundadır. Her akademik çalışma kendini devrimci hisseder, kendisi için bir şeyler fethetmek ister (Bloch:1994:6), en azından çabası bu yöndedir. Bu çalışma, tarih bilimini yöntemlerini çok yönlü kavramak bir yana ‘tarihsel gerçeklikler’i disiplinlerarası yöntemle kavramaya çalışan Annales okulunun ‘rafineleşmiş’ örneği Halil İnalçık’ın Osmanlı Tarihi çalışmalarını ‘toplumsal tarih’ düzleminde ‘anlamak’ üzerine kurulmuştur. Öyle ki çalışma tarihsel sosyolojinin yöntemlerini yine bir tarihsel sosyoloji çalışmasının düzleminde ortaya koymak çabasıdır.

Marc Bloch tamamlamadığı ‘Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği’ adlı eserinde, “...kadavranın teşhiri, biyologa canlının incelenmesiyle elde edilmesi mümkün olmayan birçok sırrı ifşa ederken, yalnızca canlı bedende bulunan bir çok başka sır konusunda da sessiz kalmaktadır” (Bloch, 1994: 60) derken, bugünün sırlarının geçmişte, geçmişin sırlarının bugünde olduğunu söylemektedir. Böylesi bir saptamanın dillerden düşmediği bugünümüzde ‘bilinmeyen sosyal bilgiyi’ çift taraflı diyalogla ortaya koyma beraberinde yöntem zorluğunu getirmektedir ki, Annales tarihçileri tam da bu nedenle disiplinlerarası çalışmışlardır. Rankeé’cı tarihçiliğin olabildiğince katı bir biçimde yapıldığı 19. yüzyıl başlarında, “krallar ve devletler duradursun biz toplumu kurumlarıyla kavrayan ‘tarihsel gerçeklik’i bulacağız” diyebilmek ‘nasıl yapacaksın’ sorusunun cevabını vermeye bağlıdır. İşte bu, ‘nasıl, hangi yöntemle’ soruları Annales Okulu tarihçiliğini doğuracaktır. Annales tarihçiliği ise kendi içinden yeni; disiplinlerarasılıkla işleyen, ‘nev-i şahsına münhasır yöntem’ çıkaracaktır. Söz konusu okulun etkilerinin dünyanın Avrupa dışındaki ülkelerine yayılması bu çalışmanın konusu değildir. Türkiye’deki genel etkileri de çalışmanın konusu değildir.

Bu çalışmanın amacı, Annales okulu tarih anlayışının etkilerini apaçık taşıyan ve ‘tarihçilik’ mesleğinde ‘şeyh’ül müverrih’¹ ünvanının yakıştırıldığı Halil

---

¹ Tarihçilerin kutbu

İnalcık'ın 'sosyal tarihçiliği' ve onun 'sosyal yapı' kavramında yer alan sosyolojik anlamı adı geçen eseri üzerinden ortaya koymaktır.

Çalışmanın 1. bölümü bir yandan Tarih-sosyoloji ilişkisini ve tarihsel sosyolojinin temel tartışmalarını ortaya koyarken bir yandan da İnalcık üzerinde etkili olan kavram ve tartışmaları anlama çabası olacaktır. Yine bu bölümde Annales Okulu'nun bütün kavramlarından ziyade ortaya koydukları ruhu ve yöntemlerini incelemektedir. Annales okulunun yöntemlerini belirlemek bizi 'sosyoloji ve tarih' dayanışmasına, 'sosyoloji ve tarih' dayanışması ise Annales okuluna çıkan yollara götürmektedir.

Annales Okulu çevresinde toplanan bilim insanları, açık bir tarih kuramı ve felsefesi formüle etmemiş, bir tarih kuramı ya da felsefesinden öte, kuramsal varsayımlardan hareketle tarihsel araştırmalara ağırlık vermiştir.

1920'lerde Strasbourg Üniversitesi'nden iki Profesör March Bloch ve Lucien Febvre 'yeni bir tarih anlayışı'nın temellerini şekillendirmeye başlamıştır. Kurdukları dergi ile bir yandan geleneksel tarih anlayışını eleştirirken bir yandan da 'disiplinlerarası' araştırmalarıyla

“daha geniş ve daha insani bir tarihi bütün insan etkinliklerini kapsayacak ve olayların anlatısından çok ‘yapıları’ çözümlenmekle uğraşacak bir tarih yazımını benimsediler” (Burke, 2000: 15).

Bu bölümde ayrıca, Fernand Braudel'in Annales tarihçiliği sosyolojik kavramlarla anlamaya çalışılacaktır.

1. bölümün son konusunda ise Osmanlı tarih yazıcılığı mirası, Pozitivizmin Türkiye'deki etkilerinden ziyade İnalcık üzerindeki etkisinin boyutlarıyla ortaya koyma uğraşında olacaktır.

Halil İnalcık tarihçiliğini tek bir çizgide değerlendirmek düpedüz indirgemecilikle sonuçlanır. Nihayetinde incelenen tarih 'Osmanlı Tarihi' sözü edilen tarihçi ise tek başına 'bir okul' olacak denli sayısız neşriyatıyla bu alanı aydınlatma uğraşını sabır, disiplin ve çalışkanlıkla sürdüren bir tarihçidir. Bu nedenle

genelde ‘İnalcık tarihçiliği’ne özelde ‘Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ (1300-1600), Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009’ eserini anlama ve açıklama çalışması ne tek başına ‘Annales Okulu’ ne ‘tarihsel sosyoloji’ ne ‘pozitivizm’ ve ne de ‘yapısalcılık’ üzerinden olmaz. Bu ekol ve kavramların tamamı hatta fazlasıdır İnalcık tarihçiliği. Bu tür analizler şu ana kadar her iki bilimin (tarih ve sosyoloji) terimleri kullanılarak çok kısıtlı sayıda yapılmıştır ki, bu eksiklik, Türkiye’de çoğu zaman söz konusu iki alanda çalışan bilim insanlarının birbirinden haberi olmadığı gibi yanlış bir sonucu işaret etmektedir. Oysa her iki alanın bilim insanları da birbirlerinin gayet farkındadırlar.

Türkiye’de Annales Okulunun tarih araştırmalarına yeni ufuklar açtığını ilk fark eden tarihçilerden biridir Halil İnalcık. Fuat Köprülü, Mustafa Akdağ ve Ömer Lütfi Barkan da bu Okulun Türkiye’deki temsilcileri olarak değerlendirilirse de Elisabeth Özdalga’nın hazırladığı ‘Tarihsel Sosyoloji’ kitabında Oktay Özel,

“Halil İnalcık, sosyal bilimlerin diğer alanlarına dönük ilgisi itibariyle sahici bir ilgi geliştirmiş bir tarihçidir – özellikle hayatının bir döneminden sonrasında yaptığı çalışmalar, sosyal bilimlere açık çalışmalardır... Şunu da söylemek lazım Halil Bey sosyal bilimlerle daha içli dışlı, onların terminolojilerini alarak bir takım tarihsel çalışmalar yaptı. Tarih yazımındaki yeni eğilimleri de yakından takip ediyor bir yandan hermönötik okumalarına uzanan bir alanda faal bir tarihçilik yapıyor” (Özdalga, 2009: 190).

diyerek İnalcık tarih yazımını disiplinlerarasılıkla tanımlamaktadır.

Çalışmanın 2. bölümünde yer alan analiz, Halil İnalcık’ın birinci baskısını 1993’de İngilizce olarak yaptığı ‘Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600’ kitabının rehberliğinde Halil İnalcık tarihçiliğinde ‘yapı-konjonktür-konfigürasyon’ analizidir. Bu kitap, Osmanlı İmparatorluğu siyasi tarihi olduğu kadar Osmanlı toplumsal düzeninin de tarihidir.

‘Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Dönem’ kitabının birinci ve ikinci bölümleri şehir ve ticaret hayatını anlatırken, üçüncü bölüm, ekonomik çöküşü önlemek için

alınan önlemlerin sosyal-psikoloji öğelerine yer vermektedir. Bu eserinde Halil İncılık, İmparatorluktan ulus devlete geçiş yıllarında yaşayan bir tarihçi olarak, dünya gücü haline gelen ‘Osmanlı İmparatorluğu Tarihi’ni çalışmıştır. Yeni Cumhuriyet Devleti’nde eskiyi (Osmanlı Devleti) çalışmanın söz konusu dönemde ciddi riskler taşıdığı aşikârdır. Bu bağlamda İncılık bu riskten kaçınmamıştır.

Çalışmalarında Braudel’den etkilenişini her platformda dile getiren İncılık, Ziya Gökalp dolayımı Durkheim sosyolojisinden, Yine Ziya Gökalp-Fuad Köprülü üzerinden pozitivist-milliyetçi akımlardan, Ömer Lütfi Barkan ve Braudel çizgisinde Annales okulu metodolojisinden ve Eisenstadt’ın tarihsel sosyolojisinden etkilenerek ‘kendine özgü tarih yazıcılığı’yla ortaya koymuştur.

1.BÖLÜM.

SOSYOLOJİ VE TARİH İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE ANNALES OKULU VE OSMANLI TARİH YAZICILIĞI MİRASI BAĞLAMINDA YAPI VE TOPLUMSAL YAPILAR ÜZERİNE BİR PERSPEKTİF

1.1. Sosyoloji İle Tarih: Bir Diyalektiğin Kısa Tarihi ve Tarihsel Sosyoloji

1.1.1. Temel Tartışmalar

İnsanın kayıtlar tutup, önemli gördüğü olayları tarih düşerek, toplumsal hafızaya yazılı, sözlü olarak kaydetme çabası, çok çeşitli biçimlerde yapıla gelen en eski insan faaliyetidir. Bunun uzantısı olarak “geçmişte ne oldu” sorusundan kaynaklanan bilgi elde etme çabaları ve bu soruya geçmişten kalanlara bakılarak, bu günün algısıyla verilen cevaplar tarihin bilgi gövdesini oluşturmuştur. Aslında bu merak geçmişte ne olduğuyla ilgili olduğu kadar kendi zamanını anlama çabası olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle insan varolduğundan bu yana daima kendisi, diğerleriyle ilişkileri ve içinde yaşadığı toplum üzerine de düşünmüş ve sosyal bilimlerin temeli diyebileceğimiz bilgi kümesini de üretmiştir. Bu iki bilgi faaliyeti, tarihsel süreçte hep yan yana, birbiriyle iç içe, karışmış şekilde yapıla gelmiştir. Buna diğer bütün bilgi kümelerini de katarsak – felsefe, din, edebiyat, doğa bilimleri v.d.- tarihsel bilgeliğin bütünlüğüne ulaşırız. Bu bütünlük içinde yine de en belirgin olanı tarih biliminin diğer tüm sosyal bilimlerin asırlık kök ve gövdesi oluşudur.

Bu birliktelik 18. yüzyıla kadar devam etmiştir. 18. yüzyılda henüz keskin bir disiplinleşme söz konusu olmadığı için, bir anlaşmazlık da ya da gerilim de yoktur. Dönemin önemli isimleri olan Montesquieu, Adam Ferguson, Adam Smith vb. düşünürlerin yaptığı çalışmalar “toplum felsefesi” olarak ifade edilmiştir.

Bu birlikteliğin günümüze kadar geçerli olacak sonraki belirleyicisi ise 19. yüzyıl modern bilim görüşünün oluşum tarihidir. Bugün iki yüz yıldır kabul edilmiş

olan modern bilim görüşü iki temel varsayım üzerine kurulmuştur. Birinci varsayım Newton'a dayandırılan "evrenin kesin bilgisine ulaşılabileceği" inancında temellenen *Newton Modelidir*. İkincisi ise "doğa ile insanlar, madde ile akıl, fiziksel dünya ile sosyal/manevi dünya arasında köklü ayrımlar bulunduğu" (Gulbenkian Komisyonu, 1996: 12) varsayımına dayanan *'kartezyen düalizmi'*dir. Sözü edilen bu düşünüşten yola çıkılarak klasik dünyanın bilgelik sevgisine dayalı, geleneksel bilgisi "bilim" kavramı altında *"her zaman her yerde doğru olan, doğanın evrensel yasalarını aramak şeklinde tanımlanmıştır"* (Gulbenkian Komisyonu, 1996: 13).

Bu süreçte bilimsel bilgi başlangıçta yalnızca deney ve gözleme dayalı kesin bilgi formu olarak ve yalnızca "doğa bilimleri" olarak anlaşıldı. İşte disiplinlere ayrılma ve her disiplinin kesin sınırlarının çizilmesi çabası bu süreçte gerçekleşti. On dokuzuncu yüzyılın başında sosyal bilimlerin ilk kurucuları da, kendi bilimlerinin bilimler içinde kabul gören bir yerinin olması için pozitif temeli yani Newton Modelini benimsediler. Tarih ve sosyolojinin de içinde bulunduğu bilimler sınıflaması bu mantık temelinde yeniden yapılandırılmaya, felsefe gerilimleriyle birlikte ayrılmaya başlandı.

Pozitivist temelde kesin bir disiplinleşme ve disiplin sınırlarını çizme çabası bu dönemde gittikçe yoğunlaşmıştır. Sosyolojide bu işin öncülüğünü isim babası A. Comte ve H. Spencer üstlendi.²

"Felsefi spekülasyonu aşmaktan anlaşılan şey ise genel olarak doğa bilimlerine benzer bir bilimsel etkinliği sosyal bilimlerde gerçekleştirmek"
(Burke, 1994: 5-6)

olarak anlaşıldı. Tarihçiler cephesinde ise kırılmayı Leopold von Ranke gerçekleştirdi. Tarihte "Ranke devrimi" olarak anılan eğilim sosyolojiye yakın olan

---

²A.Comte, tarihle ilgili olarak şunu demektedir: "...kısır anekdotların kör toplayıcıları tarafından akıldışı bir merakla çocukça biriktirilmiş önemsiz ayrıntılar" ifadesini kullanmaktadır. Spencer için ise "tarihçiler olsa olsa, sosyologlar için hammadde toplayıcılarıdır... Tarihin toplumun bilimine herhangi bir ışık tuttuğu yoktur." Aktaran BURKE, Peter, (çev. Mete Tunçay),Tarih ve Toplumsal Kuram, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.9

“toplumsal tarihi” spekülasyon olduğu gerekçesiyle reddederek “nesnel ve bilimsel arşiv araştırmalarına” (Burke, 2000: 6-7) dolayısıyla siyasal tarihe yöneldiler.

Sosyolojide öncülerin başlattığı ve kurucuların da devam ettirdiği bu tartışmalara rağmen, klasik sosyolojinin önde gelen kurucularından, Durkheim ve Weber ve Pareto çok iyi tarih bildiklerini eklemek gerekmektedir. Hatta Durkheim³ dergisi olan *Année Sociologique*'de tarih çalışmalarının tanıtımlarını yayımlamıştır.

“Durkheim’in 1917’de, Weber’in 1920 yılında ölümünden sonraki dönemde yeni kuşak geçmişten yüz çevirdi” (Burke, 2000: 10).

Sosyolojinin ağırlık merkezinin Avrupa’dan Amerika’ya kaymasıyla birlikte yeni kuşak artık daha çok bağımsız disiplin söylemlerine ağırlık vermeye başladı. Bunun temel nedeni, Amerika tarihinin, uzun ve köklü tarihi olan Avrupa’ninkinden daha önemsiz görünmesinin etkisi vardır. Bu nedenle geçmişle değil, daha çok şimdiyle ilgilenmenin, yaşanan toplumsal sorunlara çözümler üretmenin pratik gerekçesi olarak Amerikan sosyolojisi tarihi dışlamayı tercih etti. Bu eğilimin başlatıcısı olarak 1892’de Albion Small önderliğinde kurulan ve 1920’lerde Robert E. Park’la devam eden, Chicago’daki ilk sosyoloji kürsüsünün çalışmaları örnek gösterilir. Chicago sosyologları gözlem ve görüşme tekniklerine ağırlık vererek, Amerika’nın yoksul semtlerini, gettoları, göçmenleri, çeteleri antropolojik yöntemle incelediler. Sonuçta kendi verilerini üreten sosyologlar açısından geçmişte ne olduğunu anlamak yararsız bir uğraş olarak görüldü (Burke, 2000: 12).

Tarih ile sosyolojinin ilk ayrımı bu süreçteki epistemolojik tartışmalardan idioğrafik- nomotetik karşıtlığına dayanmaktadır. Tarihin tekil olanı, bir daha tekrar etmeyecek olanı ele aldığı ve her olayı kendi tekliği içinde betimlediği kabul edildiği için ‘idioğrafik’ olarak tanımlandı. Sosyoloji ise tarihin kendi özgünlüğü içinde incelediği tarihsel olaylardan farklı olarak, bugüne ait toplumsal olgulardan genellemelere ulaşan dolayısıyla yasa koyan, ‘theoria’ oluşturan bir bilim olarak

---

³ Durkheim’e göre “bu iki disiplin doğal olarak aynı bir noktaya doğru ilerlemektedir ve her şey bu iki disiplinin ortak bir disiplin olmaya yazgılı olduklarına işaret ediyor gibidir.” Akt. Çelebi, Nilgün, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Anı y. Ankara, 2001, s. 61.

kabul edildiği için de ‘nomotetik’ olarak tanımlandı (Gulbenkian komisyonu, 1996:18).

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ise ‘sosyal bilimler’ adı altında ‘doğa bilimleri’nden farklı olduğu kabul edilen disiplinlerin başlıcaları: tarih, iktisat, sosyoloji, siyaset bilimi, antropoloji, psikoloji, hukuk, coğrafya ve doğu bilimleri (orientalism) idi. Bu listedeki bilimlerden bir disiplin olarak ilk kurumsal kimliğini kazanan -pek çok tarihçinin sosyal bilim adını reddetmesine rağmen- tarih olmuştur (Gulbenkian komisyonu, 1996: 22).

İngiltere ile Fransa’da disiplinleşme devam ederken Alman geleneği içinde ne nomotetik ne de idioğrafik olan ve disiplinler arası ayrışmaya ilgi göstermeyen, köklerini epistemolojiden alan farklı bir sosyal bilim geleneği oluşmuştur. Bu gelenek daha sonra pozitivistin karşısına çıkacak olan yorumsamacı, anti pozitivist programın da temellerini oluşturmaktadır. Önceleri -devlet bilimleri- (Staatwissenschaften) olarak anılan, daha sonra Weber’in de kuruluşunda yer aldığı Alman Sosyoloji Derneği’nin çalışmaları altında -sosyal bilimler- (Sozialwissenschaften) adını alan bu gelenek, tarih ve sosyolojinin ilişkisi açısından önem taşımaktadır. Çalışmalarının temelini tarih, iktisat, sosyoloji ve hukukun karışımından oluşturan bu tema tarihselliğe vurgu yapmaktadır (Gulbenkian komisyonu, 1996: 22).

Bahsedilen bu tarihsel yaklaşımlardaki ayrımların kökleri özellikle Dilthey’in, Comte’un pozitivist felsefesine getirdiği eleştirilerde biçimlenmektedir. Bu kuramcılara göre,

“kültür ve tin bilimleri için doğa bilimlerinden farklı bir metodoloji gerekmektedir” (Bottomore-Nispert, 2002: 282).

Böylece kuruluşunda isim babası olan A. Comte’un etkisiyle pozitivistliğe yönelen ve nomotetik -yasabilimci- kampta yer alan sosyoloji ile idioğrafi -tekilleştirici- kampta yer alan tarihin bir kez daha yolları buluşuyordu.

Bu noktada Alman tarihsel sosyolojisini besleyen diğer kaynak olarak 19. yüzyıl sonlarından itibaren Alman iktisat biliminde de etkili olan Alman Tarihçi

Okulunun öneminden bahsedilmelidir. Tarihçi Okul, klasik iktisadi anlayışı (A. Smith, D. Ricardo), kuramsal açıdan doğa bilimlerinden esinlenmek ve taklit etmekle ve hâkim Marksist paradigmayı da indirgemeci olmak, mekanik ve yapay kalmakla eleştirdi (Bottomore-Nispet, 2002: 157-164). Bu eleştiriler özellikle Max Weber ve Franz Oppenheimer çalışmalarında vücut bulmuş,

“hiçbir bilim insanlara nasıl yaşamaları gerektiğini söylemez ya da toplumlara nasıl örgütlenmeleri gerektiğini öğretmez. Hiçbir bilim insanlığı geleceğinin ne olacağını bildirmez” (Aron, 2004: 404)

diyerek Weber, ilk yargısıyla Durkheim’ı, ikinci yargısıyla Marx’ı karşısına almıştır.

Alman geleneğinde yer alan bu farklı vurguya rağmen nomotetik epistemolojiyi temel alan sosyal bilimlerin, özellikle sosyolojinin amacı, kendisini tarih disiplininin ayırarak insan davranışına yön veren ve toplumun oluşumunu sağlayan genel, evrensel yasaları bulmaktır.

1945’lere gelindiğinde hem Avrupa’da hem de Amerika’da bugün de genelde geçerli olan disiplinleşme üniversitelerde artık kurumlaşmıştı. Fakat sosyal bilimlerin konu ve içeriğini belirlemede etkili olan süreçler sadece epistemolojik ve metodolojik tartışmaların yönlendirdiği disiplinleşme süreçleri değildi. Önemli bir diğer etken bu tartışmaları yönlendiren çağın önemli olayları ve toplumsal gelişmelerdi. Öyle ki, bu faktör zaten sosyal bilimlerin özellikle sosyolojinin kuruluş ve amacının belirlenmesinde başından beri önemli bir etkiye sahipti. Nihayetinde sosyal bilimlerin: Aydınlanma Dönemi sonrası ortaya çıkan siyasal (Fransız Devrimi), sosyal ve ekonomik (Sanayi Devrimi) dönüşümlerin sonucu şekillenen modernleşme olgusunun ürünleri olduğu bilinen bir gerçektir. Sosyoloji biraz da bu toplumsal dönüşüm-değişim bunalımının ortasında krizi tanımlamak, çözüm yollarını bulmak üzere formüle edilmişti.

Sosyal bilimlerin 1950’lerde kurumsal disiplinleşmesini tamamladığı ortamda, iki büyük savaş sonrası dünya yeniden önemli siyasal, ekonomik ve toplumsal hareketlenmelere sahne olmuştu. Bu derin toplumsal değişimlerin, bu değişimleri incelemekle görevli sosyal bilimlerin konu ve içeriklerini etkilememesi

elbette düşünülemezdi. Bahsedilen toplumsal süreçlerin sonunda ulusal sınırların yeniden çizilmesi, nüfusun ve üretimin artması, kalkınma, sanayileşme, modernleşme temalarının ön plana çıkması, sosyal bilimlerdeki araştırma konularını da etkileyecekti.

Dünyadaki toplumsal dönüşümleri çözümleyebilmek için mevcut disiplinleri aşan karşılaştırmalı tarihsel ve toplumsal araştırmalara olan ihtiyacın önemi ortaya çıkmıştı. Modernleşme ve toplumsal evrimin bütün toplumlar için geçerli tek bir düz çizgisi olamazdı. Bu durum üniversitelerdeki katı disiplin yapısı ve bunun temeli olan pozitivist epistemolojinin sorgulanmasını da beraberinde getirdi. Yalnız dünle ilgilenen idioğrafik tarih bu güne de ilgi duymaya ve çalışmalarını siyaset tarihten ekonomik ve sosyal tarihe kaydırarak: dünü, bugünü daha iyi anlamanın bir yolu olarak okunmaya başladı. Bu nedenle de sosyal bilimlere özellikle sosyolojiye daha da yaklaşma ihtiyacı duydu.

Öte yandan tarihin sosyolojiye yaklaşmasını, ABD’de 1890’larda ve Fransa’da 1920’lerde Ranke’ci tarih anlayışlarına karşı ortaya çıkan “yeni tarih” hareketlerindeki izleri takip edildiğinde daha net görülmektedir. 1920’lerde Marc Bloch ve Lucien Febvre ile başlayan, Fernand Braudel’le devam eden Annales Okulu bu yaklaşmanın en önemli örneğidir. Temel tezleri “siyasal tarihin egemenliğine karşı, daha geniş ve daha insani bir tarih” idi ve bu “bütün insan etkinliklerini kapsayacak ve olayların anlatısından çok yapıları çözümlenmekle uğraşacaktı. Bu çalışmalar daha sonra “toplumsal kuram, toplumsal tarih” olarak adlandırılacaktır. Bu noktada Hobsbawm’ın toplumsal tarihi üç değişik anlamda kullanıldığına dair tanımlaştırması da oldukça önem taşır. Bunlardan ilki, yoksul ve aşağı sınıfların tarihi: ikincisi, adetler, davranışlar ve gündelik yaşamın tarihi ve üçüncüsü de iktisadi tarihtir (Hobsbawm, 2009: 85-88).

Tarih ile sosyolojinin kısa kesintiler olsa da, aslında hiç kopmayan ilişkisinde gerçek yaklaşma -kurucular olan Durkheim ve Weber’den sonra- 1960’larda gerçekleşti. Burke bu yaklaşmayı şöyle anlatmaktadır:

*“1960’larda sızıntı sel halini aldı. Shmuel Eisenstadt’ın **The Political System of Empires** (1963: İmparatorlukların Siyasal Sistemi), Seymour M. Lipset’in*

The First New Nation (1963 İlk Yeni Ulus), Barrington Moore'un Social Origins of Dictatorship and Democracy (1966; Diktatörlük ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri) ve Eric Wolf'un Peasant Wars (Köylü Savaşları) kitaplarının hepsi de –ki bunlar en iyi bilinen örneklerden sadece bir kaçıdır– toplumsal kuramcılarla toplumsal tarihçiler arasında bir amaç ortaklığı duygusunu ifade ve teşvik etmişlerdir” (Burke, 2000: 17).

Söz konusu birliktelikten doğan bu eserler için Theda Skocpol “Bir bütün olarak, ‘tarihsel kapsamlı bir kavrayışa ve tarihsel malzemedan tam yararlanma’ya dayanan sosyolojik araştırma geleneğini ölçülemez derecede zenginleştirmişlerdir” (Skocpol, 1999: 21) derken yöntem ve yöntemlerde bir sentezin oluşumuna dikkat çekmektedir.

Aslında 1960’larda oluşan bu yönelme farklı yollardan bu kavşağa ulaştı. Bazıları pozitivist yöntemde en ufak bir değişiklik yapmadan sadece bugünü anlamakta kullanacağı verilerini çoğaltmak ve geçmişte bu verilerin ne anlama geldiğini sorgulayarak, bu güne ait araştırmalarına destek sağlamak için tarihe başvurdu. Sosyal bilim cephesinden yapılan bu tür çalışmalara bazen “sosyal bilim tarihi” adı verildi (Gulbenkian Komisyonu, 1996: 45).

Tarihe yönelen ikinci grup sosyal bilimciler ise metodolojik bir tartışma eşliğinde meslektaşlarının yaptığı ampirik çalışmaları ‘tarihdışılık’ eleştirisiyle karşı karşıya bırakıyordu. Onlara göre sosyal bilim ‘tarihsel’ olmak zorundaydı. Çalışmalarında bazen Weberci gelenek, bazen de Marksçı gelenekle temellendirerek büyük çaplı toplumsal değişimleri açıklamaya çalışıyorlardı. Bu çalışmalar ise aralarında birçok farklar olmakla birlikte ‘tarihsel sosyoloji’ adını almışlardır (Gulbenkian Komisyonu, 1996: 46). Sosyolojik eğilim, tarihin diğer disiplinlerle yakınlaşmasını da sağlamıştır.

“Tarih ile diğer sosyal bilimler arasında daha yakın bir işbirliği yönünde atılan bu adımlar, bir azınlığı ilgilendirmenin ötesine gidemedi. Öte yandan, tarih-sosyoloji tartışmasına ek olarak, tarih ile diğer sosyal bilimlerden her biri arasında sürdürülen tartışmalar da vardı. İktisatta ‘yeni iktisat tarihi’, siyaset biliminde ‘yeni kurumsalcılık’, antropolojide ‘tarihsel antropoloji’,

coğrafyada ‘tarihsel coğrafya okulları’ bu tartışmalardan doğdu. Bütün bu alanlarda tarih ile belli bir sosyal bilim arasındaki yakınlaşma, kısmen belirli bir sosyal bilim geleneğinin sahip çıktığı veri tabanının genişlemesinden kaynaklanırken zaman zaman da temel metodolojik sorunların yeniden tartışmaya açılması biçiminde ortaya çıktı” (Gulbenkian Komisyonu, 1996: 47).

Sonuç olarak, disiplinler arası çalışmalar metodolojik ve epistemolojik tartışmalarla birlikte devam etmiştir (Skocpol, 1999: 21).

Günümüzdeki tarihsel sosyolojik yaklaşımlar kuramsallaştırılmaya çalışılmakta, bu yöndeki ilgi akademik düzeyde hayli ön plana çıkmaktadır. Ramazan Yelken’in Philip Abrams’ın ‘Historical Sociology’ eserinden aktardığı kavramsallaştırma kilit bir noktada durmaktadır.

“Disiplinler arası yakınlaşma Abrams’ın ifadesiyle ‘kuramsal yöntem birliği’ anlayışına kadar götürülmüştür. Günümüzdeki tarihsel sosyolojik yaklaşımları üç başlık altında toplamak mümkündür.1- Dünya Sistemi Teorisi: dünya sistemi teorisi dendiği zaman akla ilk olarak Wallerstein gelir. 2- Yorumcu tarihsel yaklaşım: yorumcu yaklaşımların özünü tarihsel gelişmenin ve toplumsal bağlamın niteliğini açıklamak oluşturur. Bu yaklaşımın uygulayıcıları daha çok sembolik etkileşimci ekolün içerisinden çıkmıştır. Fakat Max Weber’in çalışmaları temel kuramsal zemini oluşturur. 3- Nedensel analitik yaklaşım: Barrington Moore ve Theda Skocpol gibi akademisyenlerin geliştirdiği bir diğer yaklaşım ise nedensel analitik yaklaşımdır. Yapısalcılığın etkilerini de taşıyan Moore ve Skocpol’un çalışmalarında çok nedensellik biraz geri plana düşmüş ve devlet, siyasi güçler ve ekonomik ilişkiler ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca bu çalışmalara şu andaki gündemi oluşturan, Nietzsche’den kaynaklanan Michel Foucault’un “soykütüğü” kavramıyla ifade edilen mikro tarihsel çalışmalarını da eklemek gerekmektedir. Foucault’a göre ‘tarihte hiçbir sabitin ve özün yeri yoktur ve de geçmişi yapılandıran kesintiye uğramamış değişmez süreklilik biçimlerinden söz edilemez.’ Bu nedenle bütüncül geleneksel tarihin ihmal

etmiş olduğu delilik, cinsellik, hapisane gibi olgulara yönelir ve onları öne çıkarır”(Yelken, 2007: 16).

Görülmektedir ki, sosyoloji ve tarihin başlangıçta kurulan, bugün ile geçmişi ayıran nomotetik ve idioğrafik karşıtlığıyla oluşan ayrılık bugün eskisi kadar geçerli değildir. Fakat bu durum sosyoloji ve tarih arasındaki tartışmanın bittiği anlamına da gelmiyor. Artık tartışma ağırlıklı olarak bu ilişkinin varlığı ya da zorunluluğu noktasından, ilişkinin biçimi ve nasıl olması gerektiği noktasında odaklanmaktadır. Bu noktada ‘tarihselcilik’ ve ‘tarihsicilik’ kavramı epistemolojik ve metodolojik boyutta tartışmanın odağındaki kavram olma özelliğini korumaktadır. Anlaşılmaktadır ki, kavrama yüklenen anlama göre tartışmanın niteliği değişmektedir. Gordon Marshall ‘Sosyoloji Sözlüğünde’ tarihsicilik kavramını Karl Popper üzerinden tanımlamaktadır:

“Karl Popper’a göre tarihsicilik “sosyal bilimlerde, tarihsel öngörünün başlıca amaç olduğunu, bu amaca tarihin evriminin altında yatan ‘ritimler’ ya da ‘modeller’ ile ‘yasalar’ ya da ‘trendler’i keşfederek ulaşılabileceğini varsayan bir yaklaşım”dır. Dolayısıyla tarihsicilik, tarihin, toplumsal gelişmenin ya da ilerlemenin yasalarına inanmaktır. Popper, ‘tarihin gelecekteki yönü hakkında koşulsuz kehanetler biçiminde öngörülerde bulunmaktan sorumlu tuttuğu insanları suçlar, çünkü bilimsel öngörüler ancak koşullu bir nitelik taşıyabilirler’. Popper bağımsız bir argümanda, insanlık tarihinin, bilgiye olan bağımlılığı nedeniyle kesin bir şekilde öngörülemeyeceğini de iddia etmiştir. Yeni bilgilerin neler olacağı önceden bilinemez. ” (Marshall, 2003: 719).

Doğa bilimlerinin pozitif epistemolojisinin sosyal bilimlere yansması olarak karşımıza çıkan, tarihin evrensel yasalarının olduğu inancına dayalı bu düşünme biçimi tarih ve sosyoloji ilişkisinin merkezinde durmaktadır. Tartışmaların irdelenmesi bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte nomotetik-idioğrafik, yasabilimselcilik-tarihselcilik, pozitivist-yorumsayıcı v.b. düalizmler üzerinden yapılan tartışmalar hemen her tarihsel sosyoloji çalışmasının teorik çerçevesinde kullanılmaktadır.

Nilgün Çelebi, bu düalizmlere *theoria-historia* düalizmini eklemiştir (Çelebi, 2001: 51). Yazar, **theoria**'i salt rasyonalist bir etkinlikten öte dedüktif-nomolojik (tümdengelimci-yasabilimsel) akıl yürütmeyi esas alan bir bilim etkinliği olarak tanımlamaktadır. **Historia** ise hem tarihi hem de **empeiria**'yı (görüngüler alanı) kapsayacak biçimde tanımlamaktadır. Çelebi'ye göre, *theoria* sosyolojiye, *empeiria* ise tarihe aittir. Bu ayrım sosyoloji ile tarihin arasındaki ayrımdır aynı zamanda. Tarihçi *empeiria* yaptığı için, nedenleri teoriye dayandırmak zorunda değildir, görüntülerin incelenmesi ve nedenlerin saptanması yeterlidir. Sosyolog ise bunları saptadıktan sonra *theoria* yapmak, yani belli bir yaklaşımın prensipleri içinde veya bir paradigma içinde bir teorinin kavramsal çerçevesi içindeki yerini göstermek zorundadır. Yani sosyolog verileri bulgulara dönüştürmek zorunda olmalıdır. Yoksa tarih yapmış olur. Yine Çelebi'ye göre, tarih ve sosyoloji de dâhil tüm sosyal bilimler aynı malzemeyi kullanmalarına rağmen, bu malzemeyi soyutlama, kullanma, işleme ve değerlendirme düzlemleri farklı olduğu için konu ve yöntemleri de farklılaşmaktadır. Ancak ilerleyen satırlarda Çelebi, bu iki bilimi birbirinden ayıran şeyin konu olmadığını söylemektedir (Çelebi, 2001: 55-68). O, sosyolog ve tarihçileri birbirinden ayıran şeyin 'durdukları yer' olduğunu vurgular. Zira her ikisinin de durdukları yer bugündür. İster tarihçi olarak düne bakın ister sosyolog olarak bugüne bakın, bu bakışların her ikisi de bugünden ve bugün bağımlı olacaktır. İşte tam da bu nedenle 'tarihsel sosyoloji' mümkün görünmemektedir (Çelebi, 2001: 67). Adı tarihsel bile olsa bu okuma bugüne ait ve bugün için yapılacaktır. Gerek E.H. Carr ve gerekse C.W. Mills'in tam da bu duruma derin vurguları "Tarih Nedir" ve "Toplumbilimsel Düşün" adlı eserlerinin bütününe yansımıştır: "Tarihçi geçmişin insanıdır, ama bugünde yaşar" (Carr, 1987: 34-Mills, 2007: 240).

Sosyoloji ve tarihi hem ayıran hem de birleştiren önemli bir tartışma da bu iki bilimin incelediği "konu" üzerinden yapılmaktadır. İlk bakışta sosyoloji ve tarihin aynı konu üzerinde çalıştıkları söylenebilir. Özünde bütün sosyal bilimler aslında aynı konu üzerinde çalışırlar. Yani, basitçe söylenirse sosyal bilimler, -sosyal dünyayı meydana getiren ilişki, etkileşim, olay ve oluşumları- anlamaya çalışmaktır. Bu anlama çabası, sadece her iki bilimi değil aslında tüm sosyal bilimleri ortak bir amaçta birleştirme özelliğine sahiptir.

Sosyolog ve Tarihçinin çalışacağı bizatihi somut alanı tespit etmeye başladığımızda, iki bilim arasında yeniden farklılaşma eğilimi görülecektir. Böylece sosyoloji ve tarih arasındaki ikinci tartışma, çalışma ‘alan’ı üzerinde yapılmaktadır. Alanı belirleme tartışması, tarihin ‘geçmiş’le, sosyolojinin ise ‘bugün’le ilgilendiği çıkarımına götürmektedir. Bu yine soyut bir zaman tespitinden öteye götürmez. Çünkü zaman: geçmiş, şimdi ve gelecek kavramlarıyla ifade edilen göreceli bir süreçtir. Şimdide yaşayan toplum ve insan, bir yanıyla geçmişten gelen, bir yanıyla da gelecekle bağ kurmuş olan dinamik bir yığındır. Bu nedenle kesin zaman sınırlamaları belirleyerek kesitler almak ya da kopmaz evrimsel süreklilikler içinde toplumu ele almak yanıltıcı olabilir. İşin doğası gereği bir sosyolog bugünü anlamak için geçmişe bakmak zorunda kalacağı gibi, dünü anlamaya çalışan bir tarihçi de aradığını bugünde bulabilir. Marc Bloch tamamlamadığı ‘Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği’ adlı eserinde, “...kadavranın teşhiri, biyologa canlının incelenmesiyle elde edilmesi mümkün olmayan birçok sırrı ifşa ederken, yalnızca canlı bedende bulunan birçok başka sır konusunda da sessiz kalmaktadır” (Bloch, 1994: 60) diyerek bu noktaya vurgu yapmaktadır. Kâğıt üzerinde ilk başta geçmiş ve şimdi arasında alan paylaşımı yaparak, ilk etapta yollarını ayıran sosyoloji ve tarih böylece tekrar yakınlaşması da buradadır.

Öte yandan alan sorununu çözmek de tartışmayı bitirmemekte, alandan elde edilecek verilerin niteliği üzerindeki farklılık iki bilim arasında tekrar bir farklılaşmaya yol açmaktadır. İnsan geçmişinin bilgisi ile şimdinin bilgisi arasında, teknikler konusunda farklılıklar olup olmadığı sorusu bu çalışmanın önemli bir sorusudur: Birincisi hayatı ikincisine nazaran daha dolaysız kavramaktadır. İkincisi ise kazıları sırasında birinciye genellikle yasak olan araçlara sahiptir -ki elbette şimdiki keşfeden sosyologla, uzak çağları kâşifi tarihçilerin kendilerine özgü ‘alet kullanma’ biçimleri vardır. Tarihçi incelediği toplumun geçmişini çoğunlukla elde kalanlar - arşivler, kayıtlar, belgeler, anıtlar, paralar armalar... vb.- üzerindeki çalışmalarını yürütecektir. Bu alan paylaşımına göre bugünle ilgilenen sosyolojinin, veri toplayacağı yer bugünün yaşayan toplumu ve insanlar olacaktır. Fakat yine de tarihçinin bugünkü kayıtlara ve verilere, sosyologun da geçmişin verilerine ihtiyacının olmadığı kesinlikle söylenemez. Ayrıca unutulmaması gerekir ki, hem geçmişe, hem de şimdije, kaçınılmaz olarak bugün durduğumuz yerden bakıyoruz.

Yani sosyolog da tarihçi de alanlarına ve verilerine şimdi üzerinden bakmaktadırlar. Bu durum her iki bilimi durdukları zemin üzerinde tekrar yan yana getirmektedir. Kısaca tarih de sosyoloji de şimdi üzerinde bugün için yapılmaktadır. Sonuç olarak hem kesin sınırlar çizme, hem de her iki faaliyeti birmiş gibi görme eğilimleri, yanı sıra sonuçlanmayacak tartışmalar getiren, yanıltıcı olabilen bakış açılarını beraberinde taşımışlardır.

Böylesi tartışmaların sürekli gündeme geldiği günümüzde bile, görünen o ki, ‘bilinmeyen sosyal bilgiyi’ çift taraflı diyalogla ortaya koyma gerekliliği beraberinde yöntem zorluğunu getirmektedir ki, işte Annales tarihçileri tam da bu gereklilikten dolayı disiplinlerarası çalışmışlardır. Ranke’cı tarihçiliğin olabildiğince katı bir biçimde yapıldığı 19. yüzyıl başlarında, “*krallar ve devletler duradursun biz toplumu kurumlarıyla kavrayan ‘tarihsel gerçeklik’i bulacağız*” diyebilmek ‘*nasıl yapacaksın*’ sorusunun cevabını vermeye bağlıdır. İşte bu, ‘*nasıl, hangi yöntemle*’ soruları Annales Okulu tarihçiliğini doğuracaktır.

Pozitivizmin etkisiyle ortaya çıkmış ve zaman içinde hızını yitirmiş olan bu 19. yüzyıl tartışmalarını derinleştirmek yerine, bugün her iki bilimin karşılıklı birbirini nasıl zenginleştireceği üzerinde durulmaktadır.

Yukarıda ortaya konmaya çalışılan tartışma son iki yüzyıldır devam eden ve sadece sosyoloji ve tarihi ilgilendiren bir tartışma değildir. Genelde bütün bir bilgi edinme faaliyetini özelde tüm bilimi meşgul eden bir tartışma olduğu ortadadır. Bu tartışma, öncelikle epistemolojik bir zeminde başlamakta, metodolojik bir düzlemde devam etmektedir. O halde sorunun odaklandığı noktayı belirleme açısından ne söylenebilir? Sorun nasıl bir epistemolojik tavır ve yönelim içinde bulunduğunuz noktada düğümlenmektedir. Epistemolojik bir tartışma bizi felsefenin alanına götürmektedir. Sosyoloji cephesinde epistemoloji tartışmalarının yapıldığı yer *bilgi sosyolojisi* alanında gerçekleşmektedir. Tarih cephesinde ise *tarih felsefesi* bu tartışmaların yapıldığı yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buraya kadar yapılan tartışmada tarih ve sosyoloji ilişkisinin sorunları ve hangi düzlemlerde yapıldığı tarihsel süreç içerisinde ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu tartışma sonucunda tarih ve sosyolojinin arasında her ne kadar baştan bu yana

gerilimli bir ilişki görünse de, aslında sıkı bir bağ olduğu ve bu bağın ayrılmaz bir bütünlük oluşturduğu sonucu açıkça görülmektedir. Bu, kolay ve anlaşılır nedenlerden dolayı varılan sonuç, tarih ve sosyoloji arasında farkın olmadığı gibi yanlış bir çıkarım yapmaya açık kapı bırakabilir. Bu nedenle tarih ve sosyolojinin hem kesişen hem de ayrışan sınırlarını belirlemek bir gereklilik gibi algılanmaktadır. Fakat bu sınırları keskin hatlarıyla çizmek gerçekte mümkün mü hatta daha önemlisi de gerçekten gerekli midir? Köklerini Marx'ın tarih felsefesinden alan Gurvitch ve yine düşünsel köklerini Marx ve Weber'den alan C.W.Mills sosyoloji cephesinden: Köklerine isyan ederek ama yapısalcılıktan önemli bir kopuş ortaya koymadan ve Durkheim'dan aldığı önemli etkilerle büyüüp gelişen Annales okulu -özellikle ilk dönem Annales tarihçileri için bunu rahatlıkla söyleyebiliriz- birlikte bir diyalektik süreci de taşıyarak her iki bilim alanına önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Sosyoloji ve tarihin kimi zaman ayrılan, çoğunlukla da işin doğası gereği zorunlu olarak kesişen yolları, aynı toplumsal olguyu sonsuz bir yorumlama faaliyeti olarak devam edecektir. Bu anlamda tarihçiler cephesinden Fernand Braudel'in ifade ettiği gibi *“tek bir tarih, tek bir tarihçilik yoktur”* (Braudel, 1992: 105). Aynı şekilde tek bir sosyolojiden değil, sosyoloji ve sosyoloji yapma biçimlerinden bahsedilebilir. Sonuç olarak sosyoloji cephesinden Gurvitch'in ifade ettiği gibi sosyoloji ve tarihin arasında *“diyalektik bir tamamlanma ilişkisi”* (Gurvitch, 1985: 109) vardır.

1.1.2. Türk Sosyolojisinde Tarih Yaklaşımı

Bu bölümde genel olarak Türkiye sosyolojisinin, tarih bilimine eğiliminin süreci ve bu süreçte Annales Okulunun en genel etkileri yapı kavramı üzerinden tartışılacaktır.

Kurtuluş Kayalı 'Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı' adlı eserinde 'batı'nın düşünce dünyasının derinliği ve zenginliği etraflıca düşünülmeden ve bağlamından koparılarak tekrar tekrar gündeme getirilmektedir' (Kayalı, 2000: 11) diyerek 'görüntüdeki dinamizmin gölgedeki tıkanıklığı' örttüğüne özellikle işaret eder. Kayalı benzer saptamayı Peter Burke'un 'Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu' kitabının Türkçe çevirisine yazdığı sunuşta da (Burke, 2006: 7-20 Kayalı'nın Sunuşu) yapmaktadır.

Türk sosyolojisinde tarih bilimi ile kurulan ilişkinin, sosyolojinin Türkiye'deki gelişme çizgisi göz önünde bulundurulduğunda, dönem dönem farklılıklar arzettiği izlenmektedir. Bugünden bakıldığında, Türk sosyoloji dünyasında tarihe yaklaşım noktasında bir bütünlük ve birliğin oluşmadığı, bu anlamda farklı eğilimlerin ortaya çıktığı söylenebilir. Türk sosyolojisinde söz konusu eğilimler arasında yukarıda Kayalı'dan alıntıladığımız batı persepektifli bakış açısının da beslediği gerilimler olmuştur. Ancak tarihsel perspektifi önceleyen çalışma yönelimi ile saha/alan araştırmaları yönelimi arasında oluşan ve sosyolojinin yönünü belirlemeye dönük tartışmalar, Türk sosyolojisinde özellikle 1980'lerde doğrudan yankı bulmuştur (Burke, 2006: 7-20). Bu süreçte de eğilimlerin daha da farklılaştığı görülmektedir.

Türk sosyolojisinin başlangıç ve olgunlaşma dönemlerinden itibaren tarih sosyologların çalışmalarında yer almıştır. İlk sosyologlardan itibaren tarihsel zeminin sosyoloji için çekici olduğu söylenebilir. Ancak tarih-sosyoloji ilişkisinin özellikle 1960 sonrasında çok yönlü bir şekilde tartışıldığı, tarihsel verilerin okunmasından tarih-sosyoloji ilişkisinin kurulmasına kadar geniş bir alanda tartışmaların yürütüldüğünü düşünmek gerekir (Kayalı, 1999: 57).

Türkiye'de sosyolojinin kurumsallaşmasında en önemli adımı atan Ziya Gökalp'in tarihe ve tarihsel çalışmalara verdiği önem ortadadır. Ziya Gökalp özelde Türk tarihinin farklı yönlerini araştırmış, sosyolojik bilgi oluşturma sürecinde tarihsel verileri kullanmış, tarihsel olayları sosyolojik açıdan değerlendirmiştir. Gökalp, Durkheim yöntemini kullanarak Türk tarihini yorumlamayı denemiş (Sezer, 1999: 53), böylece sosyolojik çalışmalar için tarihin vazgeçilemezliğine işaret etmiştir. Ancak son dönemlerde Türk sosyolojisinde tarihe ilginin belirgin bir şekilde öne çıktığı, bunun yanında alan araştırmaları ile sosyolojiyi tanımlamaya dönük eğilimin de güçlendiğini kaydetmek gerekmektedir.

Bu süreçte öne çıkan kimi sosyologların çalışmaları, meseleyi sosyolojinin gündemine oturtmuş ve sosyoloji dünyasında tarihe ilgi farklı boyutlarda oluşmaya başlamıştır. Bu anlamda Hilmi Ziya Ülken, Erol Güngör, Şerif Mardin, Baykan Sezer, Doğan Ergun (Kayalı, 2001: 68). Türk sosyolojisinin son döneminde tarih disiplini ile başlatmış olduğu diyalogu sosyoloji cenahından en yetkin biçimde temsil

etmişlerdir. Bunların yanında son dönem Türk sosyolojisinde tarih yaklaşımları bağlamında öne çıkan isimler de zikredilebilir. Gurvitch'ten esinlenerek yaptığı çalışmalarla Türk sosyolojisine farklı bir tarih anlayışı getiren Kadir Cangızbay ve yoğun metodolojik tartışmalar eşliğinde tarih ve sosyoloji ilişkisini belirlemeye çalışan Nilgün Çelebi ve ayrıca felsefe cephesinden meseleyi tartışan Doğan Özlem, tarih-sosyoloji tartışmasına katkılarda bulunmuşlardır.

Türk sosyolojisinde tarih yaklaşımları iki temel düzlemde değerlendirilebilir. İlki, tarihin, tarihsel kaynakların/verilerin sosyolojik bakış açısıyla değerlendirilmesidir ki bu durum Sosyolojik Tarih olarak da adlandırılabilir, sosyolojik bakışın öncelediği böylesi bir çabanın anlamı, düne ilişkin bir tartışma yürütülüyor olsa bile, dünün olaylarına sosyolojinin penceresinden bakmanın yolunu açmaktır. Dünün olaylarının bugünden nasıl görüldüğü, nasıl değerlendirildiği ve tabii ki bugüne nelerin taşındığı bu yaklaşımda sorgulanan noktalar. Temel kaygı, bugünün toplumu, toplum ilişkilerini analiz ederken tarihsel arka planı bir veri kaynağı olarak kabul etmektir. Bugünün toplumsal olaylarının bir şekilde geçmişten izler taşıdığı anlayışı, ister istemez dün ile bugün arasında bağ kurmayı elbette gerektirmektedir. Türk sosyolojisinde bu eğilimde çalışma yürüten birçok sosyolog zikretmek mümkündür.

Farklı ilgileri ile öne çıkan Hilmi Ziya Ülken, velud sosyologlardan biri olarak, çok çeşitli konular üzerine yazmıştır. Ülken, tarihe ve tarihsel olaylara dikkat çekmesi ile bu çalışmanın konusu olmuştur. Gençliğinden itibaren özelde Türk tarihini irdelemeye girişmiş belli başlı eserlerinde⁴ ise sosyolojik bakış açısı ile tarihsel olay, tarihsel dönem ve isimleri değerlendirmiştir. Erol Güngör'ün bazı çalışmalarını tarih-sosyoloji ekseninde değerlendirmek mümkündür. Erol Güngör, eserlerinde⁵ hem bir problem olarak tarihsel süreci belirlemiş hem de tarih ve sosyolojinin bir aradalığını denemiştir.

Şerif Mardin ise, sosyolojik çalışmalarında tarihi bir “veri alanı” olarak kullanmış, çalışmalarını neredeyse tarih zemininde gerçekleştirmiştir. Son dönem

⁴ *Türk Tefekkürü Tarihi, Anadolu'nun Dini Sosyal Tarihi, Millet ve Tarih Şuuru, Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi v.d.*

⁵ *Tarihte Türkler, Tarih-Kültür-Milliyetçilik, Türk Kültürü ve Milliyetçilik.*

Türk sosyolojisinde tarih ile sosyoloji arasındaki irtibat noktasında dikkat çeken bir sosyal bilimci olarak Mardin, gerek incelemiş olduğu konular gerekse bakış açısı itibariyle tarihi ve tarihsel sorunları önemsemiş, sosyolojik çözümlemesinde tarihsel perspektifi kullanmıştır⁶. O'nun bir zemin olarak tarihi kullandığı ve tarihsel meseleleri sosyolojinin diliyle incelediği görülmektedir.

Türk sosyolojisinin tarih ile diyalogunun ikinci düzlemi ise doğrudan tarih ve sosyoloji arasında sistematik bir ilişkinin kurulmasıdır. Bu düzlemin anlamı, yeni bir bakış açısı, yeni bir yaklaşımda kendini bulmaktadır. Tarih ve sosyolojinin kaçınılmaz bir şekilde birbirlerine muhtaç olduğunu dillendiren bu yaklaşım, tarihsel verilerin ışığında sosyolojik analiz gerçekleştirmenin yanında daha üst boyutta meseleyi tartışmaktadır. Denebilir ki, tarih ve sosyoloji ilişkisini kavramsal düzeyde tartışmakta ve böylece yeni bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Tarih-sosyoloji ilişkisini *yöntem bağlamında* değerlendiren bu yaklaşım, tarihsel yöntemi öne sürmektedir. Özellikle Baykan Sezer'in metinleri bu yeni yaklaşımın inşasına dönük olarak okunabilir.

Doğan Ergun, *Sosyoloji ve Tarih, Yöntemi Bulmak* başlıklı kitaplarında sosyoloji-tarih ilişkisinin özellikle ilkesel yönlerine dikkat çekmektedir. “*Her toplumsal olgu tarihsel bir olgudur ve her tarihsel olgu da toplumsal bir olgudur. Bu demektir ki, tarihsiz sosyoloji, sosyolojisiz tarih olmaz*” (Ergun, 2005: 24) görüşünü benimseyen Ergun, tarih-sosyoloji ilişkisini yöntem ve kavram düzleminde yetkinleştirmektedir. Ona göre tarih, sadece geçmişi incelemez: aynı zamanda şimdiyi ve geleceği de inceler. Çünkü en temelde tarih ‘bir süre diyalektiğidir’.

“Her dönem bir önceki dönemden etkilenmekte ve sonraki dönemin de öncülü olmaktadır. Bundan dolayı tarihsel veriler, tarihsel gerçekler olmadan hiçbir toplum anlaşılabilir, açıklanamaz. Bir toplumun görüntüsü kendi tarihiyle bezenmiştir: tarihsel özgüllük ilkesi işte budur. Bu tarih kuramı ile sosyolojinin baş konusu olan bir toplumsal yapı kuramı, asla birbirinden ayrılamazlar” (Ergun, 2005: 26).

---

⁶ *Türk Modernleşmesi, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, Türkiye'de Toplum ve Siyaset v.d.*

Ergun, tarih ve sosyolojiyi insan bilimleri temelinde görmüş ve insan bilimlerinin bir bütün olduğunu vurgulamıştır. Ona göre hiçbir bilim salt kendi başına toplumsal gerçeğin tümünü açıklayamaz: dolayısıyla bilimlerin bir araya gelmeleri, disiplinler arası bir yapı oluşturmaları kaçınılmazdır. Aynı mesele ‘Sosyal Bilimleri Açın’ bildirisi ile öne çıkan kimi Batılı bilim adamları tarafından da dillendirilmiş ve sosyal bilimlerin (özelde tarih ile sosyolojinin) bir aradalığı vurgulanmıştır (Gulbenkian Komisyonu, 1996: 47). Ergun da söz konusu birliktelik ilkesine bağlı kalarak, tarih-sosyoloji ilişkisinin yöntemsel ve kavramsal düzlemde tartışarak Türk sosyolojisinde belli bir konuma oturmaktadır.

1.1.3.Tarihsel Sosyoloji

Gordon Marshall’ın, ‘Sosyoloji Sözlüğü’nün ‘tarihsel sosyoloji’ teriminin tanımlandığı ilgili maddede, “ya asli ya da tali nitelikteki tarihsel veri kaynaklarını temel alan sosyolojik metinler için kullanılan bir terim” olarak konumlandırır (Marshall, 2003: 716). Tarih ve sosyolojinin birbirinin içine sızdığını işaret eden bir tarihçi olarak E.H.Carr ise, “tarihin daha sosyolojik hale gelmesi ve sosyolojinin daha tarihsel olması ikisinin de hayrınadır. Bırakın, aralarındaki sınır iki yönlü gidiş gelişe açık kalsın” (Carr, 1987: 96-97), diyerek ihtiyacı derinden hissedilen ‘ilişkinin’ önemini meslektaşlarına anlatmaya çalışıyordu. Tıpkı C.W. Mills’in sosyoloji alanından kendi meslektaşlarına “tarih konusundaki çalışmaların sosyal bilim sayılıp sayılmayacağına ilişkin sürüp giden tartışmalar ne önemlidir ne de ilginç. Bu soruya verilecek cevap, apaçık biçimde, ne tür tarihçilerden, ne tür sosyal bilimcilerden söz etmekte olmamıza bağlıdır” (Mills, 2007: 235) diyordu. Gerçekten de Giddens’in 1979’da yazdığı ‘Sosyal Teorinin Temel Problemleri’ kitabındaki konuyu içerleyen saptaması tam da söz konusu tartışmanın odak noktasını netleştirmektedir. Öyle ki, sosyal bilimler ile tarih arasında mantıksal ya da metodolojik ayırım yapmadan yapı ve eylem olgularının bütünlük içerisinde incelenmesi gerekliliğini vurgulayarak, “sosyal bilimler ile tarih arasında doğru biçimde kavranan tarih- mantıksal hatta metodolojik bir ayırım yapılamaz” (Marshall, 2003: 717 ve Giddens, 2005: 417-419, 480-491) diyerek, iki disiplindeki araştırmacıların da ortak hedefinin, süreci, bağlamı ve değişimi doğru bir şekilde

anlayarak bireylerin ve grupların anlamlı davranışlarının nedensel bir analizini yapmak olduğunu vurgulamaktadır.

Philip Abrams ise çoğu sosyolog ve tarih açısından daha az tartışmalı bir görüşü dile getirmektedir:

“...tarihin ve sosyolojinin aynı şey olduğunu, bunun geçmişte de bu şekilde görüldüğünü’ dolayısıyla tarih ile sosyolojinin birbirleriyle ilişkisi hakkındaki tartışmaların entellektüel içerikli bir konu olduktan başka, kurumsal düzenlemelerin hüküm sürmesiyle ilgili bir olay olduğunu iddia etmiştir” (Marshall, 2003: 717).

Philip Abrams’ın Türkçe’ye henüz kazandırılmayan eseri 1982’de yayımlanmıştır. Abrams, tarihsel sosyolojinin ayrıntılı değerlendirmesini yaptığı eserinde tarih ve sosyolojinin ‘tarihsel sosyoloji’ olarak yeniden yapılanmasını şöyle savunuyordu:

“Tarihsel çalışmaya daha ‘toplumsal bağlam’ verme ya da sosyolojik çalışmaya daha ‘tarihsel arka plan’ kazandırma ihtiyacından, hatta her iki alanın bir diğesindeki çalışmalar hakkında bilgilendirilmesinin çekiciliğinden bahsetmiyorum. Aklımda olan şey sorunların daha radikal bir şekilde yeniden şekillendirilmesi, çözümleme tarzlarının daha derin ve incelikli bir şekilde değiştirilmesi, her iki disiplinin de yapmaya çalıştıkları şeyin kimi temel açılardan aynı olduğu ve bunu yapmak için aynı açıklama mantığını kullandıklarının daha açık ve köklü bir şekilde tanınması. Savunduğum şey, her iki disiplinin de kalbinde ortak bir projenin yattığı: yapılaşma sorunsalı adını verdiğim şeyle uğraşmak için sürekli ve ayrıksı bir çaba” (Aktaran Özdalga, 2009: 23).

Tarihsel sosyoloji Peter Burke’un 1980’de yayımlanan kitabının ardından Philip Abrams’ın eseri (1982) ‘tarihsel sosyoloji’ nin genel kabul işaretleri idi. Ancak bu eğilim aslında klasik sosyolojinin Birinci Dünya Savaşı sonrası, hem alan çalışması yönelimli projelerin, sosyoloji ve sosyal antropoloji disiplinleri içinde doğuşuyla, hem de savaş arası dönemde Avrupa’daki siyasi gelişmelerin engelleyici

sonuçlarıyla parçalanmış geleneklerin canlandırılması çabalarının bir parçasıydı (Aktaran, Özdalga, 2009: 24).

Bu anlamda ilk katkı aslında 1929 yılında çıkarttıkları derginin adıyla anılan Fransız Annales Okulundan geldiği iddia edilebilir. Bu yeni tarihin –sorun yönelimli ve analitik tarih merkezli- önde gelen isimleri derginin de ilk editörleri olan Lucien Febvre (1878-1956) ve Marc Bloch (1886-1944) dur. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, bu okulun kuşku götürmez biçimde en önemli temsilcisi Fernand Braudel olmuştur. Bu bilim insanlarının savaşın güç koşullarında çalışmalarına durmaksızın devam etmeleri pek çok açıdan dikkat çekici olmakla birlikte bilimsel inatçılıklarının katkıları 'tarihsel sosyoloji' için son derece önemlidir.

Savaşın ardından tarihe ilgi artmış, Marc Bloch, Karl Polanyi, Robert Bellah, N. Eisenstadt, Reinhart Bendix, Perry Anderson, E.P.Thomson, Barrington Moore, Charles Tilly, İmmanuel Wallerstein (Skocpol, 2002: Önsöz ve Özdalga, 2009: 24) gibi sosyolog ve tarihçiler, tarih ve sosyoloji arasında oluşan yeni 'sentez'e önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Öte yandan tam da savaş yıllarından sonra Marxist kuramda kabuk değiştirme dönemi de yaşanıyordu. Bu anlamda tarihsel sosyoloji düşünüşündeki gelişmeler de bu 'kabuk değiştirme' sürecine de paralel yürüdü.

“Batı toplumsal düşüncesi bir tarihsel yapılaşma süreci olarak toplumsal değişim deneyiminin kapsamlı bir açıklamasını ortaya koymak için iki ciddi girişimde bulunmuştu: Toplumsal evrimcilik ve Marxizm. Sosyolojinin geçiş üzerine yapılan çalışmalardan bugünkü geri çekilişi, büyük oranda bu girişimlerden ilkinde duyduğu süregiden üstü örtük bağlılık ve ikincisine karşı duyduğu yersiz nefretten kaynaklanır (Özdalga, 2009: 25).

Görülmektedir ki, Abrams'a göre, “eğer toplumsal yapıya dair fikirlerimiz- toplumsal yapıların zaman içinde bir eylem süreci olarak dönüşümünü analiz etmek adına – hiçbir şeyi açıklayamıyorsa sosyolojinin kendine yeni yollar bulması gerekliliği ortaya çıkıyordu” (Aktaran Özdalga, 2009: 26). Öte yandan, bu noktada Marx nefreti haksızlık olarak niteleyen Abrams'a göre, nihayetinde, Marx'ın

“Fransa’da Sınıf Mücadeleleri” ve “Louis Bonaparté’in 18 Brumaire”ı tarihsel sosyolojinin vaat ettiği şeyin somutlanmasıydı (Aktaran Özdalga, 2009: 37).

Öte yandan Charles Tilly’e göre sosyolojinin 1970’lerden başlayarak tarihe dönük bir ilgi başlatmasının nedeni,

“geniş ölçekli toplumsal değişime yönelik gelişimsel modeller karşısında duyulan giderek artan tatminsizlikti. Modernleşme, sanayileşme, toplumsal hareketlilik, siyasi gelişme ve bunlarla ilişkili süreçlere dair modeller iktisatçıların ekonomik kalkınmaya dönük açıkça güçlü modellerine eşlik eder hale geldi. Aslında sosyolojik modeller zayıf, süreçler varsayımsaldı.” (Özdalga, 2009: 28).

Tilly’e göre kendilerini tarihsel sosyoloji ile tanımlayan araştırmacılar, “ya yanlış sorunlara yöneliyor ya da hakiki tarihsel kanıt malzemesini gelişiğüznel biçimde ele alıyorlardı. O zaman tarihsel sosyoloji adı verilebilecek bütünlüklü alan yerine, tarih ve sosyoloji arasında belirli sayıda farklı patikalar vardı” (Aktaran Özdalga, 2009: 28) yargısı aslında durumun en zor yanını ortaya koymaktadır. Nihayetinde hem tarih biliminin yöntemlerine ve bilgisine sahip olmak ve hem de yetkin bir sosyolog olmak çok az bilim insanının başarabildiği bir çalışma süreci olarak karşımıza çıkmaktadır.

Peter Burke’un, Philip Abrams’ın ‘*Historical Sociology*’ kitabından iki yıl önce 1980’de yayımladığı kitabı 1992’de ‘*Tarih ve Toplumsal Kuram*’ adıyla yeniden basılmıştır. Kitap aslında tarihsel sosyolojinin doğuşunun kısa bir tarihini ve kuram yönelimli tarihçi için yararlı olacağı düşünülen sosyolojik kavramların bir dökümünü incelemektedir. Charles Tilly’nin “böyle bir yaklaşım ilerlemeyi teşvik etmekten çok, tembelleştirici bir tutuma yol açacaktır. O kadar ki, kendi yerel çalışmasını yapmak için sosyal kuramcılarını taramakla yetinen tarihçiler olmadan işler daha yolunda gidecektir” (Aktaran Özdalga, 2009: 29) yorumundan vazgeçmeden diyebiliriz ki, Burke’un kitabı alanın zorluklarını göstermesi anlamında değerlendirilmelidir. Zira, Ferdan Ergut’un

“Tarihsel sosyoloji tek bir teori ile (monist) bakmaz. Marx, Weber vs. bunların hepsi rahatlıkla kullanılabilir. Bu anlamda çok eklektir. Bu anlamda bir ‘teori jandarması’ nı kabul etmez. Eldeki probleme bakar ve bunu en iyi görece lens hangisi ise onu kendi başına kurar. Olmayan bir lens yaratır” (Özdalga, 2009: 197)

söylemi birçok tartışmayı içinde barındırır da eldeki tarihsel sosyoloji çalışmalarına bakıldığında yanlışlanmamaktadır.

Tüm bu tartışmalara bakıldığında ortaya bir ‘tasavvur’ çıkmakla birlikte bir alan tanımlamasına ulaşamadığı aşikârdır. Hala *‘tarihsel sosyoloji nedir, ne yapar, en önemlisi nasıl yapar’* soruları netlik kazanmamıştır. Aslında Mills’in sözü - tekrara düşmek pahasına hatırlanırsa- tartışmayı farklı bir düzlemde netleştirmektedir:

“tarih konusundaki çalışmaların sosyal bilim sayılıp sayılmaayacağına ilişkin sürüp giden tartışmalar ne önemlidir ne de ilginç. Bu soruya verilecek cevap, apaçık biçimde, ne tür tarihçilerden, ne tür sosyal bilimcilerden söz etmekte olmamıza bağlıdır” (Mills, 2007: 235).

Elisabeth Özdalga, ‘Tarihsel Sosyoloji’ adlı görüşme derlemelerinden oluşan kitapta, tarihsel sosyolojinin mirası bir araya getirildiğinde, ortaya gerçek bir okul ya da geleneğin değil de bir yandan bir tasavvurun ve görece dağınık ama seçkin bir ustalık alanının çıktığına işaret etmektedir (Özdalga, 2009: 30).

Bir tasavvuru şimdilerde aşan *sosyoloji-tarih* düzleminde yapılan çalışmalar, aslında seçkin ustalık çalışmalarıdır. Öyle bile olsa Mills’in *‘Toplumbilimsel Düşün’* eseri meselenin odak noktasında durmaktadır. Mills’in eseri, *‘Grand Theory’* ve *‘soyut ampirisizm’* arasında sıkışıp kaldığını düşündüğü savaş sonrası akademik (Amerikan sosyolojisi için) sosyolojiye yönelik eleştirilerinden oluşmuştur. Mills’e göre,

“kuram ne kadar zengin olursa olsun, ya da ampirik veri ne kadar zengin olursa olsun, gerçek sorunlarla ilgili bir tasavvur tarafından eşlik edilmediği sürece değerli ya da önemli değildir” (Mills, 2007: 15).

Öte yandan Mills eserinin girişinde sorulması gerekli üç soruyu – ki sorular kendi içinde katmanlıdır da- aklında tutmayan bir sosyologun yaptığı iş temelsiz olarak nitelemektedir:

“Mikro düzeyden (aile), makro düzeye (devlet) her sorunsal belirli bir toplumun bir bütün olarak yapısıyla ilgili araştırmalarla ilgilenilmeli; ilgili sorunu bu toplumun insanlık tarihi içindeki konumuyla bağlantılandırılmalı ve bu belirli toplumun belirli bir döneminde kadın ve erkekler arasında yaygın olan çeşitlilikler, yani spesifik bir durum ve/veya dönemin ele alınmasıyla insan doğasının geneli hakkında nelerin öğrenilebileceği ile ilgili meseleler üzerinde durulmalıydı” (Özdalga, 2009: 30).

Mikro soruların makro sorularla bağından hareketle, tarih ve biyografi arasındaki bağlara da benzer bir düzlemde bakan Mills, *“ortamdan kaynaklanan kişisel sorunlar ile (işsizlik, boşanma, intihar vd.) toplumsal yapıdan kaynaklanan kamusal meseleler arasındaki fark önemlidir” (Mills, 2007: 21)* diyerek farkı vurgularken, bağı da tam bu fark üzerine kurmaktadır. Verdiği örnekle Mills aslında bireylerin hayatlarının nasıl daha geniş bir tarihle kesiştiğini sosyoloji cenanından tespit etmektedir. Mills bütünsel yaklaşımın, sosyoloji için tehlikelerinin de gayet farkındadır:

“‘Bir tüm olarak görmenin’ entelektüel birçok tehlikeleri elbette ki vardır... Gelişme yönsemelerini (toplumların) ‘nereye gidiyoruz?’ sorusunu cevaplamak için girişilmiş bir çaba olarak inceleyebiliriz-sosyal bilimciler de çoğu kez bunu yapmaya çalışmaktadırlar. Böyle yapmakla, tarihin geçmiş günlerine dönmekle kalmayıp tarihi incelemeye: ‘sadece gazeteci olarak kalmayıp’ yaşanan günlerdeki çağdaş gelişmeleri dikkatle incelemeye: ‘kehanette bulunmaya’ kalkışmış olmaksızın bu gelişme yönsemelerinin gelecekteki durumlarını kestirmeye çalışmış olmaktadır. Bunları yapmak zordur. Unutmayalım ki, üzerinde durduğumuz, incelediğimiz şeyler tarih materyalleridir ve hızla değişmekte olan şeylerdir. Bunların tersi olan yönsemeler de bulunmaktadır. Bir tüm olarak dönemin kendine özgü (belirli) gelişim yönsemelerinin anlamlarını ortaya koyabilmek için gerekli genellemeler ile zaman içinde incecik bir dilim olan ‘yaşanan gün’ arasında

daima bir denge kurmamız da gerekmektedir. Fakat her şeyden önemlisi, sosyal bilimcinin birden çok sayıdaki gelişme yönsemesini birlikte – birbirinden ayrı ortamlarda oluşmuş yeni hiçbir şey getirmeyen, hiçbir katkıda bulunmayacak gelişmeler olarak değil de, yapısal olarak- görebilmesi gerekmektedir. Bir dönemi anlamakta gelişme yönsemesini incelemeye değer kılan ve tarih materyallerini tam ve ustaca kullanmayı zorunlu kılan da bu temel amaçtır (Mills, 2007: 253).

Tarihsel sosyolojinin manifestosu sayılabilecek bu görüşlerin sonrasında Mills, sosyologları, tarihin ‘hakiki’ ve ‘ritüel’ kullanımlarındaki farklara “Bir şeyi ‘geçmişten gelen bir süreklilik olarak açıklamak’tan ziyade, ‘neden sürekliliğe sahip’ sorusunu sormamız gerekir” diyerek uyarır (Mills, 2007: 253-254). Böylelikle tarih sadece zenginleştirici bir arka plan değil, aynı zamanda *yapı* ve *yapıların* keşfi için de önemli bir alan sunarak, araştırma probleminin kendisinin bütünleşmiş bir parçası olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Özdalga adı geçen yazısında Mills’in konuyla ilgili bir başka kavramına da atıfta bulunmaktadır. ‘Anlamlılık’ ve buna bağlı olarak ‘özgüllük’ kavramlarıyla çevrilmiş tuzağa karşı uyarma gereğini duyan Mills’in bu kavramla ne anlatmak istediğini Özdalga şöyle özetlemektedir:

*“Mills’in üzerinde durduğu problem, tarihe ne kadar önem verilmesi gerektiği, yani her bir spesifik örnekte tarihin ne kadar anlamlı olduğudur ve bu başlı başına tarihsel ve/veya ampirik bir sorudur. Bu tür meseleler hakkında karar vermek için uygulanacak basit kurallar yoktur. Bunlar ancak daha genel bir araştırma tasarısının parçası olarak yanıtlanabilecek sorulardır. Bununla yakından bağlantılı bir başka sorunsal da hangi özgüllük düzeyinin seçileceği ile ilgilidir. Tarih somut olaylarla ilgilidir, fakat tarihsel anlatı ve/veya çözümleme aynı zamanda daha az özgül ve/veya genel bir düzeye sahip olabilir. Eğer bir tarihsel süreci betimlemek ya da yeniden üretmek için seçilen kavramlar çok genelse, çözümlemenin tarihle bağıntı kaybetmesi riski ortaya çıkar, yani, çözümleme sonunda bir a-historik karaktere bürünür. Richard Sennet’in çok satan kitabı *The Fall of Puplic Man*(1977) bu açıdan örnek verilebilir” (Özdalga, 2009: 33).*

Özdalga, Mills'in eserini 'ileri bir sosyoloji el kitabı' olarak değerlendirirse de Mills alanın 'manifestosu' niteliğindeki kitabı sadece sosyologların değil sosyal tarihçilerin de '*özel bir tasavvur kitabı*' olmuştur.

Özdalga, Abrams'ın 'Historical Sociology' (1982) eserini, 'tarihsel sosyoloji'yi bir röntgen cihazı olarak kullanarak, tüm sosyoloji geleneğini kapsamlı bir şekilde tarayan bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkarttığını vurgulamaktadır. Yukarıda da açıklandığı üzere Abrams'ın ardından yapılan tarihsel sosyoloji çalışmalarına bakıldığında diyor Özdalga, yöntemin esas zorluğunun belirlenimciliğin katılığında değil, daha çok esnekliğinde yattığı yönündedir (Özdalga, 2009: 37-38). Toplumsal yapının özne ile ilişkisindeki dolayimleri keşfetmenin zorluğu nedeniyle Mills'in 'tasavvur'una 'ustalık' olmak gerekliliğini eklemek şarttır.

Abrams'ın da ısrarla üzerinde durduğu ustalık tarihsel sosyoloji araştırmaları şöyle özetlenebilir:

“O halde tarihsel sosyoloji, geçmiş ile bugün arasındaki ilişkiye evrimsel gelişim şemaları giydirmeye çalışma meselesi değildir. Yalnızca bugüne bir tarihsel arka plan tanıtma meselesi de değildir. Bir yandan kişisel faaliyetle, diğer yandansa toplumsal örgütlenme arasında zaman içinde bilinçli bir biçimde inşa edilmiş olan ilişkiyi anlamaya dönük bir çabadır. Tarihsel sosyoloji, sürekliliğe sahip olan bu inşa sürecini toplumsal çözümlemenin odak noktası haline getirir. Bu süreç pek çok farklı bağlamda: kişisel biyografiler ve kariyerler, uygarlıkların yükseliş ve çöküşleri, devrim ya da seçim gibi belirli olayların ortaya çıkışı ya da işçi sınıfı oluşumu ya da refah devletinin yaratılması gibi belirli gelişmeler bağlamında ele alınabilir” (akt.Özdalga, 2009: 38).

Söz konusu ustalık biçimlerini incelemek bu çalışmanın alanını da amacını da aşar, öte yandan, Skocpol'un alanın sınırlarını biraz daha netleştiren düşüncesini akılda tutmak gerekmektedir:

“Hakiki tarihsel sosyolojik incelemeler, aşağıdaki karakteristiklerin hepsine ya da bazılarına sahiptirler. En temel olarak, zamana ve mekâna somut bir şekilde yerleşmiş olduğu anlaşılabilir toplumsal yapılar ya da süreçlerle ilgili sorular sorarlar. İkincisi, süreçleri zaman içinde ele aldıkları gibi, sonuçların nedenlerini açıklamada zamansal ardışıklığı ciddiye alırlar. Üçüncü, pek çok tarihsel çözümleme, bireysel yaşamlarda ve toplumsal dönüşümlerde niyet edilen ve edilmeyen sonuçların açığa çıkmasından anlam çıkarmak için, önemli eylemlerin yapısal bağlamların etkileşimine dikkat eder. Son olarak, tarihsel sosyolojik incelemeler, özgül türden toplumsal yapıların ve değişim kalıplarının tikel ve değişik özelliklerini aydınlatırlar. Zamansal süreçlerin ve bağlamların yanı sıra, toplumsal ve kültürel farklılıklar da tarihsel yönelimli sosyologların asli ilgi alanıdır. Dünyanın geçmişi onlara bir-biçimli gelişme öyküsü ya da standartlaşmış bir ardışıklıklar kümesi olarak görünmez. Aksine grupların ya da örgütlenmelerin geçmişte değişik yollar tercih etmiş olduklarını ya da bu yollara kaza eseri girdiklerini kabul ederler. Daha önceki “tercihler” ise, yeri geldiğinde önceden belirlenen bir sonuca yönelmeksizin, daha sonraki değişimlere hem alternatif olanaklar açarlar, hem de bu olanakları sınırlarlar” (Skocpol, 1999: 2).

Charles Tilly ile yaptığı doktora çalışması *‘Modern Devlet ve Polis: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e toplumsal Denetimin Diyalektiği’* eseriyle Türkiye’de tarihsel sosyoloji ile tanışmanın bir başka yolunu açan Ferdan Ergut, Özdalga’nın *‘Tarihsel Sosyoloji’* kitabında yer alan, Serkan Gül’e verdiği mülakatta, Türkiye’de bu alanla uğraşanların militan ve mücadeleci olmalarının anlaşılabilir olduğunu üstelik bunun da zorunlu olduğunun altını çizerek:

“...artık aklı başında tarihçi ve sosyologlar iki disiplinin diyaloga girmesi gerektiğini biliyorlar: ancak o dönemlerde yalnızdılar. 1970’lerde Barrington Moore’un başı çektiği ve daha sonra öğrencileri Theda Skocpol ve Charles Tilly’nin sürdürdüğü bir şekilde bu alan gittikçe yayılmaya başladı. ...kurumsal düzeyde bakıldığında sosyolojinin bir alt dalı olarak örgütleniyor. En son American Sociological Association, dünya sosyologlarının en önemli saygın kurumlarından birisi, ‘tarihsel sosyoloji’yi

bir alt birim olarak kurdular. Bu da 'tarihsel sosyoloji'nin genel kabul gören bir alan haline geldiğinin bir göstergesidir. Bu aynı zamanda bir tehlike çünkü genel kabul görmek muhafazakârlaşmak demektir. Bundan sonra, alacağın kadro, kurumun yapacağı işler bellidir... 'Gerilla hareketi' dediğimiz ilk başlardaki hareket bitti. Yani yerleşik olanla bir mücadele durumu kalmadı. Öte yandan bu mücadelenin Türkiye'de hala bir şansı olabilir çünkü burada henüz hiçbir kurumsallaşma söz konusu değil'' (Özdalga, 2009: 191-208)

diyerek Türkiye'deki Tarihsel Sosyoloji alanının durumunun özetlemektedir. Tüm güçlülere karşın Türkiye'de bu alanda oldukça yetkin isimler çalışmalarını sürdürmektedirler. Çağlar Keyder ve Huricihan İslamoğlu bu araştırmacılarından sadece ikisidir. Bu çalışmaya da ilham veren bu iki bilim insanının düşünceleri Halil İncalcık'ın 'Osmanlı Tarihi Klasik Çağ' kitabının incelenmesinde de yol gösterici olacaktır.

1.2. Annales Okulu ve Yapı-Konjonktür Kavramları

1.2.1. Annales Okulu: Kısa Bir Tarihçe

Bu bölümde Annales Okulu'nu tarih bilimine katkıları tek tek ayrıştırılmayacaktır. Bu bölümün amacı; Annales Okulu çevresinde toplanan tarihçilerin 'toplumsal yapı' ve 'yapı' olarak tanımlanan sosyoloji bilimi kavramlarının tarih yazımına hangi yollardan girdiği sorgulanarak, sosyoloji biliminin tarih araştırmalarında adeta merkeze yerleşmesi ve bu iki bilgi alanına katkıları belirlenmeye çalışılacaktır. Bu bölüm, Annales Okulu'nun 'toplumsal yapı' ve 'yapı'yı algılayışları ve tarihi bilimini disiplinler arası kavrayışlarının Halil İncalcık tarih yazıcılığında ki etkilerinin görünür hale gelmesi bakımından önem taşımaktadır.

İtalyan tarih filozofu Giambatista Vico (1668-1774), Annales'ten çok önce aydınlanma düşüncesine tepki olarak aydınlanmacıların evrenselciliklerinin temeline yerleştirdikleri değişmez insan tasarımına karşı çıkarken, insanın özünün tarihsel değişimle birlikte değiştiğini söylemekteydi. *Scienza Nuova* (Yeni Bilim) adlı

eserinde Vico, Dilthey' önceleyerek 'anlamaya' dayalı bilimin ilkelerini ortaya koymaya çalışıyordu (Cevizci, 2011: 763–765).

Vico, toplumların ve milletlerin aynı çağlardan ya da aynı aşamalardan hep yeniden geçtikleri döngüsel bir tarih anlayışı ortaya koyar ve tarihsel gelişmeyi bütünüyle organik bir süreç olarak ele alan tarih anlayışında, gelişme ve çökme ya da büyüme ve çürüme döngüsüyle sonuçlanan birbirleriyle bağlantılı çağlar üzerinden aşama aşama ilerlediğini savunur (Cevizci, 2011: 765). Görülmektedir ki, Vico tikel olayları reddetmemekle beraber süreçleri organik olarak tasavvur etmektedir.

Halil İnalçık'la yapılan mülakatta kendisine; '*Tarihsel sosyoloji alanının Annales Okulu perspektifinin sonuçlarından biri olduğu düşünmek doğru bir yaklaşım mıdır?*' diye sorulmuştur. Halil İnalçık bu soruya: *Hayır. Annal mektebinden önce onun ileri sürdüğü prensipler Vico'dan beri batıda tarih felsefesi yapanlar ve o felsefeyi izleyen tarihçiler tarafından ortaya koyulmuştur,*(Ek-4) şeklinde yanıt vermiştir. Anlaşılmaktadır ki, İnalçık, tarihsel sosyoloji ya da sosyolojik tarih araştırmalarının Annales okulundan çok önce Vico'da başlayarak yapılageldiğini düşünmektedir.

Vico, milletlerin sırasıyla dört evreden geçtiğini belirtir ve bu evreleri daha o yıllarda sosyolojik olarak saptar (Cevizci, 2011: 765). Ancak Vico'dan çok daha sonra 20. yüzyılda Durkheim, Weber ve Marks onun görüşlerini tarihçiler için önemli hale getirmişlerdir.

19. yüzyılda tarihçiler, siyasal tarih ve büyük adamlar üzerinden yürütülen tarih anlayışı demek olan Ranke'cı klasik tarih yazımına alternatif düşünceler geliştirmeye başlamışlardır. Özellikle Alman tarihçi Karl Lamprecht tarihi sosyopsikolojik bilim ilan etmiş ve yeni tarih anlayışını *Deutsche Geschichte* (1891-1909 Alman Tarihi) adlı eserinde ortaya koymuştu. *Bu anlayıştan Durkheim'in Annéei Sociologique dergisinde övgüyle söz edildi* (Burke, 2000: 14). Ancak Ortodoks Alman tarihçiler bu anlayışı eleştirmeye devam ettilerse de tarih biliminin disiplinlerarası olması gerektiği düşüncesi taraftar kazanarak, Ranke'cı klasik tarih anlayışı zayıfladı.

1890’larda Karl Lamprecht’in anlayışı, Amerikalı tarihçi Frederick Jackson Turner tarafından örnek alındı ve Turner, *insan etkinliklerinin bütün alanlarına bakılmalı ve toplumsal yaşamın hiçbir bölümü, ötekilerden yalıtılarak anlaşılmaz* diyerek ‘Amerikan Tarihinin Sınırboyunun Önemi’ denemesinde coğrafyanın tarih için önemini belirledi. Aynı zamanda, Turner eserinde ‘kesimler’ dediği birimlerin, yani kendi ekonomik çıkarları ve kaynakları olan (New England ve Ortabatı) bölgelerin önemini tartıştı (Burke, 2000: 14).

Tarih bilimini disiplinlerarası yürütmek isteyen ve Weber’in izleyicilerinden olan tarihçi Otto Hintze, Ranke’ci anlayışı sorgulamaya devam edip, “*biz sadece sıradağları ve dorukları değil, dağların eteklerini de, yalnızca yüzeyin derinliklerini ve yüksekliklerini değil, bütün kıta kütesini bilmek istiyoruz*” (Burke, 2000: 14), diyerek tarih anlayışını ortaya koydu: böylece tarih ve sosyoloji ilişkisinin bağlarını güçlendirerek bütünsel tarih anlayışı ile birlikte yapıları çözümlenmesi fikrinin gelişmesine de katkıda bulundu.

İggers yukarıda sözü edilen geleneksel tarih anlayışıyla 20. yy başlarında ortaya çıkan tarih anlayışını şöyle karşılaştırır:

“20. yy’ın başlarına kadar egemen olan tarih yazım biçimi: siyaset, diplomasi, liderlerin siyasi ve askeri olayların anlatısı şeklinde sunan bir anlatım biçimi şeklinde olmuştur. Bu biçimdeki tarih yazımı ilk ciddi itirazlarla 18. yy’da karşılaştı. İlk kez Paul Vidal de la Blache’in öncülüğüyle akademik bir disiplin olarak ortaya çıkan coğrafya da tarihsel ve kültürel yönelimliydi. Vidal de la Blache’in Almanya’daki çağdaşı Friedrich Ratzel’in coğrafi determinizmden kaçınan géographie humaine’ı (beşeri coğrafya), Febvre’den itibaren bütün Annales tarihçileri geleneğini derinden etkiledi...” (İggers, 2007: 51-53).

1920’lere gelindiğinde Strasbourg Üniversitesi’nden iki Profesör March Bloch ve Lucien Febvre ‘yeni bir tarih anlayışı’nın temellerini şekillendirmeye başladı. Kurdukları dergi ile bir yandan geleneksel tarih anlayışını eleştirirken bir yandan da disiplinlerarası araştırmalarıyla,

“daha geniş ve daha insani bir tarihi bütün insan etkinliklerini kapsayacak ve olayların anlatısından çok ‘yapıları’ çözümlenmekle uğraşacak bir tarih yazımını benimsediler.”(Burke, 2000: 15)

O günden başlayarak zaman zaman da terimin sosyolojik anlamına yeni anlamlar kazandırarak kullandılar.

Bu ‘ruhun’ etrafında toplanan bilim insanları 19. ve 20. yüzyıllar’da ki çoğu tarihçiden farklı bir zaman anlayışı da sunmuştur. Bu okulun temsilcileri çalışmalarında, ‘zaman’ı süregiden tek boyutlulukla değil, görecelilikle, çok katmanlılıkla ve/veya bir bütün olarak kavramayı başarmışlardır. Örneğin, Jacques Le Goff ‘Tüccar Zamanı ile Kilise Zamanı’ başlıklı makalesi’nde zamanı göreceliliğiyle kavramaya çalışmıştır. Bu düşünce en açık biçimde, her biri kendi hızına sahip üç farklı zamanı birbirinden ayıran Braudel’in *Akdeniz* kitabında geliştirilir.

“Akdeniz’in bir coğrafi mekan olarak neredeyse durağan zamanı (longue durée), toplumsal ve ekonomik yapılardaki değişimlerin ağır ilerleyen zamanı (conjonctures) ile siyasal olayların hızlı akan zamanı (événements)” (İggers, 2007: 57).

Fernand Braudel’in 1947’de yayınlanan ‘Akdeniz ve Akdeniz Dünyası’ adlı eseri iktisat ve coğrafya bilgisi üzerine oturtularak yazılmıştır. Bu eser Annales okulunun ‘toplumsal yaşamın bütün alanlarına bakılmalı’ anlayışından hareket etmektedir.

Diğer yandan, bu çevrede toplanan bilim insanları açık bir tarih kuramı ve felsefesi formüle etmemiştir.

“Aslında araştırma, kuramsal düşünceye göre her zaman öncelik taşımıştır. Yine de tarihsel yazıları kuramsal varsayımları yansıtır” (İggers, 2007: 53).

diyen İggers, Annales okulu üyelerinin, bir tarih kuramı ya da felsefesinden öte, kuramsal varsayımlardan hareketle tarihsel araştırmalara ağırlık verdiklerini tespit etmektedir.

Annales Okulu bilim insanları, ‘Annales. Economies. Sociétés’. Civilisations’ isimli derginin çevresinde toplanırken ortak bir siyasal payda peşinde de olmamıştır.

“Dergiye katkıda bulunanlar ağırlıklı olarak cumhuriyetçiler ve Fransız yurtseverleriydi. Ama Alman ulusal amaçlarının ve İmparatorluk Almanya’sının siyasal ve toplumsal kurumlarının meşrulaştırılmasını araştırmalarının birincil görevi olarak çoğu Alman tarihçisine göre çok daha az ideolojiktirler” (İggers, 2007: 52).

Görülmektedir ki, bu çevrede toplanan bilim insanları ideolojik olarak da çok farklı ilgi ve yaklaşım içindedirler. O halde Annales Okul’u için ulaşılabilecek ilk vargılardan biri *homojen* olmadığıdır.

Bu çalışmada adı geçen Annales Okulu temsilcilerini ve bilim insanlarını, Peter Burke, “Tarih ve Toplumsal Kuram” eserinde şöyle konumlandırır:

“Fernand Braudel, Annales Okulu içinde merkezi yerde bulunur. Ondan gayri Lucien Febvre, Marc Bloch, Georges Duby, Jacques Le Goff, ve Emmanuel Le Roy Ladurie yer alır. Marksist bir tarih yaklaşımına bağlılıkları nedeniyle halkanın merkezine uzak düşen Ernest Labrousse, Pierre Vilar, Maurice Agulhon ve Michel Vovelle grubun kenarında yer alır. Tam çeperde veya biraz ötesinde ise, tarihsel uğraşları ile Annales’in çağrıştırdığı uğraşlar arasında örtüşmeler olması nedeniyle Roland Mousnier ve Michel Foucault bulunmaktadır” (Burke, 2006: 24).

Annales Okulu’nun tarihine bakıldığında: okulun merkezinde olan Marc Bloch, Lucien Febvre, Fernand Braudel, Georges Duby, Jacques Le Goff ve Emanuel Le Roy Ladurie’den oluşan oldukça kabarık bir isim listesi görülmektedir. Okulda tarihçilerin yanısıra birçok coğrafyacı, sosyolog ve düşünür de ya bu akımdan etkilenmiş ya da akımı etkilemiştir.

Annales’in tarihinin, önceki bölümde anlatılan pozitivistliğin yükselişi ve düşüşü anlamında, 19. yüzyıldan başlatılması yanlış olmaz. Pozitivist yaklaşımın ve dönemin yaygın görüşü olan Rankegil tarih anlayışın karşısında duran birçok görüş, birbirini etkileyerek bu görüşleri yıpratmaya çalışmışlar ve büyük oranda da başarılı

olmuşlardır. Annales de bu eleştiri akınının bir kısmında yer alır ki, bir yandan bu eleştiri literatürü ile bir yandan da ortaya attıkları yeni tarih anlayışı ile bir ‘okul’ durumuna erişmiştir.

Her ne kadar Annales’in tarihini bir önceki yüzyıldan başlatsak da, esas itibariyle derginin kurucusu olan Marc Bloch ve Lucien Febvre’e göre bu süreç Henri Berr’in 1900 yılında “Revue de Synthèse Historique” adlı dergiyi çıkarmasıyla başlamıştır. Özetle, geniş anlamda düşünüldüğünde Annales’in tarihi 20. yüzyılın şafağında başlar (Dosse, 2008: 31).

Henri Berr, Vidal de la Blanche ve François Simiand gibi farklı çevrelerden etkilenen Annales’in bu iki kurucusu, I. Dünya Savaşı sonrasında, dünyanın durumu ve savaş sonrasında altüst olan toplumsal bilimler alanına yeni bir perspektif kazandırmak üzere 1928 yılında bu dergiyi kurmak ister. Derginin başına yine tarih alanında çok değer verdikleri bir isim olan Henri Pirenne’in geçmesini istemelerine rağmen, Pirenne’den gelen olumsuz yanıt sonucu dergi, Bloch ve Febvre’in yöneticiliğinde kurulur ve dergiye Vidal de la Blanche’ın “Annales de géographie” adlı dergisi örnek alınarak “Annales d’Histoire Économique et Sociale” ismi verilir (Burke, 2006: 53).

Dergi, 1929’da Marc Bloch ve Lucien Febvre’in editörlüğünde ekonomik ve toplumsal tarih alanında düşünsel bir önderlik yapma iddiasıyla yayımlanlamaya başlamış ve yalnızca tarihçiler değil, hedefledikleri çeşitliliğe uygun bir şekilde coğrafyacı, sosyolog, ekonomist ve siyaset bilimcilerden oluşan geniş bir kadroya sahip olmuştur (Burke, 2006: 54).

Bloch’un önderliğindeki okul, militarist, marijinal (Dosse, 2008: 3) ve egemen Rankegil tarih anlayışını sarsmak için toplumsal bilimleri sonuna kadar kullanan bir ruh olarak öne çıkmıştır. Zaten derginin ilk sayılarında ekonomi tarihçilerinin ön planda olması ve ekonomi tarihiyle ilgili makalelerin daha çok yer almasından, Marc Bloch’un dergide daha egemen olduğu sonucuna varabiliriz (Dosse, 2008: 37). Daha çok ekonomiye önem veren bir toplum anlayışının hâkim olduğu o yıllarda (Dosse, 2008: 10) ve bir de 1929’daki ekonomik dalgalanmanın da gerçekleştiği hesaba katıldığında, okulun bu ekonomik ve toplumsal tarih anlayışı

yoğun ilgi görmüş ve dergi çok rahat bir şekilde gelişmiştir. Derginin sosyolojik ve toplumsal incelemeye dönük yöneliminin kökeninde Marc Bloch'un sözü edilen politikasının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

1929'dan 1945'e kadar uzanan Annales'in ilk evresi,⁷ geleneksel tarih anlayışına, siyasi tarihe ve olaylar tarihine karşı bir tutum sergilemiştir. Zaten Annales'cileri egemen tarih yazımını bir kenara bırakıp farklı bir pencereden bakmaya iten en önemli sebep de, süregelen "*olayların tarihi*" olarak adlandırılan bir yazımın ötesine geçebilmektir (Boratav, 2007: 14). Annales'cilerin tutkusu, yeni tür yazımla "*daha geniş ve daha insani bir tarih*"i, bütün insan etkinliklerini kapsamına rağmen olayların anlatısından çok "*yapılar*"ı çözümlenmekle uğraşacak bir tarihi, geleneksel tarih yazımının yerine geçirmektir (Burke, 2005: 15). Bloch'un da etkisiyle daha çok toplumsal ve ekonomik incelemelere yer verilen dergide, 1945 itibariyle Febvre'in daha etkin olduğunu görmekteyiz. Febvre'in bu yıla kadar ampiristlere karşı çıkararak geliştirdiği yeni tarih anlayışı için yazdığı manifestoları, onun yükselişini sağlamış ve tam da Annales'in genel karakteristiğini yansıtan bilimlerin işbirliğine dayanan araştırmaların ve sorun-odaklı tarihin sistematikliğini kurmuştur (Burke, 2000: 15-2005: 61). Ancak II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, Annales'in bu kuşağında büyük bir kırılmaya sebep olmuş: bu durum daha önce söylediklerinin aksine Febvre'in savaş sonrası planlarında yalnızca ekonomik bir yönelime itmiştir (Dosse, 2008: 37-93). Febvre ile başlayan bu ekonomik yönelim, Annales'in ikinci kuşağını oldukça etkileyecek ve Annales'in başlangıçta yola çıktığı zihniyetler meselesinden de oldukça uzaklaşarak yerini ekonomik yönelimlere bırakacaktır.

İlk olarak Lucien Febvre'in bulunduğu Annales'in ikinci dönemi, yukarıda da söylendiği gibi, kültürel tarih, zihniyetlerin incelenmesi, psiko-tarih gibi daha önce çizilen yollardan ziyade iktisada ayrıcalık tanır. Bu ekonomist yaklaşım, mekanizmaların rolünü daha da öne çıkarmış ve insanın rolünü, tarih yapma kapasitesini, tarihin faal ve bilinçli öznesi oluşunu önemsizleştirmiştir. Artık çalışmalarında "insan"dan daha fazla öne çıkan kavram "toplum"dur ve ilk başta

⁷ Dosse'nin eserinin belirtilen sayfasında Annales dergisinin yönetim kurulunu ve hangi yıllarda hangi görevlerde bulduklarını içeren bir tablo yer almaktadır. Bu tablo, Annales'te görevlendirmeler ve kadro için gayet doyurucu bir kaynaktır.

Bloch ile birlikte ortaya koydukları hümanizma, iktisat karşısında yara almış ve tarih çalışmalarından dışlanmıştı (Dosse, 2008: 94–95).

İşte bu sebepten dolayı, Febvre'in ölümünden sonra ikinci kuşağın başını çeken Fernand Braudel de, zihniyetler tarihinden çok ekonomik ve toplumsal tarihe yönelmiştir. Doktora tezi sırasında daha çok toplumsal tarih ve jeo-tarih üzerinde duran Braudel, Febvre'in ona 15. ve 18. yüzyıllar arasında kapitalizmin tarihini birlikte inceleyecekleri bir çalışma önermesi sonrası, maddi hayata yönelmiştir. Bu sıralarda Febvre'in ölümü, çalışmanın zihniyetler tarafını eksik bırakırken, Braudel'in de maddi hayat konusunda uzman bir tarihçi olmasını sağlamıştır.

Annales'in Braudel'in yönetimindeki ikinci kuşağında, zihniyetler tarihine daha çok önem veren okul mensupları olmakla birlikte, Braudel ile birlikte Annales mensupları onunla aynı doğrultuda yön almıştır. Ancak Braudel, Annales'in kurucularının ilk çizgisi olan hümanist perspektiften çok uzaklaşmıştır da diyemeyiz (Dosse, 2008: 250).

İlk kuşak sırasında, derginin yurt dışında birçok sempatanları olmasına rağmen. Annales'in özünden ayrılmayan Braudel, dergi ve yürüttükleri yeni tarih anlayışı Avrupa'da yaygın bir şekilde tanınmasına vesile oldu. Bilhassa onun tarih bilimine kattığı “uzun süre”, “konjonktür”, “yapı” ve “bilimlerde karşılıklık” görüşleri, uzun süre tartışma konusu olmuş ve birçok görüşe de etki etmiştir (Burke, 2006: 161).

Braudel sayesinde Annales'in tanınması, tarih biliminde yeni bir paradigmanın belirginleştiğinin bir göstergesi olmuştur. Braudel'de, uzun vadeli fenomenlerin, daha sonra ise Le Roy Ladurie'de ise neredeyse hareketsiz bir tarihin ağır basmasıyla birlikte, ilk dönemin tarih anlayışı büyük oranda değişerek daha genel ve kapsayıcı bir Annales çizgisi oluşmuştur. Bu yön değişimi, yine dönemin felsefesi içerisinde değerlendirilecek olursa, elbette ki pragmatik ve hermenötik bir kopuştur (Dosse, 2008: XI).

Her ne olursa olsun, Braudel döneminde Annales tarihçilerinin çalışmalarının odağında ekonomik ve toplumsal tarih, zihniyetler tarihine nazaran oldukça önemli

bir yer tutmuş: Braudel sonrası Annales kuşağında ise ağırlık merkezi bu sefer ekonomik temelden kültürel altyapıya doğru kaymıştır (Sönmez, 2010: 134). Braudel'e tepki olarak ilgi alanları çok çeşitlenmiş ve Braudel'de görülse dahi her türlü belirlenimciliğe karşı çıkmışlardır. Bu değişen manzarada Annales tarihçileri, toplumsal bilimlerin yeni baskılarına direnebilmek için sentez eğilimlerinden vazgeçerek çeşitli pratiklerden ve tarihsel nesnelere yola çıkmışlardır (Dosse, 2008: 250).

1968'den sonra başlayan bu son kuşağın öne çıkan bir diğer özelliği, daha önceki kuşaklarda olduğu gibi bu kuşakta herhangi birinin egemenliğinin söz konusu olmamasıdır. Bu bağlamda tek-merkezcilikten öte, artık çok-merkezciliğe teslim olmuş bir Annales'le karşılaşırız. Annales'in bu durumuna düşünsel parçalanmışlık denildiği gibi,⁸ bu yeni tarih görüşünün son kuşakla birlikte sona erdiğini iddia edenler de olmuştur. Hatta tarihçi Peter Burke'ye göre, başından beri bu çeşitliliğinden ötürü, Annales'in bir "okul"dan ziyade, "hareket" olarak değerlendirilmesi daha uygundur (Burke, 2006: 25).

Tam bu noktada, Annales'in üçüncü kuşağı ile Michel Foucault arasındaki ilişkiye değinmek yerinde olacaktır. Annales'in bu son kuşağında öne çıkan bir merkez olmamakla birlikte, okul mensuplarında yoğun bir şekilde yapısalcılığın ve bilhassa da Michel Foucault'nun toplum ve kültürler tarihi konusunda etkileri görülür. Elbette ki tarihsel olarak değerlendirildiğinde, daha önce Foucault'nun Annales'in "yeni tarih" anlayışından etkilendiğini, hatta okulun üçüncü kuşağıyla neredeyse paralel bir çizgide yol aldığını, ardından da düşünürleri kendisine ait "arkeoloji" ve "soykütüğü" kavramları vesilesi ile etkilediğini söylenebilir (Burke, 2005: 13-174). Burada belirtmek gerekir ki, Fernand Braudel'in de, Foucault'nun düşünce kültürler üzerindeki vurgularından etkilendiği eserlerinde görülmektedir.

1.2.2. Annales Okulu'nun Sosyolojik Dayanakları ve Tarih Anlayışı

19. yüzyılda başlayan ve devamında süregelen pozitivist tarihçiliğe ilişkin temel yöntem ve çalışmalara yönelik önemli eleştiriler getirilmiş ve Annales'in

---

⁸ Bu iddiada olan François Dosse, aynı zamanda son kuşak Annales mensuplarının öne sürdükleri tarih anlayışına da "Ufalanmış Tarih" adını vermiş ve kitabının başlığını da bu doğrultuda belirlemiştir.

kuruluşuna giden yolun temeli atılmıştır. Bu eleştirilerin de temeli daha çok toplumsal ve ekonomik tarihin, tarihyazımından dışlanmasına karşı oluşturulmuştur. Bu bağlamda amaç, kimilerinin iddia ettiği gibi yeni bir tarih ortaya koymak değil, tarihsel ilginin merkezini siyasal olaylardan uzaklaştırıp, tarihyazımında eksik görülen alanları doldurarak sosyal tarih için yeni bir çerçeve sunmaktır (Sönmez, 2010: 44–45, Clark, 2007: 221, Boratav, 2007: 14).

Annales öncesi egemen pozitivist tarih anlayışını Immanuel Wallerstein şu şekilde özetler:

“Bu hümanist, idiyografik tarihçiler bile Newtoncu bilim tapınmasına kendilerini kaptırmıştı. Genellemelerle (ve dolayısıyla fen bilimleriyle) karşılaştırıldığında, çok daha fazla çekindikleri şey spekülasyondur (ve dolayısıyla felsefeydi). Bunlar ‘malgré soi’ (kendisine rağmen) Newtonculardı. Sosyal fenomenleri, doğadaki atomik fenomenler gibi kavriyorlardı. Onların atomları tarihsel ‘olgular’dı. Bu olgular yazılı belgelerde kaydedilmiş haldeydiler ve çoğunlukla arşivlerde bulunuyorlardı. Alabildiğine ampiristtiler. Verilere sıkı sıkıya bağlı bir vizyondan, tarihin yazılmasında verilen aslına sadık kalınarak yeniden üretilmesinden ödün vermiyorlardı. Verilere sıkı sıkıya bağlı kalmakla, zaman ve mekân içinde çok küçük ölçekli olmayı kastediyorlardı. Bu yüzden, bu hümanist tarihçiler aynı zamanda pozitivist tarihçilerdi ve çoğu bu iki vurgu arasında pek az bir çelişki görüyordu” (Wallerstein, 2003: 62-63)⁹.

Annales tarihçileri, işte bu ampirist tarih yaklaşımına karşı çıkmışlar ve Georg Iggers’in de belirttiği gibi “yeni yöntem ve yaklaşımlara açık bir ruh” a sahip olmuşlardır. Annales’in kuruluşundan bugüne kadar da, her ne kadar bir takım

---

⁹ Aynı yerin devamında Wallerstein, Lucien Febvre’in Henri Pirenne’e yazdığı bir mektupta şu ifadelerin geçtiğine yer verir: “Tozlaşmış eski bir atomculuk, ‘olguya’, küçük olguya, ‘kendiliğinden’ varmış gibi düşünülen küçük olgular topluluğuna duyulan naif bir saygı.” Wallerstein, Immanuel, *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*, s. 62-63.

sapmalar olsa dahi, farklılıklar içinde aynı çizgide devam etmesi de bunu kanıtlar niteliktedir.

Annales mensuplarının, kendilerinden önceki tarihçilik zihniyetini eleştirirken ortaya koyduğu çalışmaların ortak noktası, kuşkusuz coğrafya, ekonomi ve zihniyetler tarihi üzerinde durmalarıdır. Buradan hareketle de, çalışmalarında ortaya attıkları en dikkate değer fikirlerine ulaşılmaktadır: Disiplinlerarası bir yaklaşım.

Annales’ciler, ilhamlarını tarihçiler kadar tarihçi olmayanlardan da aldığı gibi, uygulamada da tarihin dışındaki disiplinlerle birlikte çalışmayı uygular. Yeni bir tarih kurmak için: tarihin dışında coğrafya, linguistik, ekonomi, demografi, siyaset bilim, klimatoloji, psikoloji ve benzeri tüm beşerî bilim dalları bu bağlamda tarihle birlikte hareket etmektedirler. Artık araştırmalarda tekil bir örgütleyiciden ziyade, tarihin başkanlığında ortaklaşa çalışmak söz konusudur. Bu minvalde Fernand Braudel, mensubu olduğu okulu şöyle özetler:

“Bu okul, bir tür insan bilimlerinin sentezi olmayı istemektedir ve tarih yöntemlerini ve tarihsel bakış açılarını yenilemektedir” (Braudel, 2006: 447).

Annales’in kurucuları, Durkheim ve takipçilerinin görüşlerine her ne kadar karşı çıkıyorlarsa da, Durkheim’cı okulun etkisinden kaçınmamışlardır. Bir kere, Bloch ve Febvre sosyologların her şeyi sosyoloji içerisine katma program ve stratejisini başlı başına benimsemişlerdi. Bu iki tarihçinin amacı, şüphesiz ki tarihi komşu disiplinlere uyarlamak değil, toplumsal bilimleri tarihin alanına çekmektir. Bundan ötürü Annales’in köklerini pozitivist anlayışa tepkide aradığımız kadar, Durkheim’cı okulun sistematiğinde de aramalıyız. (Dosse, 2008: 15-18).

Sosyolojinin kurucu düşünürlerinden biri sayılan Émile Durkheim: tıpkı fikirlerinden yola çıktığı August Comte ve Herbert Spencer’da olduğu gibi, *“tikel olayları, belli bir ulusun gerçek tarihinden ziyade görünüşünü, yüzeysel tezahürlerini yansıttıkları gerekçesiyle bir kenara fırlatıyordu”* (Burke, 2005: 13-174). Durkheim’ın tarihe olan bu kısıtlı yaklaşımı bununla sınırlı kalmamaktadır. Ona göre, tarih elbette ki değerlidir, bu inkâr edilemez. Ancak tarihin görevi özü

toplamak ve malzemeyi biriktirmekten ibarettir. Burada asıl işlemi tarih değil, sosyoloji yapacaktır (Dosse, 2008:15-18). Burada Durkheim, tarihin statüsünü değiştirmiş, ona bulunduğu farklı bir araştırma alanı açmıştır. İşte Annales de, bu alana karşı çıkmış ve Durkheim'in sosyolojiye verdiği görevi, tarihe kazandırmıştır. O kadar ki, 'bugünün sosyologları da yarının tarihçileri için analitik bilgi toplayısıdır' cümlesi Annales Okulu'na gizli itiraz olarak durmaktadır.

Durkheim'in sosyoloji için ortaya attığı iddia, yalnızca tarih alanını vurmadığı gibi: ona karşı çıkanlar da yalnızca tarihçiler olmamıştır. Durkheim'cilerin karşısında 20. yüzyılda bir eleştiri de coğrafyacılardan, özelleştirirsek de Annales'in de fazlasıyla etkilendiği (Chiot, 1999: 32-33) Vidal de la Blanche ve okulundan gelmiştir. "Beşerî coğrafya" olarak isimlendirilebilecek yeni bir coğrafya türünün öncüsü olan Vidal de la Blanche, bu yeni anlayışıyla, toprak ve insan arasındaki ilişki üzerine eğilir. İnsanın çevresiyle olan ilişkisini "yaşam biçimi" kavramıyla oluşturan Vidal'in bu devrimi, coğrafyanın bir nevi tarihselleşmesini getirerek coğrafya ve tarihi birbirine yaklaştırmıştır (Burke, 2007: 24). Vidal'ci coğrafya okulunun, Durkheim'cilerin kısır anlayışlarına yönelik eleştirileri, diğer sosyal bilimlerde de geniş yankı bulmuş ve özelden de coğrafyanın sosyal bilimlerdeki önemini artırmıştır (Dosse, 2008: 14-17, 71). Daha da ötesi, Fernand Braudel, bu okuldan oldukça etkilenecek, doktora tezi olan *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*'nda da yepyeni bir yaklaşım olan "jeo-tarih"i öne sürmüştür.

Felsefî dayanak noktasında, Durkheim'in sistemini, Vidal'ci okulun eleştirilerini ve Marksist tarih anlayışına yönelik karşı çıkışları¹⁰ destek olarak alan Annales Tarih Okulu'nun, tarih biliminde tarihselciliğin ve yazarın psikolojik tahlilinin yerine artık biçimci ve yapısalcı yaklaşımı koyarak bir tarih bilimi devrimi yaratmıştır (Skirbekk, 2006: 389). Okulun tarihselci söylem ile Marksist söyleme karşı çıkarak açtığı bu üçüncü yol, tarih söylemine göreceli bir anlayış getirmiş ve her tarihsel zamanı kendi zamanında değerlendirilmesini, ancak tarihin yalnızca geçmişin bilimi olduğuna karşı çıkılmasını öngörmüştür (Dosse, 2008: 54-56). Annales'in bu çabaları, Erdem Sönmez'in ifadesiyle bir put kırma işlemidir:

¹⁰ Bu doğrultuda François Dosse, Marksist tarihyazımını, Annales paradigmasının hem rakibi hem de habercisi olarak görür. Bkz. Dosse, François, *Ufalanmış Tarih: Annales Okulundan "Yeni Tarih"*, s. 53.

“19. yüzyılın sonunda ortaya çıkan yeni tarih anlayışı, Rankegil yaklaşımın tarihin ekonomik ve sosyal alana sıkı sıkıya kapattığı kapılarını aralamış: Annales okulu ise bu kapıları bir daha kapanmamak üzere ortadan kaldırmıştır. Annales’in, tarihin kapsamına ilişkin yok ettiği kapılar, François Simiand’ın 20. yüzyılın hemen başında tarihçiliğe ilişkin kırılması gerektiğini söylediği putları kırmaktır” (Sönmez, 2010: 49).

Annales’i Annales yapan: geleneksel anlatının yerini sorun odaklı araştırmalara bırakması (ki bu sosyolojik bakıştan başka bir şey değildir), siyasete odaklanan bir tarih anlayışı yerine toplumun bütünsel bir tarihini yapma çabası ve coğrafya, sosyoloji ve antropoloji başta olmak üzere disiplinlerarası karşılaştırmalı yöntemi; ilk başta olmasa bile 1950’lerden itibaren büyük bir itibar görmüş¹¹ ve hakettiği değeri kazanmıştır. Artık Annales dergisinin her sayısı “tarihselci okula yönelik bir topçu ateşidir” (Dosse, 2008: 40).

Bilhassa Marc Bloch, Lucien Febvre ve Fernand Braudel’in sağladıkları başarının özelliği, yukarıda bahsi geçen amaçları gerçekleştirme konusunda bir önderlik etmektir (Burke, 2006: 180) Her ne kadar biz bu başarıyı toplu bir şekilde değerlendiresek de, bireysel katkılarını görmezden gelmek bir haksızlık doğuracaktır. Bundan ötürü, Annales’in iki kurucusu olan Marc Bloch ve Lucien Febvre’in tarih yaklaşımlarına kısaca bakmak yerinde olacaktır.

Aslına bakılacak olursa, Annales’ci söylemi kuran kişilerde, devletten kurtulmuş, insani, modern ve yeni bir gelecek özlemi mevcuttur (Dosse, 2008: 13). Onların çağı takip eden görüşleri ve hümanist yaklaşımları, uzun zamandır yanlış bir hakimiyet olarak düşündükleri pozitivist ve tarihselci tarih anlayışına yönelik yepyeni bir yol açmaktan ibarettir.¹² Artık “tarihin nesnesi, doğası gereği insandır. Daha doğrusunu söyleyelim: insanlardır” (Bloch, 1994: 19).

¹¹ Ki bu tarih Lucien Febvre’in ardından derginin editörlüğüne Braudel’in geçmesi ve o ünlü makalesi “Tarihin 1950’deki Konumları”nı yayınladığı tarihe rastlamaktadır.

¹² Marc Bloch, yaygın tarih anlayışına eleştirileri noktalarını kendi eserinde şu şekilde açıklamaktadır: “Yaşlı Ranke’nin formülü ünlüdür: Tarihi şeyleri tasvir etmekten başka hiçbir şey kendine görev olarak almamaktadır... Ranke’nin verdiği anlamın bu olduğundan kuşku duyulmamalıdır. Fakat aynı zamanda bir de pasiflik tavsiyesi bulunmaktadır. Böylece, işte bir vuruşta iki problem birden ortaya çıkmaktadır: Tarihsel tarafsızlık problemi ve yeniden üretme veya analiz girişimi olarak tarih sorunu” (Bloch, 1994: 109).

Bu doğrultuda Marc Bloch, tarih yaklaşımında en fazla zihniyetler meselesine odaklanarak tarihsel olayların özleri itibariyle psikolojik olaylar olduğunu iddia etmektedir (Bloch, 1994: 153). Daha çok Levy-Bruhl'ün ilkel zihniyet ve Durkheim'ın kolektif tasavvur kavramlarını (Sönmez, 2010: 53), bilhassa da “toplumsal olgular” tabirini (Bloch, 1994: 153) kullanan Bloch'un, zihniyet alanına girebilmek için psikolojiden çok Durkheim'dan beslendiği açıktır (Dosse, 2008: 15). Buna bağlı olarak, Bloch'un tarih alanındaki bütüncül yaklaşımı oldukça önemlidir. Bloch, gerek sosyolojinin, gerek coğrafyanın ve gerekse diğer sosyal bilimlerin ortaklaşa bir çalışma içerisinde olması gerektiğini söyler. Zaten ona göre tarihinin görevi, ayrı unsurlardan oluşan gezegenleri, bütünlüğün yörüngesinde tekrar biraraya getirmektir. Nitekim Bloch'a göre: *“Tek başına alındığında her bilim, bilgiye doğru olan evrensel hareketin bir parçasından başka bir şey değildir”* (Bloch, 1994: 13).

Bloch'un tarih yaklaşımı bu açıdan bütüncül olarak değerlendirildiğinde, daha ziyade yapısalcılığa yakın olduğu görülür (Dosse, 2008: 15). Çünkü ona göre; *“gerçeğin yapısökümü, gerçeği az çok kavrayabilmenin bir yoludur, analizin ilk evresidir, ama tümleştirici bir perspektife sahip olmak koşuluyla”* (Dosse, 2008: 84)

Bloch'un incelemelerinde bütüncül tarih anlayışının yanı sıra öne çıkan bir başka tarih yazım anlayışı, bütün dünyada modern kırsal tarih araştırmaların temellerini attığı, *“karşılaştırmalı tarih”* yaklaşımıdır (Burke, 2006: 55).

Bloch, Annales'i daha da sistematikleştirecek olan gerçek nedenlerin bulunmasına giden en sağlam yol olarak gördüğü karşılaştırmalı tarihe, toplulukların birbirlerine yaptıkları etkileri ayırt etmek için oldukça büyük bir önem verir (Burke, 2007: 22). Bu bağlamda Bloch'un uyguladığı karşılaştırmalı tarihin ana noktası, tarihsel araştırmayı her zaman tehdit eden anakronik yanlış anlaşılmalara önüne geçmektir (Chiot, 1999, 35). Bloch, “karşılaştırma”ya verdiği anlamı kendisi şu şekilde açıklar (Bloch, 1994: 21-22):

“[Karşılaştırma] farklı toplumsal ortamlarda da olsa, göze çarpan iki ya da daha fazla fenomenin seçimini yapabilmek, belirli bazı analogiler içinde sunabilmek: yapılabilecek tüm ölçümler ile, ortaya koydukları farklılıklar ve benzerliklerle beraber evrimlerini gösteren eğriyi tahrip edebilmek: mümkün

olduğu ölçüde olguları açıklamak. Öyleyse karşılaştırma kelimesi ile tarihsel bir yaklaşımın varolabilmesi için iki zorunlu koşul vardır: bunlardan birincisi gözlenen olgular arasında herhangi bir benzerliğin olması –ki bundan daha doğal bir şey olamaz, ikincisi ele alınan olguların gerçekleştiği ortamlar arasında herhangi bir farklılığın olması zorunluluğu” (Bloch, 1994: 21-22).

Bu bağlamda yine Bloch’a göre “*karşılaştırmalı tarih, tümüyle bilimsel bir daldır: uygulamaya değil, bilgiye dayanır” (Bloch, 1994: 48).* Bu perspektifte karşılaştırma disiplinlerarasılıktan geçmektedir. Öyle ki, *sosyolojik bakıştan ve epistemolojik çizgiden kopmadan tarihçilik mesleğinin icaplarını yerine getirmek oldukça meşakkatli bir düşünüş sürecidir.*

Bloch’un üzerinde durduğu bir diğer tema, “*feodalizmin, var olan hiyerarşik yapıları rasyonalize etme ve doğallaştırma eğiliminde olan yasal tanımların çürütülmesinden oluşmaktadır ve Bloch, yasanın toplumsal temelinin sömürünün sınıf yapılarında ve bunlara gösterilen dirençlerde olduğunu kayden Bloch’un yöneliminin Durkheim’dan ziyade, Marksist teoriye daha yatkın olduğunu söylemek mümkündür” (Sönmez, 2010: 56-57).*

Annales’in bir diğer kurucusu Lucien Febvre’in tarih anlayışının merkezinde yine, geleneksel tarihçiliğin bütüncül olmayan yaklaşımına yönelik eleştiriler vardır. Febvre, beşerî bilimlerin tümünün merkezi insan olmasına rağmen, araştırmalarda bilimlerin ayrıştırılmasına gidilişine karşı çıkar. Elbette ki tüm beşerî bilimlerin birbirleriyle ortaklaşa çalışmalıdır ve tam bu noktada tarih ve tarihçi bu bilimlere öncülük etmelidir. Çünkü Febvre’e göre tarih, diğer disiplinlerin ortak noktasıdır ve her bilimin ulaşamayacağı noktalar tarihin zaten konusu içerisinde (Febvr, 2007: 88-89, Burke, 2007: 20, Tosh, 1997: 202). Febvre’in “kronolojik mizanpajlar”, “yüzeysel olaylar” ya da “tesadüfi çocuklar” olarak nitelediği, olay merkezli tarih anlayışının, araştırmalar sırasında geçmişteki birçok olayı da gözden kaçırabileceğini söyler ve nihayetinde çözümü, tarihe sorun odaklı bir pencereden bakmakta görür (Febvr, 2007: 89).

Tarihte: mekâna bağlı olmak üzere dönemin düşünsel yapısı, dönemin insanları ve zaman olmak üzere üç boyutlu bir anlayışı savunan Febvre, materyalist

ve emprist tarih yaklaşımının öne sürdüğü gibi bir deteminizme karşı çıkar (Sönmez, 2010: 67). Tarihte zorunluluktan ziyade, Vidal’ci yaklaşımdan alınan *olabilirlikler* den bahsedilir ve bu süreci belirleyen de elbet fiziksel çevre değil, insanların hayat tarzları ve tutumlarıdır (Burke, 2007: 23). Bir başka deyişle yapılarıdır. Zaten Febvre ve diğer Annales’cilerde de olduğu üzere, yalnızca bir tarih, bir zaman ve bir tanımın olamayacağını, çeşitliliğin olduğunu savunmaktadırlar.

Febvre’in bu üçlü penceresinden yola çıkarak oluşturduğu üç kavram ise, Annales’in genel tarih anlayışı oldukça önemli bir mihenk taşıdır. Bu üç kavram, daha sonra Braudel’in çalışmalarında da etkisini bütünüyle gördüğümüz: “olay-tarih”, “konjonktürel yaklaşım” ve “jeo-tarih”tir. Bu yaklaşımdaki *sosyolojik bakış* kendini ele vermektedir.

Daha önce Annales’in üç dayanağının: geleneksel anlatının yerine sorun odaklı araştırmalara yönelmesi, coğrafya, sosyoloji ve antropoloji başta olmak üzere diğer disiplinlerle işbirliği yapması ve son olarak da siyaset ve olaya odaklanan bir tarih anlayışı yerine toplumun bütünsel bir tarihini yapma çabası olduğu ortaya konmuştu. Bu tarihçilerin ilk amacı, ampirist tarih anlayışının getirdiği “niçin” sorusunu yanıtlamaktan öte, “nasıl” a bir cevap arama çabasıdır. Bu özellik Annales’i tarihsel söylemin sürekliliğine de bağlamaktadır (Dosse, 2008: 73).

Annales Okulu’nun ikinci amacı ise, “*disipliner duvarları yıkıp geçme*”dir. Geleneksel tarihçilikten ayrılan ve yeni bir tarih paradigması geliştiren Annales Okulu’nun, tarih araştırmalarında, bir yandan açıklayıcı ve analitik yaklaşımı, diğer yandan da bütünsel bir tarih anlayışını ortaya koymaktadır. Bu iki temele dayanan yeni paradigma, sonucunu birleştirici ve sentetik bir yapıda vererek, bu birleştirici yapı, tarihe geniş bir alanlar yelpazesi sunmuş ve bu durum, pratikte, üç kuşakta kapsayacak biçimde uluslararası ya da bölgesel çalışmalar yapılmasını sağlamıştır (Sönmez, 2010: 62-90).

Annales mensuplarının eserlerine baktığımızda, bir yandan Bloch’un *Feodal Toplum*’u, Braudel’in *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* gibi bir bölgenin tarihine bütüncül bir yaklaşım sunmuş; bir yandan da Febvre’in *Rönesans İnsanı* (Febvre, 1995),

Jacques Le Goff'un *Ortaçağ'da Entelektüeller*'i (Le Goff, 2006) gibi zihniyetler ve kültürler üzerinden mikro zaman katmanlarında evrensel çalışma alanları yaratmıştır.

Annales'in bir üçüncü amacı da, olay anlatısı ve siyaseti geri plana atması ve daha sonra Braudel'in "uzun süre" kavramı altında sistemleştireceği uzun süreli ve hareketsiz olan tarihi ön plana çıkarma çabasıdır (Dosse, 2008: 73). Tarihte yaşanan olaylar gelip geçici (Dosse, 2008: 43) ve analize açık olmayan olaylardır. Bu bağlamda Annales'e göre tarihin bir amacı da sürekli değişen durumları değil, değişmez gibi gözüken olguları incelemektir. Ancak Annales tarihçileri, olaylar, savaşlar ve siyaset tarihinin üstünü bütünüyle çizmektense, nispileştirmeyi uygun görürler. Çünkü hareketsiz tarihin yanında, hareketli olan bu tarihin kendisini inkâr etmenin, şüphesiz ki, tarihin kendisini inkâr etmek olacağına da farkındadırlar. Annales'cilerin ilk başta hümanist, ardından da toplumsal tarih anlayışında ısrar etmelerini de bu minvalde değerlendirilmelidir (Dosse, 2008: 152).

Annales'e göre, yüzeysel olarak görüklere bu olay-tarihi araştırmalar vesilesi ile tarihe dair bir ilerleme kaydedilemez. Bu analiz edilememe durumu, tarihçilerin sürekli bir tartışma konusu olan "belgeler" problematiğidir. Annales mensupları da bu konuda görüşlerini beyan etmiş ve tahmin edileceği üzere, geleneksel tarihçilikte oldukça yer bulan, arşiv kaynaklarını fetişleştirmeye kadar varan (Sönmez, 2010: 113) belgelere sınırsız bir güvenin altını oymuşlardır. Resmî belgeleri, yer adlarını, tarla şekillerini, âdetleri, kolektif psikolojik tutumları, paraları, ticaret kayıtları ve mimariyi toplumun bir vechesi olarak tarihin içerisine dâhil eden Bloch'a göre, belgeler tarihte bir tanıklıktır ve diğer bütün tanıklıklar gibi belgeler de eksiktir ve eleştiri konusudur (Chiot, 1999: 30). Bloch bunu şu sözleriyle temellendirir:

"Hiçbir Mısır tarihçisi Ramses'i görmemiştir. Hiçbir Napoléon savaşları uzmanı Austerlitz toplarının gürlemesini duymamıştır. Demek ki, bizden önceleri yüzyıllardan ancak tanıkların anlattıklarına göre söz edebiliriz... Şimdinin bilgisinin zıddında olarak, geçmişin bilgisi zorunlu olarak, tek kelimeyle, 'dolaylı' olacaktır" (Bloch, 1994: 37).

Aynı doğrultuda Lucien Febvre de şu sözleri dile getirmektedir:

“Tarih kuşkusuz yazılı belgelerle yapılır. Tabii ki oldukları zaman. Hiçbir yazılı döküman yoksa da yapılabilir, yapılmalıdır da kelimeler, işaretler, peyzaj ve kiremitler, tarlaların ve ayırık otlarının biçimleri, ayın biçimi, Ay tutulmaları ve koşum takımları, jeologlar tarafından incelenen taşlar ve kimyacıların inceledikleri kılıçlar” (Febvr, 2007: 97-98).

Görülmektedir ki, Annales’e göre tarihçi burada, kendi malzemesini kendi inşa ederek, belgeleri, kavranabilir diziler içinde kendi arayışına uyarlamalıdır.

Son tahlilde Annales Okulu, asli bir paradigma olarak değil paradigmlar demetinin kullanıcılar olarak değerlendirmek daha yerinde olacaktır. Öyle ki, bu paradigmlar demeti, farklı tarih alanlarındaki kullanımlara imza atmış, Durkheim’in sosyolojiye yapmaya çalıştığı üst-bilim anlayışını tarihe uygulayarak, tarihin birçok alanda hak iddia etmesini sağlamıştır. Yeni çalışma alanları, insan davranışları ve toplumsal gruplar üzerinde de etkili olmuş: sosyoloji başta olmak üzere; coğrafyadan dilbilime, ekonomiden psikolojiye kadar bütün beşerî bilimleri tarihle birlikte hareket eder hale getirmiştir.

Annales okulunda bulunan sosyal teorilerin etkisini yine bu kuramlarla birlikte ortaya çıkan paradigmların etkisi üzerinden özetlemek konuyu toparlamak bakımından önemlidir. Otuzlu yıllarda Vidal’ci coğrafya okulunun Durkheim sosyolojisine karşı duruşunun ardından, ellili yıllarda istatistiğin, etnolojinin ve antropolojinin yükselişi gerçekleşti. Tüm bunları değerlendiren ve kendi yaklaşımlarına dâhil etmeyi başaran Annales mensupları, üç kuşakta da bir yandan diğer Fransız tarihçileri gibi felsefeye uzak durarak (Dosse, 2008: 49), *tarih felsefesi* yerine *tarihi* bir bilim olarak ele almasıyla ve bir yandan da toplumun öneri ve uyarılarına göre geçmiş ile gelecek arasındaki bağı zihniyetler üzerinden kurma gayretiyle farklılıklarını ortaya koymuşlardır. Bu ‘yeni tarih’ açılımı, okulun dinamizmini ortaya koyarak, yeni ufuklara erişmeyi sağlamıştır. Kuşkusuz Annales’in ortaya koyduğu bu yeni alternatif tarih, bir önceki tarih anlayışını “*geleneksel*” konuma getirmiş ve kendisi başta olmak üzere bir takım yeni paradigmlara yol açmıştır. Annales’in hikâye ve olaylardan bahsetmekten çok, problem çözmeyi ve sistematik açıklamayı öne çıkarması, oluşturulan bu yeni paradigmayı, bir devrim olarak kabul ettirmiştir. Bu devrim, 19. yüzyılda büyük

oranda gelişen ve gün geçtikçe sınırları daha da artan beşerî bilimlerin ortaklaşa çalışmalarını öngörerek, bu vesileyle; toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlar tarihe dâhil edilmiştir.

Bu ortaklaşa çalışma fikri daha sonra birçok düşünür tarafından dile getirildiyse de, bu yaklaşım daha moda haline gelmeden kırk yıl önce Bloch tarafından dile getirilmiş ve son yıllarda özellikle Wallerstein, Polanyi, Eisenstadt, Moore gibi düşünürler çevresinde tartışılan “*tarihsel sosyoloji*”nin fikir babası olarak Bloch görülmüştür. Hatta tarih ve sosyolojinin bu denli yaklaştırılması ile Annales’cilerin itibarları oldukça artmış: dahası, Immanuel Wallerstein, New York Eyalet Üniversitesi’ndeki kendi araştırma kurumuna “Fernand Braudel Merkezi” adını vermiştir (Chirot, 1999: 22).

Elbette ki bu gelişmeler yalnızca tarih alanında tartışılmıyordu. 20. yüzyıl felsefesinin önemli filozofları, genelde tarihi, özelde de bu yeni sosyal teorilerle barışık tarih anlayışını ele almışlardır.

1960’lardan itibaren Marx’ın hümanist okuması, eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Bu eleştirilere önderlik eden Louise Althusser, Marx’ın gerçek bir toplum bilimci olduğunu iddia etmiş ve determinizmi bütüncül bir tutarlılıkla savunmuştur. Fakat tüm vurguyu toplumsal ve dilsel yapıların belirleyici etkisi üzerinde yapan benzeri iki eğilim, Fransız düşünürlerin toplum bilimindeki görüşlerinde kendisini belli etmiştir. Bu görüşlerden ilki Claude Lévi-Strauss’un yapısalcı bir antropoloji geliştirmeye ve uygulamaya ilişkin çabasıdır. Aralarındaki bir takım farklılıklarda beraber (Clark, 2007: 235) yapısalcılığı benimseyen bir ikinci görüş de, bireysel ve özel olayları geçerek, “yapı”lardan hareket eden Annales tarihçileridir (Clark, 2007: 29).

Bunun yanında her ne kadar Annales’cilerin Marksist tarihyazımına yaklaşan somut düşünceleri olsa da, bunu, Marksist düşünce içerisinde değerlendirilmemektedir (Dosse, 2008: 53). Annales tarihçileri, döneminin sosyal teorilerini ve bu teorilerin temelinde duran felsefi düşünüşünü takip etmiş, bu düşünüşü etkilediği oranda etkilenmiştir de. Pozitivizmi, Marksizmi ve bu anlayışlardan hareket eden Rankegil tarih yaklaşımını oldukça sıkı bir şekilde

özümsemiş ve beşerî bilimlerini ilerletmek adına, yapısalcılıkla birlikte insan ve toplum için önemli çalışmalara imza atmıştır. Kınımsız/hareketsiz tarih anlayışını dünyaya kabul ettiren ve jeo-tarihi, yani iklim ve coğrafyayı tüm tarih çeşitlerine önceleyen bu yeni yaklaşım, Polonya'dan Brezilya'ya, İngiltere'den İtalya'ya, Türkiye'den Hindistan'a ve özellikle de Amerika'ya yeni paradigmalara için ortam sağlamıştır:

“Annales’cilerin bir başarısı da akademik dünyada belki de hiçbir okulun erişemediği bir uluslararası itibara sahip oluşudur” (Tosh, 1997: 92).

Ayrıca, Annales Okulu'nun karşılanma tarzının bir başka boyutu da, kavramların, yaklaşımların ve metodların bir tarihsel dönemden ya da bölgeden diğerine yayılmasıdır. Hareket, modern Avrupa'nın ilk dönemlerini inceleyen Febvre, Braudel ve Le Roy Ladurie gibi araştırmacıların egemenliği altında: Bloch, Duby ve Le Goff gibi ortaçağ uzmanları da takip edilerek, bu kapsayıcı resim, son dönem tarihçiliğe de önemli ölçüde etki etmiştir. Artık tarih anlayışı, olaylar ve kişiler üzerinden değil: hareketsiz tarihten topluma, insanlardan olaylara kadar geniş kapsamlı bir perspektifi yansıtmaktadır.

Annales Okulu içinde kuşkusuz en merkezi yer Braudel'e aittir.

1.2.3. Annales Tarih Okulu İçerisinde Fernand Braudel'in Yeri

Annales Okulu içinde en merkezi konum Braudel'e aittir. İncalcık'ın vurgusu çoğuleyin Annales Okulundan önce Braudel üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu nedenle Braudel'in 'yapı' kavramını tanımlaması İncalcık'ı konumlandırma bakımından da önemli bir noktadadır.

Halil İncalcık, kendi tarihçiliğinin tamamen “Braudel-Barkan okulunun” ürünü olduğunu kaydetmektedir:

“Bu satırları yazan 1950'de Paris'te toplanan Tarih Bilimleri Kongresi'nde Braudel'in eseriyle tanışmış, Belleten'de bir makalesinde onun buluşlarından genişçe yararlanmış ve zamanla Braudel Barkan Okulu'nun takipçisi olmuştur” (İncalcık, 2005: 134).

Bu bağlamda Braudel'in Annales Okulu içindeki yerine ve tarihçiliğine ve sosyal teori içindeki etkilerine bakmak İnalçık'ın bu çalışmaya konu olan '*Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ1300-1600*' eserinin analizinde önemli bir noktada durmaktadır.

1.2.3.1.Hayati¹³

1902 yılında Fransa'nın Meuse kasabasında doğan Fernand Braudel'in çalışmalarında en büyük destekçisi matematikçi olan babası olmuştur. Yunanca ve Latince öğrenen Braudel'in tarihe olan ilgisi, içindeki Akdeniz sevgisi sayesinde gün geçtikçe artmıştır. Braudel: 1923'te Sorbonne'da tarih bölümünden üniversite diplomasını aldıktan sonra, 1924-1932 yılları arasında Cezayir'de, 1932-1935 yılları arasında Paris'te, 1935 yılında da Brezilya'nın Sao Paulo Üniversitesi'nde dersler vermiştir. 1937'de Paris'e dönmüş ve *Ecole Pratique des Hautes Etudes* (Uygulamalı Yüksek Araştırmalar Okulu)'de öğretim üyesi olmuş ve daha sonra da müdürü olmuştur. Nazilerin 1940'ta Fransa'yı işgali sırasında Fransız ordusunda teğmen olarak görev yapan Braudel, Almanlar tarafından Lübeck'te bir esir kampına gönderilmiş ve 1945 yılına kadar orada kalmıştır. Savaş esiri olarak Almanya'da geçirdiği bu beş yıl içinde, 1949'da yayımlanacak olan *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası) adlı doktora tezini hiçbir kaynağa başvurmadan kaleme almış ve bu tezle 1947 yılında Sorbonne Üniversitesi'nce doktora derecesine değer görülmüştür.

Braudel bu sırada (1946), Marc Bloch ve Lucien Febvre'in kurmuş oldukları *Annales* dergisinin yayın kuruluna seçilmiş ve 1949'dan itibaren Collège de France'da hocalık yapmıştır. Lucien Febvre'in ölümüyle, tarih ve diğer sosyal bilim çalışmaları arasındaki ilişkileri teşvik etmek amacıyla kurulan *VI ème section de l'École des Hautes Études*'ün başkanlığına getirilmesinin ardından, 1962'de *Maison des Sciences de l'Homme*'un baş yöneticisi olmuştur. Bu sırada ikinci büyük eseri olan *Civilisation Matérielle et Capitalisme: 1400-1800* (Maddi Uygarlık ve Kapitalizm 1400-1800)'i kaleme alan ve 1979'da yayımlayan Braudel: Brüksel, Oxford, Madrid,

¹³ Bu kısım hazırlanırken yararlanılan kaynaklar: Braudel, Fernand, *Bellek ve Akdeniz*, çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2007, s. 3; *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, çev. Mustafa Özel, İstanbul, 1991, s. 1; *Uygarlıkların Grameri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 2006, s. 1; ve http://en.wikipedia.org/wiki/Fernand_Braudel

Cenevre, Saint-Andrews ve Edinburg üniversitelerinden fahri doktorluk unvanı almış, 27 Kasım 1985'te ölmüştür (Eserleri için bkz. Ek-1).

1.2.3.2. Fernand Braudel'in Tarihçiliği ve Annales Tarih Okulu İçerisindeki Yeri ve 'Yapı' Kavramına Yüklediği Anlam

19. yüzyıldaki tarih yaklaşımlarını reddederek yola çıkan Annales Tarih Okulu, bulunduğu yüzyılın tarih anlayışına etkilerinin önemli bir kısmı Fernand Braudel tarafından gerçekleştirilmiştir. Zaten bilinmektedir ki, öncülleri dâhil başlangıcından bugüne kadar tüm Annales'ciler, Braudel'in *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı eserini kendi düşüncelerini yansıtan en esaslı kaynak olarak kabul etmektedirler. Bu eser sayesinde, hem Annales Tarih Okulu düşüncelerinin somut bir metnini sunmuş, hem de ikinci kuşağının gözde tarihçisi Braudel, tarih alanında büyük bir yükselme yaşatarak bir devrim gerçekleştirmiştir (Sönmez, 2010: 73).

Öte yandan Braudel, Annales'in ilk kuşağının tam bir devam ettiricisidir. Genel itibariyle, hocaları olan Bloch ve Febvre ile aynı doğrultuda düşünen Braudel'in farklı fikirleri, yalnızca son dönemlerine doğru belirli birkaç konu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Hatta bu düşünceler de bütünüyle bir farklılık olarak değil, ilk kuşağın yönelimlerinin eğilip bükülmesinden ibarettir denilebilir (Dosse, 2008: 120). Ancak Braudel'i dünya çapında bir tarihçi yapan da, işte bu eğip bükümlerdir. Annales'i bir "okul" olarak kabul ettiren ve çağdaşlarından ayıran: Braudel'in, kendinden önceki görüşleri temellendirip kavramsallaştırması olmuştur (Sönmez, 2010: 85).

"Süreksizliklerin en önemlisi tarih bilgisinin yapısökümünde yer alır: globalleştirici tüm perspektiflerin sonu tarih değil, tarihlerdir. Kurucu babalar olan Marc Bloch ve Lucien Febvre bütünsel bir tarihe bağlılıkları ne kadar tekrarlamışlarsa, bugün de nesnelere, yöntemlerin çokluğunu tanımlamaktan, zamansallıkların çoğullaşmasının geçici evresinin ardından, Braudel'ci evrenin oluşturduğu aynı bütünüün içinde ufalanmayı tanımlamaktan o ölçüde hoşlanır" (Dosse, 2008: 249).

Yukarıdaki pasaj, Annales'in tarih bilimine yaklaşımı hususunda önemli bir bilgi vermektedir. Bu yaklaşıma göre tarih, tek bir tarihten değil, tarihlerden oluşmaktadır. Bu bütüncül yaklaşım, yalnızca ikinci kuşak temsilcisi Braudel'i değil, diğer tüm Annales'cileri farklı şekillerde de olsa etkilemiştir. Ancak Braudel'in bu yaklaşıma getirdiği farklılık Annales'teki asıl kırılmayı göstermektedir.

Bahsi geçen kırılmanın sebebi, Braudel'in kendinden önceki kuşağı eleştirmesi değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Braudel'in kendi döneminde sosyolojik etkilerin ve beraberinde disiplinlerarasılığın yoğunlaşmasıdır. Bu yoğun etkiyi Braudel'in şu sözlerinde bulmak mümkündür:

“Lucien Febvre, tarih insan demektir, diyordu. Bense, tarih insan ve geri kalan her şey demektir, diyorum. Her şey tarihtir: toprak, iklim, jeolojik hareketler” (Dosse, 2008: 150).

Braudel, Annales'in bütüncül yaklaşımını, bir adım daha ileriye götürmüştür: bu adım, tarihe sadece tarihle ilgili alanları dâhil etmekten ibaret değil, geçmişte olan her şeyi tarihin içine sokmaktır. Bu durum beraberinde disiplinlerarasılığı getirmektedir.

Burada en öne çıkan görüşü de, daha öncekilerin hümanist yaklaşımlarından ziyade, (Braudel, 1992: 316-317) toplumsal olana bakmasıdır. Çünkü Braudel'e göre bu bütüncül yaklaşım: bireyleri ve olayları aşar, “yapı”lar üzerinden hareket eder. Görülmektedir ki, Braudel'in bu yaklaşımı, “öznenin ortadan kaldırılması”nı amaç edinen Foucault, Althusser ve Lacan'ın yapısalcılıklarıyla da aynı doğrultudadır (Clark, 2007: 22–224).

Braudel, bunun dışında mirasçısı olduğu ilk kuşağın araştırmalarına, kendi kuşağında “uzun süre” ve “farklı zamansallıklar” üzerine düşünerek yeni bir şekil verir: artık tarih tamamen en gözde merkezdir: “Zaman, süre ve tarih kendini tüm beşerî bilimlere fiilen dayatır ya da dayatması gerekir”. Bu topyekûnluğun nedeni aslında, Braudel'ci söylemde, somuta, gözlemlenebilir gerçekliklere bağlılıktır (Dosse, 2008: 103–151).

Marc Bloch ve Lucien Febvre'in mirasını, dönemindeki en sıkı rakibi Claude Lévi-Strauss'un karşısına çıkaran Braudel, yapısalcılığın tarih bilimine yönelik saldırılarına da Annales'in ilk yönelimlerini değiştirerek karşılık verir. Onun sayesinde Annales, yapısalcı saldırıya zarar görmeden direnebilecek ve nihayetinde daha sağlam bir kurumsal dayanağa yaslanacaktır (Dosse, 2008: 101–113).

Bu açıklamalardan Braudel'in bir sonraki döneme etkisinin yalnızca müspet yönde hareket ettiği anlaşılmamalıdır. Annales'in nicel tarih ve zihniyetler tarihine yönelik düşüncelerinden, döneminin bir getirisi olarak uzak kalan Braudel'in, kendinden önceki görüşlerden aldığı bir takım mirasın yanında, maddi hayat üzerine daha fazla yüklenmesi ve diğer bilimlere olan yaklaşımlar konusunda da, üçüncü kuşağı etkilediği söylenebilir. Örneğin: Braudel'diğer bilimleri tarihin alt dalı haline geliştirme gayreti, özellikle de antropolojiyi tarihselleştirmesi, üçüncü kuşağın tarihsel söylemlerinde bir sapma meydana getirecek ve bu kuşaktaki bölünmelerin hazırlayıcısı olacaktır (Dosse, 2008: 113).

Fernand Braudel'in tarihçiliği üzerine kapsayıcı bir çalışma yapmak zor, zor olduğu kadar zahmetli de bir iştir. Bundan olsa gerek ki, Braudel üzerine herhangi bir çalışma yapılmamış, yalnızca bazı çalışma ve makalelerde Annales'in en büyük temsilcisi ya da çağın en büyük tarihçilerinden biri olarak değinilmiştir.

Öte yandan Braudel'in tarihçiliği üzerinde bütüncül olarak konuşmak da oldukça zordur. Çünkü Braudel, hacimli kitapları ve her satırında bir devrim yaratan makaleleri ile oldukça zengin bir literatür bırakmıştır.

Braudel'in tarih bilimindeki serüveni genç yaşlarda başlar. Tarih diplomasını aldıktan sonra bu alanda Fransa ve çeşitli ülkelerde öğretmenlik yapan Braudel, Henri Berr'den etkilenerek yeni bir tarih paradigması oluşturmaya çalışan bir zümre ile tanışır. Lucien Febvre, bu doğrultuda Braudel'i yönlendirmiş ve Vidal'ci okulun da etkisiyle daha sonra dünya çapında bir şaheser olarak kabul edilecek olan *Akdeniz* kitabının altyapısı bu şekilde oluşmaya başlamıştır.

Savaş yıllarında esir olarak düştüğü Lübeck'te bu eserini hiçbir kaynağa başvurmadan kaleme aldığı tez kısa zamanda büyük ses getirmiştir. Öyle ki, o

sıralarda sık sık görüştüğü Lucien Febvre de derginin yönetim kadrosunda bulunma teklifinde bulunmuştur. Braudel, düşüncelerinin yatağı olarak kabul ettiği bu derginin içine tereddütsüz dâhil olmuş ve hem kendisi hem de Annales için yeni bir devrenin başlamasını sağlamıştır. Braudel kendi görüşlerine yataklık eden geçmişinden aldığı miras ve kendi kuşağının felsefesi içerisinde düşüncelerini geliştirmiş ve bu yolda tarih bilimi adına önemli yaklaşımlar ileri sürmüştür.

Braudel'in amacı, tıpkı Annales'in ilk kuşağında olduğu gibi, yaygın tarih anlayışının hatalarını göstermek ve bilhassa da yeni bir tarih anlayışının yolunu açmaktır. Nitekim Braudel'in de çıkış noktası, aynı doğrultuda bir takım düşüncelerinin bulunmasına rağmen, pozitivist ve materyalist tarih anlayışına karşı çıkmıştır. Yaygın kanaatin dayattığı gibi tarih ve olaylar tek bir yol halinde değildir, *'bu maddeci doğrusallıktan kaçınmak gerekir'* (Braudel, 1991: 293). Braudel'in bir diğer başat çıkış noktası da, yine bu maddeci yaklaşımın dayattığı olaylara, anlatıya, siyasete, savaflara ve bireylere dayalı tarihyazımıydı.¹⁴ Braudel bu doğrultuda düşünen Leopold von Ranke ve Karl Brandi'yi eleştirmektedir (Braudel, 1992: 22).

Braudel'in amacı, işte burada gün yüzüne çıkmaktadır. Bu köhneleşmiş, makineci tarihe sıkı bir karşılık vermek ve karşısına güçlü bir tez koymak. Bu bağlamda *"İhtiyacımız olan yeni bir müziktir"* (Braudel, 1992: 128) der Braudel; bilhassa emperyalist insan bilimlerinin evrim geçirdiği ve oldukça şaşırtıcı bir şekilde geliştiği asırda, herşeyi dünya ölçeğinde görmeye çalışan yeni bir tarih neden olmasın? (Braudel, 1992: 27–28, 41). Döneminin zaman ve mekân nosyonlarını bütünüyle değiştiren bir yeni tarih (Burke, 2006: 84). Tasvvur edilen bu tarih, yeni soru ve sorunlar üreterek bunlara cevap veren, yüzyıllardır bir yerlerde bekletilmiş muazzam bir belge yığınının gün ışığına çıkartılması ile mümkündür. Ancak bu zahmetli iş, tek başına değil, kesinlikle bir takım çalışmasını gerektirir. Braudel burada, tarihin ancak ve ancak diğer disiplinlerle birlikte çalışılması halinde yeniden inşa edilebileceğini savunur (Braudel, 1992: 35). Bu yeniden inşa sayesinde, tarih artık kısmîlikten tamamen kurtulacak ve bilimselliğe daha çok yaklaşacaktır¹⁵. Bu noktada Braudel'in bilimselci tutumunu, pozitivist felsefenin ortaya attığı bilimcilik

¹⁴ Kılıçbay, Mehmet Ali, "Sunuş", *Tarih Üzerine Yazılar* içinde, s. 7.

¹⁵ Kılıçbay, Mehmet Ali, "Sunuş", *Tarih Üzerine Yazılar* içinde, "Çevirmenin Önsözü", s. V.

olarak algılamak yanlış olur. Çünkü onun bilimden kastettiği, her ayrıntısının gözden geçirildiği, disiplinlerarası bir araştırma metodudur. Tarih biliminin nesnelere yönelik sert ve fetişleştirici tutumundan ziyade, daha özgür bir yaklaşım sergilemektir. Nihayetinde Mehmet Ali Kılıçbay'ın da belirttiği gibi,

*“Malzemeye karşı özgürlük edebiyata, kölelik ise bilime götürür”*¹⁶.

tehlikesinden uzaklaşmayı başaran bu özgür tutum, Braudel'in tarihe bakışını bir nesnelere değerlendirmesinden çok, bütüne yönelik bir bakıştır. Braudel'in şu sözleri, bu bütüncül manzaraya duyulan ihtiyacı göstermektedir:

“...tarihin artık şu veya bu egemen faktörle açıklanmasına inanmıyoruz. Tek yanlı tarih yoktur. Tarihe yalnızca ne çarpışmaları veya uyuşmaları insanların tüm geçmişini belirleyen ırklar mücadelesi: ne ilerleme veya çöküntü unsuru olan güçlü ekonomik ritimler: ne sürekli toplumsal gerilimler: ne Ranke'nin bireyi ve geniş genel tarihi yücelttiği şu yaygın ruhanilik: ne tekniğin egemenliği: ne de toplulukların hayatları üzerindeki gecikmeli sonuçlarıyla şu bitkisel ilerleme olan nüfus artışı egemen olmaktadır. İnsan bir başka türlü karmaşıktır” (Braudel, 1992: 31).

Tıpkı insanda olduğu gibi, merkezî unsuru insan olan tarih de bu karmaşıklıktan nasibini alacaktır:

“Tarihin sorunu ressam ile tablo ve hatta ne kadar cüretkâr bir önerme olarak kabul edilirse edilsin, tabloyla resim arasında değil de, bizzat manzarada, hayatın göbeğinde yer almaktadır. Hayatın bizzat kendisi gibi, tarih de bize elden kaçan, hareketli, birbirlerine çözülmez bir şekilde dolanmış ve birbiri peşisıra yüzlerce farklı ve çelişkili çehreye bürünebilen bir sorunlar yumağı olarak gözükmektedir” (Braudel, 1992: 30).

Bu sorunlar yumağına nasıl bir çözüm önerisi sunulması gerekmektedir? Bu bağlamda Braudel'in şu sözü mottalaşmıştır: *“Şimdiyi anlamak için bütün geçmişi*

¹⁶ Kılıçbay, Mehmet Ali, “Sunuş”, *Tarih Üzerine Yazılar* içinde, “Çevirmenin Önsözü”, s. V.

seferber etmek” (Braudel, 1992: 259). Diğer bir deyişle, “geçmişin her zaman söyleyecek bir sözünün olması” (Braudel, 2007: 38).

Annales’in hümanist çizgisinden topluma doğru bir kırılma yaşatan bu yaklaşım, Braudel’in neredeyse tüm çalışmalarında altını çizdiği bir noktadır. Ancak bu tutumu, asla sosyolojiye büyük bir ayrıcalık tanınması yönünde algılanmamalıdır. Nihayetinde Pozitivizmin en çok kullandığı beşerî bilim olan sosyoloji, Braudel’in gözünde çok da fazla bir yer tutmaz. Bunun en önemli sebebi, Braudel’in sosyolojinin en önemli nesnesi olan “insan”ı iyi tanımlayamadığı düşüncesidir (Braudel, 1993: 408). Onun insan, toplum, kitleler ve kültürler üzerindeki tüm değerlendirmeleri sosyolojiyle ilişkili olsa da, bu verileri oldukça farklı bir şekilde kullanır. Toplumsal tarihe ikinci sınıf bir muamele yapmakta ve sosyolojinin fetişleştirici argümanlarından tamamen sıyrılmaktadır. Geleneksel tarih yaklaşımlarınca her zaman mahkûm edilen bu tür bakış açısı, yeni bir paradigmanın yanında, yeni bir inşadır da aynı zamanda (Braudel, 1994: 29). Ve elbette bu yeni inşa, şimdiki zamanı yorumlamak adınadır.¹⁷

Braudel’in tarihçiliğini açıklamada bir adım daha ileri gidildiğinde onun kavramlara verdiği önemden bahsetmek gereklidir. “*Kelimeler kraldır*” (Braudel, 1993: 11) diyen Braudel, eserlerinin tamamında kavramlara yüklediği anlamlara oldukça fazla önem vermiştir. Onun kavramlar konusundaki yöntemi: kavramın genel çerçevesini ve tarihsel boyutunu öncelikle anlatması ve ardından o kavramın içeriğini ne şekilde doldurduğunu belirtmesidir. Örneğin *Maddi Uygarlık* adlı eserinde, kitabın en önemli kavramları olan “kapital, kapitalist ve kapitalizm”i açıklamak için öncelikle ilk cildin, ardında da ikinci cildin neredeyse yarısının bitmesini beklemiştir. Braudel’in bütüncül ve kapsamlı yaklaşımının, tarihçiliğinin her safhasına ne şekilde yansıdığını görmek için bu örnek oldukça önemli görünmektedir. Braudel’in böyle bir yöntemi seçmesinin bir sebebinin de, kelimelere yüklediği ideolojide görebiliriz. Nitekim ona göre, kelimelerin de kendi emperyalizmleri vardır (Braudel, 2007: 339). Bu emperyalizmi yıkmak için, tıpkı

¹⁷ Wallerstein, Immanuel, “Braudel’den Hareketle Güncellik Olarak Tarih”, *Maddi Uygarlık: Ekonomi ve Kapitalizm: XV.-XVIII. Yüzyıllar* içinde, c. I, s. IX: Braudel, Fernand, *Tarih Üzerine Yazılar*, s. 259.

yaygın tarih anlayışına karşı olduğu gibi, kelimelere de kendi yöntemini uygulamıştır, demek yanlış olmayacaktır.¹⁸

Braudel, bir taraftan kullandığı kavramları sağlamlaştırırken, bir taraftan da araştırdığı konuyu parçalara böler. Ancak bu bölümlenimin, katıyetle karşısında durduğu parçacı yaklaşımla uzaktan yakından ilgisi yoktur. Yalnızca konunun daha iyi anlaşılması için basit bir dönemlendirme veya sınıflandırmadır (Braudel, 1993: 481).

“Dönemleri birbirinden ayırmak zorunlu, ama sıkıcı bir sağduyu gereğidir: tarihçi, zorlukları bölmek ve ‘bir tür inşaat iskelesine’ yapışarak kaygılarını yatıştırmak için bu çareye başvurur” (Braudel, 2007: 314).

Braudel’in tüm çalışmalarında öne çıkan en çarpıcı unsur, tarihsel zamanı değişim sürelerine göre sınıflamasıdır. Bu bölümlenimin ilk sınıfı, kısa zamanda değişen olaylar ve bireylerden oluşur. Bu basit ve değersiz bir bölümdür Braudel’e göre. Çünkü olaylar: kısa, hızlı ve sınırlı salınımları her zaman içinde barındırır. Konjonktürel zaman adını verdiği ikinci sınıf ise: ekonomileri, toplumsal yapıları, kurumları ve uygarlıkları barındırır. Son olarak üçüncü sınıf ise, daha uzun süreli bir değişimi anlatır. Neredeyse hareket etmeyen bu tarihe Braudel “la longue durée” yani “uzun süre” adını verir. Bu sınıf, insanın coğrafi, fiziksel ve iklimsel koşullarının oluşturduğu, kemikleşmiş “yapılar”dan oluşmaktadır. İşte Braudel’in genel görüşünü yönlendiren, bu ünlü üçlü ayırmadır. Çünkü ona göre bu yapılar görmezden gelinerek yapılan araştırma ve tarihyazımları gerçekten bütünüyle uzaktır (Dosse, 2008: 106).

Immanuel Wallerstein’in adlandırmasına göre (Wallerstein, 2003: 104): sırasıyla, matematiksel, yerelliğe daralan ve uzun süreli bu tarihsel zaman kategorilerini tarihçi, birbiriyle uyumlu ve eşit bir şekilde ele almak zorundadır (Braudel, 1992: 85). Bu uyumun sağlanması için Braudel, ince bir ayarla, bu kategorilerin aralarına birçok ara merdiven sıkıştırmış ve böylece tarihi gerçekten bütüncül olarak değerlendirmenin yolunu açmıştır (Sönmez, 2010: 80). Tıpkı

¹⁸ Kavramlara yüklemiş olduğu özel önem için bkz. Braudel, Fernand, *II. Felipe Dönemi’nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c. I, s. 530; Braudel, Fernand, *Maddi Uygarlık: Ekonomi ve Kapitalizm: XV.-XVIII. Yüzyıllar*, c. II, s. 201.

hocaları Bloch ve Febvre’de olduğu gibi, Braudel de, geçmiş ve bugün arasında diyalektik bir bağın olduğunu vurgulamış ve dünü anlamak ile bugünü anlamayı eşitlemiştir (Sönmez, 2010: 84). Onun sloganlaşan cümlesi tam bu noktada daha iyi anlaşılmalıdır: “*Bugünü anlamak için bütün tarihi seferber etmek zorundayız.*”¹⁹

Bu bağlamda Dosse’nin Braudel için değerlendirmesine katılmamak mümkün değildir:

“*Gözlemek, sınıflandırmak, karşılaştırmak, tecrit etmek: bunlar Fernand Braudel’in uyguladığı büyük cerrahi işlemlerdir*” (Dosse, 2008: 103).

Gerçekten Braudel, tarih bilimi için büyük bir yapılandırma işlemine girmiş ve bahsi geçen uygulamalarıyla bunu geniş oranda başarmıştır. Tarih, mümkün tüm tarihlerin toplamıdır –dünün, bugünün, yarının doktrinlerinin ve bakışlarının bir koleksiyonu, Braudel’e göre zaten yapılan hata da, bütüncül anlayıştan yoksun araştırmaların bir tarihe odaklanırken bir diğerini dışta bırakmasıdır. Aslında hep aynı dili konuşan bu yaklaşımlar, tıpkı bilimlerin ortak çalışması gibi, zıtlasmaya değil birleşmeye yönelmelidirler (Braudel, 1992: 113). Yukarıda Dosse’nin saydığı cerrahi işlemlerin sosyolojik yöntemler olduğunu söylemek bu noktada gerekli durmaktadır.

Ancak, özellikle Fernand Braudel’in eserlerinde görülen yöntemle, teorilerini, felsefesini ve sosyolojik arka planını ortaya koymak zannedildiği gibi güç değildir. Zira yöntem sonucu bir teorinin oluştuğunu ve modellerin teori olmadığını Braudel de kabul etmektedir (McLennan, 2007: 206).

Braudel’e yöneltilen önemli bir eleştiri olaylara yönelik tavrıyla ilgilidir. Braudel’in, birey ve olaya tarih yazımında çok da önem vermediğini ve bu tarihin kısa, ani kararlarla oluşan ve değişken nitelikte olduğu görüşü belirtilmişti. Eleştiri ise, olayları bu kadar değersizleştirilmesi yönündedir. Braudel’e göre bunun sebebi, nihayetinde geçmişteki olaylar hakkındaki bilgimiz bir belgeyle, başka bir araştırmayla ani bir şekilde değişebilmekte ve tarih baştan yazılabilmektedir. Öte yandan Braudel tarihte bireyin rolünü de teslim etmekle birlikte lider şahsiyetler, her

¹⁹ Zikreden, Özel, Mustafa, “Sunuş: Braudel’i Niçin Okumalıyız?”, s. 9: Braudel, Fernand, *Tarih Üzerine Yazılar*, s. 259.

ne kadar döneminin ihtiyacı ve şartları doğrultusunda belli mertebelere yükseldiyse: ihtiyaçların karşılanması ve o şartların değişmesi de liderlerin kişilikleriyle bütünleşmektedir. Bu düşünceyi aynı şekilde olaylar için de söylemek mümkündür. Basit ve değişken olaylar her ne kadar bütüncül tarihi yansıtmıyorsa da, tıpkı Braudel'in de söylediği gibi “yapı”lar, bu olayların sık sık tekrarlanmasından meydana gelmektedir. Buna benzer bir eleştiriyi Mustafa Özel, Braudel'in *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm* adlı eserine yazdığı sunuş yazısında dile getirmektedir:

*“Siyasetin, askerî gücün ve ‘hadiseler’in sosyo-ekonomik gelişme üzerindeki etkileri bu derece küçümsenebilir mi? Bu küçümseme kaçınılmaz surette yanılğı ve çarpıtmalara yol açmaz mı?”*²⁰

Braudel'e yöneltilen diğer eleştiri ise,

“Bloch ve Febvre'in sorun odaklı tarihe yönelik tüm ilgilerine rağmen, Braudel'in çalışmalarının belirli bir odak noktasından yoksun olduğuna dairdir. Bu eleştirilere göre, Braudel'in çalışmalarında olaylar ile bu olayları açıklayan coğrafi ve toplumsal etkenler arasındaki bağlar zayıftır... Braudel ise bu eleştirilere, ele aldığı temel sorunun, zamanın farklı hızlarda hareket ettiğini göstermek olduğunu belirterek yanıt vermiştir” (Sönmez, 2010: 86).

Bir başka eleştiri, Bloch ve Febvre'deki iradeci yaklaşımdan ziyade, coğrafi olaylarda bir determinizm ön gördüğü düşüncesidir. Eleştirenlere göre Braudel, uzun süreyi temsil eden jeo-tarih görüşünde, coğrafi olayların ve dolayısıyla buradaki değişimlerin mükemmel bir determinizm içerisinde olduğunu iddia etmektedir (Dosse, 2008: 129). Ancak Braudel'in çalışmalarına genel itibarıyla bakıldığında determinist bir yapıyı anlatıyor gibi gözükse de, bunun sebebini gerçekte yeni bir tarih algısını kabul ettirme çabasından kaynaklandığı söylenebilir. Onun şu sözleri, katı bir determinizmi kabul etmediğinin apaçık bir kanıtı olarak gösterilebilir:

“Coğrafya yeri geldiğinde mükemmel bir açıklama aygıtı olabilir, yeter ki ilkel bir determinizm yüklemeyelim. Coğrafya durumları berraklaştırır,

²⁰ Özel, Mustafa, “Sunuş: Braudel'i Niçin Okumalıyız?”, s. 16.

problemleri ortaya atar: onları çözümlemez. İnsan ve tarih, her şeyi karmaşıklaştırmak, birbirine sokmak için yeter de artar zaten” (Braudel, 1992: 177).

1.3. Halil İnalçık ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarih Yazıcılığı Mirası

1.3.1. Osmanlı Vakanüvistliğinin Temel Karakteri ve Osmanlı Vakanüvistliği ve İbn-i Haldun’un Önemi

“Her bilim adamını, özellikle de sosyal bilimcileri, içinde yaşadığı koşullar derinden etkiler: ancak onların asıl belirleyici özellikleri, ilgilendikleri bilim dalının yöntemlerini uygulamada ve ve geliştirmedeki yetenekleridir. Halil İnalçık’ı anlamak ve bir tarihçi olarak değerlendirmek istiyorsak, onu etkileyen genel koşullarla birlikte, asıl olan bu ikinci özelliğidir” (Ergenç, 2000: 124)

diyen Ergenç ‘*Halil İnalçık Neden Büyük*’ adlı makalesinde gözden kaçırılmaması gereken önemli bir noktayı hatırlatmaktadır. Braudel’in dünya savaşının içinde büyüttüğü tarihçiliği nasıl etkilenimlerle dolu ise, İnalçık’ın da aynı biçimde Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ve Türk Ulusunun modernleşme yıllarının genç tarihçisi olarak yaşadığı süreçten etkilenmesi yadsınamaz. Zaten İnalçık’ta Türk Devriminin İlk Fakültesi olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) yıllarını anlatırken “*Biz Dil Tarihte 40 kişi kendimizi adeta Atatürk’ün takımı gibi hissediyorduk*” (Çaykara, 2005: 55) demektedir. Öte yandan Ergenç’in vurguladığı üzere:

“Türk Ulusunun modernleşmesini hedefleyen Türk Devrimi, batı dünyasını yaratan moderniteyi örnek almıştır. Modernite denilen olguyu içeren süreçte ki bu süreç 1650’lerden 1970’lere kadar uzanır, birinci belirleyici olan ulus devletler ve uluslaşmadır. İkincisi ise, özellikle devrimle özdeşleşen eleştirel düşünce ve bilgi üretmedir... Dönemin eğilimlerini yansıtan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi O’nun modern düşünceye yönelmesini sağladı” (Ergenç, 2000: 125).

Türkiye’de tarih yazıcılığının devraldığı miras Uluslaşma sürecinde pozitivizmin –yeni bir toplum yaratma aracı olarak- etkisiyle yoğunlaşmıştır. Bu

durumu İnalçık'ın üzerinde durulması gereken bir tespitiyle açıklamak bu çalışmanın amacına uygun düşecektir:

“Her kültürün bir geçmişi ve sürekliliği vardır. Onu bozamazsınız. Dışardan gelenleri reddeder, her organizma gibi... Ziya Gökalp'in felsefesi buydu. Son zamanlarda İsrail'li büyük sosyolog Eisenstadt buna yakın bir görüşle, Türkiye üzerine de yazdı. ‘Gelenekçi dünya kültürleri Batı kültürlerini benimsemek ve bu suretle batılılaşmak hevesi içindedir, sosyolojik incelemelere göre tam bir kültürleşme olmaz’ diyor. Yani batı kültürü yerli kültürle karışır ve başka bir terkip ortaya çıkar. Bu gün Türk Cemiyetinin vardığı noktaya, seçimlere bakarsak Ziya Gökalp ve Eisenstadt haklı görünürler” (Çaykara, 2005: 59).

Cumhuriyet Dönemine gelmeden önce devralınan tarih yazıcılığı ve tarihçilik mirası bu bölümün konusudur. Böylelikle önceki bölümlerde Batıda tarihçiliğin sosyal teorinin etkileriyle kendini derinleştirilmesi ve Annales Okulu'nun ‘yapı’ ve ‘konjontür’ kavramına disiplinlerarasılıkla hangi yollarla ulaştığı özetlenmişti. Bu bölümde ise genelde Türkiye’de tarihçiliğin hangi noktalarda sosyoloji’den etkilendiği özelde ise bu etkilenimlerin neler Halil İnalçık'ın tarih tasavvuruna nasıl yansıdığı özetlenecektir.

Klasik dönem Osmanlı tarihçiliğinin ilk anda söylenebilecek temel özellikleri üç ana başlık altında toplanabilir. Bu özelliklerden ilki, vakanüvisliğin bir memuriyet oluşudur. İkincisi, tarih yazıcılığın Osmanlı toplumunda var olan ideoloji ve bildirgeciliğin ihtiyaçlarına cevap verme kaygısını taşıması üçüncüsü ise Osmanlı tarih yazıcılığının her şeyden önce bir üslup, bir edebiyat hüviyetinde olmasıdır (Sönmez, 2010: 99).

Bu durum çeşitli sonuçlara yol açmıştır. Osmanlı tarih yazıcılığı İmparatorluk geleneğidir ve tarihi yazan kişiler, yönetici seçkinlere mensupturlar. Bu durumun sonucunda, genel anlamıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel varlığı, devlet ve iktidar anlayışı, sarayda resmi bir konumu olan Osmanlı tarihçisinin ya da vakanüvisinin dünya görüşünün temelini oluşturmaktadır (Ersanlı, 1992: 41). Bu nedenle, Osmanlı tarih yazıcılığının çeşitli evreleriyle, Osmanlı tarihinin gelişimi

arasındaki ilişki, imparatorluk tarihçiliği ile siyasi iktidar arasındaki korelasyona doğrudan bağlantılıdır (Ortaylı, 1986: 423).

Ortaylı, Osmanlı tarih yazıcısı için, İmparatorluğun mevcudiyetinin ve süregelen düzeninin, reayanın üzerindeki meşru yönetim kurallarının gözetiminin ve rüşvet ve zulme sapılmaması gibi klasik devlet prensiplerinin önemli olduğunu kaydederek, Osmanlı tarih yazıcısı kendisini ricalin ve devlet sorumluluğunun doğrudan içinde görmese bile, son tahlilde devletin bir parçası ve sadık bir hizmetkârı konumunda olduğunu belirtmektedir (Ortaylı, 1986: 423).

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde tarih yazıcılığı, daha çok yöneticilerin hayatlarının, özellikle de askeri ve siyasi başarılarının bir anlatısı biçiminde yazılmıştır. Ersanlı'ya göre, Osmanlı tarih yazıcılığındaki egemen akımın imparatorluğun başarıları etrafında dönmesinin ve padişahın yetkisinden sorgu sual olmamasının bir diğer sebebi: Osmanlı tarih yazıcısının zaman ve mekân anlayışının, İmparatorluğu başka ortamlarla ya da çeşitli zaman kesitleriyle karşılaştırma yapmak suretiyle gözlemlerde bulunabilecek şekilde geniş tutulamamasındandır (Ersanlı, 1992: 42). Ortaylı da, Ersanlı'nın belirttiği sınırlılığı şöyle ifade etmektedir:

“...Osmanlı tarihyazıcılığının bütün geleneksel toplumlardaki tarihçilikte görülen özelliğine değinebiliriz. Zamanı ve mekânıyla sınırlı olan bir tarihyazıcılıktır bu: yani, tarihyazıcısının kalemi, kendi dünyasıyla sınırlıdır. Yeni alanlara, yeni tekniklere, yeni yorum ve bakış açılarına yönelmek gibi bir ihtiyaç duyulmaz. Zaman sınırlıdır: bunu yaşanan ve geçmiş an olarak alamayız, diakronik bir düzey söz konusu değildir. Akan zamandaki değişim, akan zamanın getirdiği biçimlenme ve atmosfer değişikliği, tarihyazıcısının tahayyülü dışındadır. O, insan ve otorite gerçeğine, boyutları değişmeyen naif bir yaklaşımla bakar. Efsanenin, menkıbenin, rivayetin çarpıcılığı, tarihin soğuk yardımcı bilimleri ve teknikleriyle puslandırmak istemez: daha doğrusu böyle bir problematikten habersizdir (Ortaylı, 1986: 423).

Burada, Osmanlı geleneksel tarih yazıcılığı ile Avrupa'da 19. yüzyıldan önceki tarihyazımına ilişkin edebi gelenek arasındaki fark önemlidir. Iggers, Ranke'den günümüze kadar geçen süreçle, antik Yunan'dan 18. yüzyıl

Aydınlanmacılarına dek uzanan edebi geleneğin üç temel varsayımı paylaştığının altını çizmiştir. Bu varsayımlar özetle, her iki yönelimin de gerçekle örtüşme kuramını kabul etmesi, tarih yazıcısının ödevinin eylemlerin arkasındaki niyetleri kavramak olması ve son olarak, birbirini takip eden olayların tutarlı bir silsile içinde tek boyutlu, diakronik bir zaman içinde ilerlemesinin kabulü noktalarındadır.

Ancak görüldüğü gibi, çok büyük ölçüde “Osmanlı tarih yazıcılığının köken olarak Arap ve Fars kroniklerine: içerik olarak da Ortadoğu devlet ve toplumlarındaki nasihatname geleneğine” (Ortaylı, 1986: 423) bağlı olmasından ötürü, Avrupa’daki tarih yazıcılığının kabul ettiği temel varsayımlarla Osmanlı tarih yazıcılığı arasında önemli farklar söz konusudur. Denilebilir ki, Osmanlı tarih yazıcılığı Avrupa’daki gelenekten farklı olarak diakronik bir zaman algısına sahip değildir. Avrupa tarih yazıcılığındaki gerçekle örtüşme endişesi, Osmanlı tarih yazıcılığında menkıbe, efsane ve rivayet gibi türlerin varlığında somutlaşır. Öte yandan, her iki düşünce biçiminde de ürettikleri metinlerin merkezinde “büyük adamlar”ın ve dolayısıyla siyasi ve askeri olayların anlatısının yer alması belirtilmesi gereken bir benzerliktir.

Avrupa’daki tarih yazıcılığına, Rönesans ile birlikte rasyonel ve laik yaklaşımın hâkim olmaya başlaması ve tarihin “takdir-i ilahinin etkisi”nden bağımsızlaşmasıyla birlikte, değişim fikri Batı’daki tarih uğraşında önem kazanmaya başlamış ve zamanla tarihsel nedenselliğin esası olarak görülmüştür. Bu durum, Avrupa’daki tarih yazıcılığıyla İslami tarih anlayışı arasındaki açığı genişlettiği söylenebilir. Zira İslam felsefesine göre nedensellik, Togan’ın ifadesiyle sadece “Allah’ın hükmüne bağlıdır” (Akt, Sönmez, 2010: 102).

Sonuç olarak, 19. yüzyıldan önceki Osmanlı tarih yazıcılığı yöntem açısından betimleyici, içerik açısından ise egemen iktidarın ve özellikle değerler dizisinin etkisi altındadır. İmparatorluk döneminde tarih yazıcılığının temel amacı, tarihsel varlığın kaydedilmesi yoluyla, gelecekteki iddia ve taleplerin temellerini oluşturmaktır. Ayrıca, bu döneme kadarki Osmanlı tarihçiliğinin tek bir konuyu esas almaktan ziyade, gelecekte hatırlanmak amacıyla, olayların destansı yazımı söz konusudur. Bu durumun temel amacının siyasal meşruluk için bir zemin oluşturmak olduğunu söylemek mümkündür. Özetle, Osmanlı tarih yazıcılığının, kendisinden sonraki

döneme bıraktığı en önemli miras, tarihin siyasal meşruiyet için yazılmış olmasıdır. Siyasal meşruiyeti sağlamanın en doğrudan yolu ise, tarihi yazanla yapanın patronaj ilişkisi içinde yol almalarıdır. Halil İnalçık ‘Şair ve Patron’ adlı eserinde patronaj ilişkilerini Osmanlı edebiyat dünyasına bakarak belgeleriyle ortaya koymaktadır (İnalçık, 2006b). Eser, İnalçık’ın diğer eserlerinden ‘patronaj ilişkilerini’ incelemesi bakımından tarihçiliğinde farklı bir noktada durmaktadır.

Üzerinde durulması gereken diğer bir nokta ise Osmanlı aydınlarının İbn-Haldun’dan etkileniş biçimleridir. ‘Allahın Takdiri’ düşüncesinin yanında İbn-Haldun ve ‘Mukaddimesi’ vakanüvistlerin daima başucu kitabı olmuştur. Halil İnalçık Osmanlı tarihçileri ile İbn-Haldun arasındaki katı bağı şöyle ifade etmektedir:

”Naima sonrası dönemde çöküş dönemi yazarları, İbn-Haldun’un fikirlerini Osmanlı tarihinin takip ettiği gidişatı açıkça açıklayan bir nazariye olarak kabul etmişlerdir.1700’den sonra Amcazade Hüseyin Paşa ve daha sonra Koca Ragıp Paşa tarafından imparatorluğu ölümcül ihtilaçtan kurtarmak ümidi ile barış siyasetinde İbn-Haldun’un fikirlerine katı bir şekilde bağlandıklarını görmemiz, gerçekte bunun doğruluğunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Naima’nın, tarihini Amcazade Hüseyin Paşa için kaleme aldığını ve aynı dönemde İbn-Haldun’un Mukaddimesi’nin Türkçeye çevrildiğini hatırlamamızda fayda vardır” (İnalçık, 2011: 82-83).

Görülmektedir ki Osmanlı vakanüvistleri İbn-i Haldun’un devletlerin ve medeniyetlerin gelişiminde etkili olan unsurlardan yola çıkarak oluşturduğu ‘beş dönem nazariyesi’ni ‘düstur’ kabul etmektedirler. Kabul edilmelidir ki dönemin alışkanlıkları içinde bu durum sosyal bir teoriye ihtiyaç duyulduğunun da göstergesidir. Öte yandan, Mustafa Nuri Paşa’nın siyasi tarihin yanısıra, kurumlar tarihini ve kültürel gelişmeyi de kıstas olarak kullanması (İnalçık, 2011: 83), Osmanlı vakanüvistlerinde işaret edilebilecek ‘sosyolojik bakış’ın varlığını görmek bakımından önemlidir.

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu açısından başta ekonomik ve siyasi alandaki değişiklikler olmak üzere, birçok alanda köklü dönüşümler yaşadığı bir dönemdir. Askeri alanda başlayan modernleşme süreci, iç ve dış faktörlerin etkisiyle,

çok geçmeden diğer alanlara da yayılmış ve Osmanlı reformasyonu bu dönemde doruk noktasına ulaşmıştır. Bu hızlı dönüşümle Osmanlıların yönetim, örgütlenme ve eğitim anlayışları da değişmiştir. Böylece, Osmanlı toplumu, hızla farklı biçimlerde düşünmeye de başlamıştır. Tarih yazıcılığı da düşünüş şekillerindeki bu farklılaşmadan bağımsız değildir. Artık, söz konusu olan,

“Osmanlı'nın dünyasını başkalarının da bulunduğu bir dünyanın içinde anlamaya çalışmak, vakayiname ve rivayetlerin yanında, vesikalara da el atmak, yabancı dildeki tarihleri okumaktır” (Ortaylı, 1986: 423).

19. yüzyılın başlarından milliyetçi ideolojinin etkisini giderek hissettirmeye başladığı yüzyılın son çeyreğine dek geçen dönemde, Osmanlı tarih yazıcılığı ile Avrupa'daki tarih çalışmaları arasındaki temel ayırım, reformasyon ve kuruluş arasındaki farklılık noktalarındadır. Osmanlı'da, geleneksel tarih yazıcılığında yapılmaya çalışılan reformlar geçmişten kopmadan oluşuyorken, Avrupa'da sosyal bilimlerin tarih disiplininin düşünüş biçimine ve yöntemine eklemlenmesi biçiminde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu düşünüş biçimine ve yöntemine eklemlenmenin coğrafya ile başladığını sosyoloji ve iktisatla doruk noktasına ulaştığını belirtmek gerekir. Gerek önceki bölümde anlatılan Annales Okulu ve gerekse sonraki bölümde anlatılacak İnalçık tarihçiliği tam da bu ikinci biçimde genişleyen ve katmanlaşan bir yol izlemektedir.

1.3.2. Pozitivizm ve Milliyetçi İdeolojinin Osmanlı ve Yeni Türkiye Tarih Yazıcılığına Etkileri

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı aydınları ve tarihçileri, 19. yüzyıla kadar pek az ilgilendikleri ve bildikleri Avrupa'da yayımlanmış olan tarih kitaplarının çevirilerini yaparak veya yaptırarak tarih alanında ortaya çıkan yeni yöntemleri ve akımları izlemeye başlamışlardır. Bu çaba, Avrupalı tarihçilerin Osmanlı tarihi üzerine çalışmalarını okumayla da eş zamanlıdır. Örneğin, bu dönemde, Joseph Hammer pozitivist yöntemle arşivler ve diğer tarih malzemeleri üzerine Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin bir tarih tezini oluşturabilmek için çalışmıştır (Ersanlı, 1992: 51).

Avrupa’da yapılmış tarih çalışmalarının çevirileri ve uyarlama denemelerinin, Avrupa sosyal felsefesine doğru bir eğilim ortaya çıkardığını ve Osmanlı tarih yazıcılığı üzerindeki Arap-Fars etkisini hafifletmiştir. Bu dönemde Osmanlı aydınları, Avrupalı yazarlar arasında özellikle Descartes, Voltaire, Condorcet gibi düşünürleri okumuşlardır. Sözü edilen düşünürlerin eserlerinde ‘ilerleme ve pozitif bilimlerin’ in önemli bir yer tutmasının, Osmanlı aydınlarını derinden etkilediği söylenebilir. Bu sayede, Osmanlı aydınları Aydınlanma Çağı’nın pozitif bilim anlayışıyla bu sayede tanışmışlardır. Ancak, Avrupa’da 19. yüzyılın ilk yarısına damgasını vurmuş olan, tarihin milliyetçi ideoloji ile bağlantılı anlamdaki pozitivist yorumundan ise Osmanlı aydınları henüz çok uzaktadırlar (Ersanlı, 1992: 52).

Osmanlı tarihçiliğinin, Avrupa’da gerçekleştirilen çağdaş tarih araştırmalarıyla tanıştığı bu dönemi, klasik tarih yazıcılığının dönüşmeye başladığı dönem olarak nitelemek mümkündür. Tanzimat dönemi tarihçiliğinin en belirgin özelliği geleneksel yöntemden pragmatik yönetime bir geçiş niteliği göstermesidir.

“Birçok tarihçi, daha iyi hükümet politikaları üretebilmek amacıyla tarihi olayların nedenlerini ve sonuçlarını araştırmak, açıklamak ve hatta bazen eleştirmek yolunda atılımlarda bulundular, ancak bütün bu çabalar çok yüzeysel kaldı. Bu genel yüzeyselliğe rağmen bazı tarihçiler daha önce çok gevşek değerlendirilen olaylar arasındaki nedensel bağlantılara dikkat çekmeyi başardılar. Tarih alanında önde gelen kişilerden biri olan ve laik okulların açılmasına ve geliştirilmesine önemli katkıları da bulunan Ahmet Cevdet (1822-1892), tarihin ‘sadece olayların bir kronolojik sıralaması olarak değil insanoğlunun deneyiminin, kaynakların eleştirel bir değerlendirmesi yoluyla incelenmesi gerektiğini’ kavrayan ilk Osmanlı tarihçilerinden biriydi” (Ersanlı, 1992: 55).

Bu dönemde, Osmanlı tarihçiliğinden, Ahmet Cevdet Paşa gibi vakayiname geleneğini aşabilen ve ona sınırlı da olsa tarihçilik niteliği kazandıran bir isim çıkabilmişse de; 20. yüzyılın başlarına dek uzanan süreçte, takipçilerinin kendisinin yöntemini geliştirebildiğini ve modern tarihçiliğe geçildiğini söylemek güçtür.

“Görünen o ki, vakayiname geleneğini Cevdet Paşa aşmıştır. Ardından gelenler, onun yöntemini geliştirmek bir yana, gerisinde kaldılar. Ta ki genç kuşak Osmanlılar sahneye çıkana kadar” (Ortaylı, 2006: 45).

Yakından bakıldığında Ahmet Cevdet’in çalışmasında yeni olan, Avrupa ve Osmanlı tarihlerinin bir sorunsalın içinde ele alınmış olmasıdır. Eserde, Osmanlı dünyası, kendinden önceki çalışmaların aksine, başkalarının da bulunduğu bir dünyanın içinde ele alınıp anlaşılmaya çalışılmış ve geçmişte yazılmış vakayiname ve rivayetlerin yanı sıra, vesikalara ve diğer tarih araştırmalarına da başvurulmuştur. Söz konusu durum zihniyet değişimi ile birlikte neden sonuç ilişkileri ile yapılan tarih yazıcılığıdır. Cevdet Paşa, tarihini yazarken başvurduğu yeni kaynaklar ve bu kaynakları karşılaştırmalı kullanması, İmparatorluğun başarılarının ve başarısızlıklarının betimlemesinin yanında meydana gelen olayların arkasında yatan sebepleri bulma gayreti ve gerçekleşen olayların nedenlerini araştırırken gelişmelere etkide bulunan iç faktörlerin yanı sıra dış faktörleri de gözetmesi gibi nedenlerle geleneksel tarih yazıcılıktan ayrılır. Bu nokta vurgulanırken ‘zihniyet değişimi atlanmamalıdır. Ancak, tarihini eski türde sene sene kaleme alması, kaynak kullanımında efsanelere yer vermesi gibi olgular da Cevdet Paşa’nın geleneksel tarih yazıcılığından devraldığı özelliklerdir (Sönmez, 2010: 108).

Özetle, bu dönemde sınırlı da olsa, yeni tarih yazma yöntemlerinin benimsenmesiyle birlikte, bilimsel tarih araştırma ve dallarının doğduğu söylenebilir. Ancak, söz konusu doğumu, Batı’da 19. yüzyılın başlarındaki Rankegil devrimle birlikte başlayan ciddi bir kurumsallaşma ve yapılanma süreci izlememektedir. Döneminin genel karakteristiğine bakıldığında, vakanüvisliğin tarihçiliğe doğru yavaş yavaş evrilmeye başladığını söylemek mümkünse de, Avrupa’da tarihçiliğin topyekûn yeniden yapılanmasını ve kurumsallaşmasını hazırlayan şartlar bu dönemde Osmanlı’da oluşmamıştır.

Türkiye’de modern tarihçiliğin ortaya çıkışına etkide bulunan bir diğer faktör, Avrupa’da tarihin modern bir disiplin haline gelme sürecinde olduğu gibi, pozitivist düşüncedir. Pozitivizm ve milliyetçi ideoloji modern tarihyazımının ortaya çıkışında ve ilk dönemlerindeki etkileri birbirlerini besler niteliktedir. Sözü edilen olgu, Türkiye örneğinde de aynı çizgide gelişmiştir. Nitekim Türkiye’ye “pozitivist

düşüncenin ithali”ne, sosyoloji ve tarih disiplinlerinin kurumsallaşmasına ve milliyetçi ideolojinin ilk ideologlarına bakıldığında aynı ya da birbirleriyle etkileşim halinde olan isimlerle karşılaşılması bir rastlantı değildir. Dolayısıyla, Türkiye’de modern tarihçiliğin ortaya çıkışında pozitivist düşüncenin ve milliyetçi ideolojinin etkileri, Avrupa’da olduğu gibi birbirine giriftir (Sönmez, 2010: 108).

Pozitivist düşüncenin, Avrupa’da 19. Yüzyılın başında yarattığı büyük etkinin benzerini, Osmanlı aydınları 19. yüzyılın sonlarında yaşamışlardır. Bu dönemde, pozitivist yaklaşımın izleri başta siyaset olmak üzere felsefeden edebiyata, tarihten sosyolojiye uzanan bir yelpazede, hemen hemen tüm alanlarda izlenebilir. Beşir Fuat, Ahmet Rıza, Salih Zeki, Rıza Tevfik, Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Şuayb ve Ziya Gökalp pozitivismi çeşitli yönleriyle ele alarak Osmanlı düşünce hayatına sokan isimler arasında ilk anda sayılabilir.

Yukarıda bahsi geçen süreci esnasında, Osmanlı aydınlarında Batı felsefesi üzerine yeterli bilgi, düşünce geleneği ve birikimi söz konusu değildir. Özellikle 12. yüzyıldan sonra deyim yerindeyse -istisnalar olsa bile- dumura uğramış olan İslam felsefesi ile düşünme geleneği etkinliğini sürdürmektedir. Dolayısıyla Osmanlı aydınları Aydınlanma düşüncesi ve pozitivismle tanıştıklarında, onun karşısına İslam felsefesinden ya da başka bir kaynaktan hareketle geliştirilmiş bir düşünsel alternatif çıkarma imkânından yoksun kalmışlardır

Osmanlı İmparatorluğu’nun 19. yüzyıldaki öznel şartları da bu etkinin Osmanlı aydını üzerindeki şiddetini artırıcı bir ortam hazırlamıştır. Zira başta Auguste Comte olmak üzere, pozitivist düşüncenin kurucularının Fransız Devrimi sonrasında Avrupa toplumları için yaptıkları çözümlerinin, dönemin Osmanlı aydınları tarafından 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun tahlili için uygun görülmesinin söz konusu etkinin hızlanmasını sağladığını söylemek mümkün müdür? Gerçekten de geleneksel toplumdaki sanayi toplumuna geçiş sürecinde bir toplumsal belirsizlik ve kargaşa dönemi yaşayan Avrupa toplumlarıyla, 19. yüzyılın sonlarındaki Osmanlı toplumunun yaşadığı durum arasında bir paralellik kurmak mümkün görünmemektedir. Ancak bu bağlamda pozitivist düşüncenin Avrupa toplumları için önerdiği pozitif bilimlerin ışığında, karmaşa ve düzensizlik –söz konusu düzensizliklerin Osmanlı da iç ve dış siyaset bozgunları, Avrupa’da Sanayi Devrimi

sonuçları temelli olduğu belirtilmelidir- yerine “düzen” sağlandıktan sonra “ilerleme”nin sürdürülebileceği görüşü, tahmin edilebileceği gibi, Osmanlı aydınlarının pozitivistliğe yaklaşmasını ve bu yaklaşımı benimsemesini kolaylaştırmıştır:

“Osmanlı aydınları Aydınlanma'nın ve pozitivistliğin epistemolojisiyle pek az ilgilidiler. Onlar ilgilerini, hemen hemen tamamen, Aydınlanma'nın ve pozitivistliğin siyaset öğretisi üzerinde yoğunlaştırdılar. Çünkü Osmanlı'nın geleceği hiç de parlak görünmüyordu: devleti kurtarmak ve ona yeni bir 'nizam' vermek gerekiyordu. Akılcı ve evrensel ilkelere göre kurulmuş bir 'pozitif toplum' ütopyasının yön vermiş olduğu pozitivist siyaset öğretisi, o aşamada, Osmanlı aydınlarına, özellikle Jöntürkler'e pek cazip gelmişti. Osmanlı aydınlarının büyük çoğunluğu, özellikle Jöntürkler, başta Ahmet Rıza olmak üzere, 1870'lerden itibaren, ülkede pozitivistliğin, Fransız etiketli bilim ve siyaset öğretilerinin sözcülüğünü yaptılar. Comte'un 'sosyoloji'si ve özellikle 'pozitif siyaset sistemi', bu aydınların temel başvuru kaynaklarıydı” (Sönmez, 2010: 111).

Toplumların birbirlerinden ne kadar farklı olurlarsa olsunlar, toplum olmaları bakımından bir ortak doğaya sahip olmalarının kabulü nedeniyle, aynı sosyal koşulların aynı toplumsal sonuçları doğuracağı eksenindeki pozitivistliğin, evrenselci siyasal ütopyasından kaynaklanan toplum mühendisliği yaklaşımının 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı aydınlarının modernleşme sürecindeki kılavuzu olmuştur. Pozitivistliğin, toplumu kısaca, rasyonel yöntemlerle yönlendirilebilir ve biçimlendirilebilir olarak tahayyül etmesi şeklinde tanımlanabilecek toplum mühendisliği anlayışı, Osmanlı aydınlarını, İmparatorluğun içinde bulunduğu durum nedeniyle etkilemiştir. Bu toplumsal mühendislik anlayışına göre, pozitivistliğin vaat ettiği “birleşme –organik dayanışma- ve ilerleme (ittihad ve terakki)” devletin ve halkın “pozitif bilim”in uygulamaları için denek yapılması yoluyla sağlanır. Bu anlayışın tesirindeki Osmanlı aydınlarına göre, önce Batı'yı “ileri” kılan koşulların Osmanlı'da yaratılması sağlandıktan sonra İmparatorluğun geleceği Avrupa ülkelerinden farksız olacaktı (Sönmez, 2010: 111).

Aslında Türkiye'nin ulus-devlete giden yolda modernleşme ve Batılılaşma eş değer anlam taşımaktadır. Özellikle pozitivist bir “dünya değiştirme” projesiyle modernleşme düşüncesinin elele gitmesi bağlamında, 19. yüzyılın sonlarında cereyan eden siyasal gelişmelerin etkisiyle, modernleşme uluslaşma ve milliyetçilik çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Bu noktada modernleşme ve milliyetçilik ilişkisi üzerinde kısaca durmakta yarar var. Milliyetçiliğe ilişkin literatürde, milliyetçilik kuramı üzerine metinler iki ana başlık altında toplanır: Bu başlıklardan ilki, milliyetçiliği modernleşme süreci içinde okuyan metinlerdir. Bu yaklaşıma göre, milletler ve milliyetçilikler modernleşme sürecinin bir ürünüdür. İkinci tür metinler ise, daha çok milliyetçi hareketin tarihsel geçmişine, modernleşme öncesi uzantılarına önem verir. Bu yaklaşım doğal olarak, milliyetçi söylemin içeriğini aşırı önemser (Sönmez, 2010: 111). Bunun en önemli sebebi, Türkiye'deki modernleşme projesinin somutlaştığı bir program olarak Atatürkçülük'e, esas rengini veren ögenin milliyetçilik olmasıdır. Dolayısıyla Türkiye'deki milliyetçiliği anlayabilmenin belki de en önemli ayağı, Türkiye'deki modernleşme sürecini doğru analiz edebilmekten geçer. Görülmektedir ki, 'sosyal teorinin' tarih yazımındaki sancıları tam da böyle çok katmanlı bir süreçte görünür hale gelmektedir.

Ernest Gellner'e göre, milliyetçi ideoloji ancak modern bir toplumda gündeme gelebilir. Gellner'in, “siyasal birim ile kültürel birimin çakışmasını öngören bir ilke” olarak tanımladığı milliyetçiliğin, yazara göre, kültürel farklılaşmanın neredeyse kural haline geldiği, kültürel türdeşliğe ve devlet ile toplum arasında herhangi bir diyaloga ihtiyaç duyulmayan tarım toplumlarında ortaya çıkması mümkün değildir. Ancak modern toplumda, kültür ve siyaset arasındaki ilişkide derin bir dönüşüm gerçekleşmeye başlamış: her şeyin genel, evrensel bir tanımının yapılmasına ve gerçekliğin ortak ölçütlerini oluşturmaya yönelik talepler ve ihtiyaçlar belirmiştir. Bu dönemde milliyetçilik düşüncesinin ortaya çıkmasının temel nedeni de kültür ve siyaset arasındaki bu yeni tür ilişkinin ortaya çıkmasıdır. Çünkü sürekli bir çözülüş ve yenilenme dönemi olan modernleşme sürecinde milliyetçilik, topluma yeni bir bütünleşme formülü sunar. Bu bütünleşme formülünün temelini de kültürel türdeşlik talebi oluşturur. Bu bağlamda milliyetçiliğin, dinsel bir ayin gibi

örgütlendiğini söylemek mümkündür. Yönetici seçkinler ve halkı bir araya getiren bu ayinde milliyetçilik, seçkinler ve halk arasında bir köprü vazifesi görür (Sönmez, 2010: 113). Özetle denilebilir ki, milliyetçilik, modernleşme sürecinde katılım ve nüfuz arasında yaşanan gerilime formül bulmaya çalışan bir ideoloji olarak ortaya çıkmaktadır. Yani, milliyetçilik halka kolay ulaşan üslubuyla kitleleri harekete geçirir ve siyasal katılım imkânları yaratır. Bunun yanında, modernleşme ile ortaya çıkan yeni toplumsal kesimlerin katılım ve eşitlik taleplerini de, siyasal sistem açısından “kabul edilebilir” bir forma sokmaktadır.

Osmanlı örneğinde ise, ideolojiler arasındaki bu seçmede, Osmanlıcılık ve İslamcılığın tersine milliyetçilik ayakta kalabilmiş ve uygulanması gereken “siyaset tarzı”nın en sonunda milliyetçilik olmasına karar verilmiştir.

Türk milliyetçiliğinin temel olarak, etnik bir özgünlük projesi olmaktan çok, modernliği yakalamak iddiasını taşıyan bir kültürel dönüşüm hareketi olarak ortaya çıkması ve gelişmesi anlamlıdır. Genel olarak, Türk milli kimliğinin modernleşme projesine endeksli olarak tanımlandığını ve içeriğinin bu doğrultuda oluşturulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Yukarıda sözü edilen durum ve olgunun Türkiyede tarihyazımının ortaya çıkış sürecine nasıl yansımıştır? Tam da Türkiye’de modernleşmenin, uluslaşma ve milliyetçilik çerçevesi içinde düşünülmüş olması noktasında, hem Türkiye’deki milliyetçi ideolojinin esin kaynağı olması, hem pozitivist düşüncenin Türkiye’deki düşünce dünyasına girişindeki rolü ve hem de sosyoloji ve tarih disiplinlerinin kurumsallaşması aynı zamanda da İttihat Terakki ve erken Cumhuriyet dönemlerinin ideologu olması bakımlarından Ziya Gökalp son derece önemli bir yerde durmaktadır:

“Modernleşmenin milliyetçi ideoloji ve uluslaşma ekseninde birarada düşünülmesinin bir sonucu olarak, Gökalp’in korporasyon, medeniyet, kültür gibi temel kavramlarının etrafında toplandığı ana mihver önünde sonunda ulustur. Gökalp’teki korporasyon fikrinin devlet örgütü olarak değil de milli dayanışmanın bir aracı olarak anlaşılması ve korporasyonun ekonomik bir

örgütten ziyade, bir kültür korporasyonu yani millet olarak görülmesi ise bu duruma verilebilecek bir örnektir” (Sönmez, 2010: 115).

Gökalp’e göre toplum, birlik ve dayanışmaya dayanmaktadır. Toplumsal dayanışmanın en yüksek biçimi ise: ortak dil, kültür ve duyarlılık normları temeli üzerinde yükselir. Toplumsal grupların ve dolayısıyla toplumsal dayanışmanın en gelişmiş biçimi ise Gökalp’in terminolojisinde ulustur (Sönmez, 2010: 115). Durkheim’in pozitivist yorumunu ve sosyolojisini ulusu inşa sürecinin bilimsel bir dayanağı haline getirme çabasındaki Gökalp, bu çaba doğrultusunda sistemini geliştirirken seçici yaklaşmıştır. Durkheim’daki bazı kilit kavramları başka kavramlarla ikame ettiği görüşü her ilgili kaynakta dile getirilen bir gerçekliktir.

“Gökalp, Durkheim’ı sosyolojinin gerçek başlangıcı olarak kabul etmekteydi. Geliştirdiği sistemin Durkheim’dan etkilendiği kuşku götürmezse de, iki düşünür arasında önemli bazı farkların olduğu gözlemlenmekte. Gökalp’te milliyetçilik Durkheim’ın içtimai işbölümünün yerini almaktaydı. Durkheim’ın sosyolojisindeki sosyal olgular (faits sociaux) Gökalp için normatif amaçlar halini almaktaydı. Durkheim, sosyal ilişkilerden çok modern toplumlarda normatif değerlerin kabul edilmesini sosyolojinin temel konusu olarak kabul etmekteydi. Gökalp, sosyolojiyi doğrudan normatif sosyal bir modelin oluşturulması için gerekli bir metot olarak görmekteydi. Durkheim için normatif bir içeriğe sahip olmayan “tesanüt” (dayanışma) Gökalp için içtimai ve milli bir hedef oluşturmaktaydı. Durkheim’ın bir sosyal olgu (fait social) ya da bir araştırma konusu olarak kabul ettiği kolektif şuur, Gökalp tarafından geleceği aydınlatan bir “mefkûre” ve kolektif hüviyetin değişmez bir unsuru olarak kabul edilmekteydi” (Sönmez, 2010: 115).

Gökalp’in kavrayışındaki anlamıyla sosyolojik yöntemle oluşturulacak yeni hayat, ortak bir dili, ideali, dini, ahlaki ve estetik duyarlılığı taşıyan ve dolayısıyla toplumsal dayanışmanın en yüksek biçimi olduğu varsayılan ulus temelinde yükselen milli bir yaşam tarzıdır. “Yeni iktisat”, “yeni aile”, “yeni estetik”, “yeni felsefe”, “yeni ahlak”, “yeni siyaset”in amaçlandığı bir sistem olarak, söz konusu milli yaşam tarzıyla birlikte “eski hayat” sona erer; toplumsal devrime ulaşılır ve bu yolla da

“*kurtuluş*” gerçekleştirilmiş olur. Bu dönüşüm sürecinin ilerlemesini sağlayan motor güç ise Türkçülük olarak tanımlanır. Dolayısıyla da Türkçülük, salt bir siyasal platform olmanın ötesinde, bir toplumsal dönüşüm, Gökalp’in deyimiyile “*içtimai inkılâp*” anlamına gelir. Bu noktada temel amaç, Türk milliyetçiliğinin bir doktrin olarak oluşturulması ve geliştirilmesi olarak belirlenmektedir. Bunun yolu ise, gene pozitivistimin kavramsal sözlüğünden alınan terimlerle, ulusal kolektif tasavvurlarının yeniden üretilerek milliyetçi ideolojinin hizmetine sunulmasıdır. (Ersanlı, 1992: 74-78). Şu halde Gökalp’çi ulusçuluğun ve sosyal bilim kavrayışının büyük ölçüde milli idealin yeniden üretimi sorunuyla bağlantılı olması da buradan kaynaklanmaktadır:

“Ziya Gökalp’in Jön Türk aydınları arasında özel bir yeri vardır. O bir sosyolog, dilbilimci ve sosyal tarihçiydi, yani çağdaş ulusçu amaçlar için tüm pozitif bilimleri savunurdu. Ona göre bu disiplinler daha güçlü ve hızlı bir milli ilerleme sağlayabilirdi. Gökalp’in esin kaynağı olan kişi başta Emile Durkheim idi, ancak Gökalp’in düşüncesi milliyetçi amaçlar uğruna pragmatik ve disiplinlerarası bir yol izlemeliydi... Ulusçuluğu kültürel ve ideolojik bir birliğe dayandırmak istiyordu ve bunu da sosyal geçmişin gerçekliğini inceleyerek yapmayı öneriyordu... Tarihin ödevinin ise ulusçuluk ateşini yaymak olduğuna inanıyordu” (Ersanlı, 1992: 74-75).

Anlaşılmaktadır ki, Türkiye’de modern tarihyazımı, ulus inşasının amaçlandığı bir sürecin hem bir aracı hem de ürünü niteliğindedir. Bu sürecin temel amacı, belirtildiği gibi Türk milliyetçiliğinin oluşturulması ve geliştirilmesidir. Pozitivism ve sosyoloji, bu amaca ulaşılabilmesi için gerekli olan kavramsal çerçeveye kaynaklık ederler. Tarihyazımı ise, dayanışmanın ve millete ait ortak değerlerin varlığını duyurmak, öncelikli olarak millete “kendini tanıtmak” ve “milli mesuliyetini bildirmek”le mümkün olabileceği tasavvur edilen bu sürecin işlevsel aracıdır. Avrupa’daki süreçten farklı olarak, Türkiye örneğinde, modern tarihçiliğin ortaya çıkış aşamasında tarihin, toplumsal bilgiye ilişkin diğer dallardan kesin olarak kendisini ayırtmaması da, işaret edilmeye çalışılan pragmatizmle ilgilidir. Zira gecikmiş modernleşme sürecinde tüm enerji, “ilerleme”yi mümkün kılacak

uluslaşmaya ayrılmıştır ve sosyal bilim disiplinleri bir bütün olarak bu amaç doğrultusunda seferber edilmiştir.

Avrupa’da 19. yüzyılın başlarında tarihin profesyonel bir disiplin olarak ortaya çıkması ve kurumsallaşması sürecinin, Türkiye’de uygun şartların oluşmasıyla birlikte, 1908 Devrimi’ni takip eden dönemde gerçekleşmiştir. Ersanlı’ya göre, ulusal tarihyazımının zeminini hazırlayan en belirgin katkı Meşrutiyet döneminde olmuştur ve Türk ulusçu tarihçiliğinin gelişmesinde II. Meşrutiyet bir dönüm noktası niteliğindedir. (Ersanlı, 1992: 85). Mustafa Oral da, Osmanlılar’ın modern anlamda tarih anlayışı ile tanışmaları ve bu ölçütlere göre tarih araştırmaları yapmaya başlamalarının 1908 ile başladığını kaydeder. Oral’a göre, Türkiye’de modern tarihyazımı ve tarih anlayışı da söz konusu dönemde ortaya çıkmıştır (Oral, 2006: iii). Bu dönemdeki görece özgür düşünsel ve siyasal ortam, fikir ve edebiyat hayatına büyük bir canlılık getirmiştir. Bunun yanında özellikle Balkan Harbi’ni sona erdiren 1913 yenilgisinin ardından, Türk milliyetçiliği İnalçık’ın deyişiyle, milli hareket haline gelmiş ve memleket fikriyatında hâkim cereyan halini almıştır (İnalçık, 1968: 290).

“Avrupa deneyinde olduğu gibi ve ulusçu fikirlerin yayılmasına eşzamanlı olarak, yüzyılın başında Osmanlı tarihyazımı da yeni bir safhaya girmişti. Bazı cemiyetler ve yayın kuruluşları içinde örgütlenen entelektüel ulusçuluk, çeviri etkinlikleri ve uyarlamalar yeni edebi türlerin tanıtımıyla başladı. Finlandiya ve Macaristan gibi nispeten yeni ulusal kimlik kazanmış ülkelerin izlediği edebi ve milli kurumlaşmalar ve yayın faaliyeti Osmanlı’da da geliyordu. Bilime, milliyetçi akımlara ve Türkcülüğe duyulan ilgi Türk Derneği, Tarih-i Osmanî Encümeni, Asar-ı İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni-Milli Tetebbular Mecmuası ve nihayet Türk Ocakları gibi kurumlarda ve bu kurumların yayınlarında kendini göstermeye başladı” (Ersanlı, 1992: 79).

Kısacası, Osmanlı İmparatorluğu’nda da çağdaş anlamda tarihyazımı, tıpkı Avrupa’da olduğu gibi, milliyetçilikle paralel bir şekilde gelişmiştir. Bu dönemde artan milliyetçilikle birlikte, Türklüğün kökenlerine duyulan ilgi, Meşrutiyet’ten sonraki laikleşme faaliyetleriyle birlikte ikili bir etki yaratmıştır.

“İlk olarak, şahlanan milliyetçi duygular, Osmanlı öncesi Türklerin daha yaygın bir biçimde incelenmesi dürtüsünü yarattı. İkinci olarak ise, çağdaşlaşma ve laikleşme tarihyazma ve araştırma yöntemlerinin geliştirilmesi ve özellikle de bunların, yeni kurulmakta olan ulusal eğitim sistemi içinde yer almasını gerektiriyordu. Bu dönemde, eğitimde laikleşme, ulusal kimliğin Türk olarak tanımlanması, Osmanlı öncesi Türklerin Avrupa yöntemleriyle incelenmesi, ‘bilimselcilik’ ile ulusçuluğun aynı Ziya Gökalp’in düşüncesinde olduğu gibi birleştirdi” (Ersanlı, 1992: 78-79).

Avrupa’da, toplumsal bilgiye ilişkin diğer alanlar gibi, tarih de 19. yüzyılın başlarında profesyonel bir disiplin haline gelirken kendisinden önceki araştırmaların oluşturduğu gelenekten, dönemin bilim anlayışı pozitivistten ve toplumsal-siyasal koşullardan derinden etkilenmiştir. Tarihçiliğin Türkiye serüvenine bakıldığında ise tarihyazımının modern anlamda ortaya çıkış sürecinde büyük ölçüde, benzer faktörlerin etkisi altında bilimselleştiğini söylemek mümkündür. Sözü edilen faktörler özetle, Osmanlı tarih yazıcılık geleneğinden devralınan miras, Osmanlı aydınını derinden etkileyen pozitivist düşünce ve Türk milliyetçiliğidir. Ancak, bu benzerliklerin yanında, iki coğrafyanın (Avrupa ve Anadolu) farklı maddi koşulları nedeniyle, benzer faktörler, tarihçiliğin seyrine farklı şekillerde etkide bulunmuş, dolayısıyla benzerlikler kadar benzemezlikler de üretmişlerdir (Sönmez, 2010: 127). Bu bağlamda Avrupa’da tarih disiplini profesyonelleşirken, pozitivistin etkisi, genel olarak, tarih disiplininin çalışma alanını, yöntemini ve araştırma araçlarını belirlemesinin yanında, hangi konuların yetki alanının dışında olduğunu da tanımlamada belirleyici rol oynayarak, disiplinin pratiklerini sınırlama yönünde de etkide bulunmuştur. Dolayısıyla da, Avrupa’da söz konusu kurma ve kurumsallaşma süreci yaşanırken, tarih disiplininin geçmişteki tarihçilik uğraşına ve çağdaşı olan sosyal bilim disiplinlerine bakışı derinden bir kırılmaya uğrayarak gelişmiştir.

Türkiye örneğinde ise, ulus-devlete giden yolda, modernleşme girişiminin, pozitivist bir “dünya değiştirme” projesiyle birlikte yürümesi bağlamında, pozitivist düşünce, daha çok, ulusu inşa sürecinin kavramsal sözlüğü işlevini görmüştür. Temel amacın Türk milliyetçiliğinin bir doktrin olarak oluşturulması ve geliştirilmesi olduğu bir konjonktürde, pozitivist düşüncenin kuramsal çerçevesi, dönemin

aydınlarına ulusal kolektif tasavvurlarının yeniden üretilerek milliyetçi ideolojinin hizmetine sunulmasında rehberlik etmiş ve dolayısıyla da, Türkiye’de sosyal bilim anlayışı ilk dönemlerinde ulusçu ve idealist bir eksende şekillenmiştir. İmparatorluğun içinde bulunduğu durum düşünüldüğünde dönemin aydınlarının içinde buldukları “geç kalmışlık” psikolojisi ise tüm enerjinin, ilerlemeyi mümkün kılacağını düşündükleri uluslaşma için sarf edilmesini sağlamış ve sosyal bilim disiplinleri bir bütün olarak bu amaç doğrultusunda seferber edilmiştir.

Avrupa’da tarihçilik, 19. yüzyılın başlarında ciddi belge ve kaynak eleştirisi büyük ölçekli endüstri geliştirmede gecikmiş, ama birikimli büyümenin önkoşullarına sahip ülkeler, dünya pazarında kendilerine daha önceden üstünlük normlarına, pozitif anlamda belge ve dokümantasyon kavrayışına; kısacası, metodolojik temellerine ve vazgeçilmez varsayımlarına kavuştuktan sonra, bu belgencilik devriminin, deyim yerindeyse, oturması ve ilkelerini kabul ettirmesi, pek de kısa sayılamayacak bir zaman almıştır. O kadar ki, yeni tarihçilik paradigması, kendisinden öncekini tasfiye edip ve kendi düzenini tam anlamıyla yerleştirmiştir. Böylelikle, 19. yüzyılın sonlarında Annales Okulu’nun ilk temsilcileri ortaya çıkana kadar, akademiye ciddi denilebilecek bir muhalefetle karşılaşmamıştır.

Türkiye’de ise, bilimsel tarihçiliğin doğuş sürecinde hem sözü edilen olgunun ortaya çıkış biçimine ve hem de kendisini kabul ettirdikten sonraki dönüşümüne kopuş ve devrim kavramlarından ziyade, reform ve geçiş kavramlarıyla açıklamak doğru bir yaklaşımdır. Nihayetinde, 19. yüzyılın başlarından itibaren, milliyetçi ideolojinin etkisini artırarak gösterdiği yüzyılın son çeyreğine dek geçen dönemde Osmanlı’daki tarih araştırmalarının arkasında yatan esas neden imparatorluğun hemen her alanında yaşanan duraklamayı ve tıkanmayı engellemeye yönelik çabalar oluşturuyordu. Bu durumun tarihçiliğe olan yansıması, ise sözü edilen dönemde, geleneksel tarih yazıcılığı alanında yapılan reformlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Avrupa’daki tarihçilerin, ulusal kökenlerini “bulmak” için ortaçağ tarihini tekrar tekrar değerlendirmeleriyle benzer bir süreci ise Türkiye’nin kurumsal olarak 1908’den itibaren yaşamaya başladığı belirtilmişti. Ancak söz konusu durum eski yöntemlerle toptan bir mücadele ve ret süreçlerinden çok, bir ölçüde de sözü edilen yöntemleri faydacı bir biçimde ulus inşasında araçsallaştırmanın etkisiyle,

Avrupa'daki tarih kurum ve araştırmalarından doğrudan alınarak ve bunları ÷lkedeki tarih kurum ve araştırmalarında kullanarak yaşanmıştır. Söz konusu durum, yoğun olarak, Batı'da sosyal tarihçilik anlayışının temsilcilerinin de seslerini yükselttikleri bir dönemde gerçekteştiğinden, Avrupa'daki tarih araştırmalarının etkisi bu yönde de kendisini göstermiş, sosyal tarihçiliğin yansımaları Türkiye'de çok erken bir dönemde ortaya çıkmıştır:

“Yeni tarih disiplininin konusunun Yusuf Akçura tarafından, işlevinin Ziya Gökalp tarafından, metodunun ise Fuat Köprölü tarafından belirlendiğini” (Sönmez, 2010: 129).

söylemek mümkündür.

Halil İnalçık tarih yazımı açasından panoramasını ortaya koymaya çalıştığımız dönemin mirasçılarında birisi olarak mirasa saygı duyan öğrencisidir. Bu anlamda ilk elden gerek Fuad Köprölü etkisi ve gerekse Ziya Gökalp etkisi, O'nun ilk dönem tarihçiliğinin yönteminde ve ideolojisinde bulunmaktadır. İnalçık bunu şu sözlerle belirtmiştir:

“Fuad Köprölü, her şeyden evvel bilinen ve bilinmeyen kaynaklara göre yeni gerçekleri ortaya çıkaran yaratıcı bir âlimdir. Köprölü'nün o kadar çeşitli ve sonuçta dağınık gibi görünen aslında bir tek konunun, Türk kültür tarihinin çeşitli yönlerini incelemeye çalışır. Ziya Gökalp'in bir “tilmizi” olarak toplum ve kültürün organik bir bütün olduğuna inanan Köprölü, kültürün edebiyat, sanat, hukuk, iktisat gibi kollarının “içtimai hayat dediğimiz” “complexus”un çeşitli yönlerinden ibaret olduğunu göstermiş ve kendi çalışmalarını bu temelde geliştirmiştir. O, bugün de bilim dünyasında Türk edebiyatı tarihi ve Türk din tarihi konusunda bir otorite sayılmaktadır. Tereddütsüz denilebilir ki, gerçekte o bu ilim kollarının gerçek kurucusudur” (İnalçık, 2009b: 290).

1.4. Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemsel Modeli

Bu çalışma ne ‘önce bu oldu, sonra bu oldu, daha sonra bu oldu...’ (Bottomore-Nispet, 2002: 576) bağlamında bir çalışma ne ‘tarihin kuyruğuna takılan

sosyoloji’(Braudel, 1992: 126) anlayışında bir çalışma, ne de ‘kütüphaneleri, hükümet ve işletmelerin dosyalarını lebalep dolduran anketler’(Braudel, 1992: 128) türünde bir çalışma değildir. Bu çalışma sosyoloji ve tarih bilimi arasındaki ‘*diyalektik bir tamamlanma*’ ilişkisini *yapıları* çözümlenmeye çalışan iki tarihçinin (Braudel-İnalcık) yapı, konjonktür ve konfigürasyon terimleri üzerinden anlama çabasıdır.

Hiçbir bilim kendini tekrar tekrar tanımlamaya veya kendini aramaya ara vermemektedir. Her bilim kendi imkânlarını ve bağlamalarını yeniden yeniden gözden geçirmektedir. Bu çalışmanın amacı tam da böyle bir arayış noktasında durmaktadır.

Çalışmanın yönetsel modeli ise Halil İnalcık’ın, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, “(Çev. Ruşen Sezer, 1. Baskı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009) eserinin analizi Tarihsel Sosyoloji, Annales Okulu, Pozitivizm, yapısalcılık, sosyal tarihçilik: alan, okul ve kavramları bağlamında yapılması üzerine kurgulanmıştır.

Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ eseri analiz birimi olmakla birlikte, Halil İnalcık’ın bu eserini tamamlayan ansiklopedi maddeleri ve makaleleri de yardımcı analiz birimleri olacaktır. Ancak asıl tema, yapı ve konjonktürler üzerinden tarih ve sosyoloji ilişkisini de ortaya koymaktır. Sözü edilen ana analiz birimi eser, Halil İnalcık tarihçiliğinin analizinde sadece rehberlik edecektir. Tarihi olay ve olguların analizi ile belge analizleri ve tarihsel-sosyolojik metodolojik yaklaşımların tartışmaları bu çalışmanın konusu değildir.

Analiz formatı Ali Yıldırım-Hasan Şimşek’in ‘Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri’ (Yıldırım- Şimşek, 188-201: 2008) kitabında belirledikleri ‘Nitel Araştırmalarda Doküman İncelemeleri’ başlığı ışığında aşağıdaki tabloda yer aldığı şekliyle düzenlenmiştir:

Annales Okulu Tarihçileri	Analiz Temaları
Fernand Braudel Halil İnalcık	Yapı kavramı ve konjonktürler Yapısalcılık Eisenstadt ve Konfigürasyonel çözümleme

Halil İncik'in 'Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ' adlı kitabının ve Annales Okulu kavramlarının saptanması literatür taraması şeklinde yapılmış, konuyla ilgili güncel yayınlar da takip edilerek bunlar da çalışmaya dahil edilmiştir.

Öte yandan Annales tarihçiliğinin tarihçesi çok geniş bir yelpazede ele alınabilir. Üstelik doğru kavrayışla ilerleme durumunda bile bırakın ülkeden ülkeyi aynı coğrafya da bile birbirinden farklı olmasına karşın doğru kavrayışlar ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bu çalışma Halil İncik tarihçiliğini aşağıdaki perspektiflerden değerlendirecektir. Bu perspektifler ilk anda okuyucuya çok kalabalık bile gelse İncik tarihçiliği ve hele de bütünsel bir Osmanlı tarihi yazıcılığı algısını minimumda açıklayacak kuram ve kavramlardır.

İncik'in sözü edilen etkilenmelerle yeniden yapılandığı metodolojisinin tespitlerinden hareketle tez boyunca şu sorulara yanıt aranmıştır:

A- Kavramsal çerçevede;

- 1- Tarih ve sosyoloji ilişkisi hangi düzlemde/düzlemlerde gerçekleşmektedir, Tarihsel sosyoloji nedir?
- 2- Annales Okulu nasıl bir ihtiyaçla doğmuş ve hangi perspektiflerden gelişmiştir?

B- Analiz Sürecinde:

- 1- Halil İncik'in geçmişi inşa ederken -yaşadığı dönem ile bağlantılı biçimde, şimdinin insanı olarak- oluşturduğu yöntem, etkilendiği 'Annales tarihçiliği'ni Osmanlı Tarihi araştırmaları bağlamında yapı kavramı ve konjonktürleri, yapısalcılığı ve Eisenstadt Konfigürasyonel çözümlemesini nasıl kullanmıştır?
- 2- Osmanlı Tarihçisi Halil İncik ile Annales Okulunun merkezindeki tarihçi Fernand Braudel, Osmanlı tarihi analizlerinde yapıları ortaya koyarken Annales Okulu modellerini, kavramlarını tarih yazımlarında nasıl kullanmışlardır? Aralarında bir fark var mıdır? Varsa, hangi kavramlardan yola çıkılarak, nasıl bir sosyolojik tahlille çözümlenebilir?

‘Görüşme’ tekniğinin, ‘doküman inceleme’ tekniğine eşlik etmesinin temel amacı Ali Yıldırım-Hasan Şimşek’in ‘Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri’ kitabında şöyle açıklanmaktadır.

“Eğer elde edilen dokümanlar, görüşme ve gözlem gibi başka veri toplama yöntemleriyle birlikte kullanılıyorsa, araştırmacı bu yöntemlerle elde ettiği verileri dokümanlardan elde ettiği verilerle karşılaştırma olanağı bulacaktır” (Yıldırım- Şimşek, 2008: 196).

Buradan hareketle, literatür taramaları sırasında hazırlanan sorular üzerinden Halil İnalçık ve öğrencisi Prof. Dr. Özer Ergenç’le ‘görüşme’ çalışmanın önemli bir parçasıdır.

2. BÖLÜM. HALİL İNALCIK VE TARİHÇİLİĞİ

2.1. Hayatı

Selim Aslantaş “Halil İncılık’ın Akademik Bibliyografyası” (Doğu-Batı Dergisi, Halil İncılık Armağanı, Özel Sayı 2009, s. 31, İstanbul) adlı çalışmasında İncılık’ın akademik biyografisini üç ana dönemde inceler. Bu çalışmada söz konusu dönemlendirmeye sadık kalınarak bazı ekler yapılmıştır. Bu çalışmanın ana teması eksiksiz bir bibliyografya olmadığından İncılık’ın özet bibliyografyası ekler kısmında bulunabilir.

Halil İncılık, 7 Eylül 1916’da İstanbul’da doğdu. Babası Kırım göçmenlerinden Seyit Osman Nuri Bey, annesi Ayşe Bahriye Hanım’dır. İlk tahsilini 1923-1930 arasında Ankara Gazi Mektebi’nde yapan İncılık, orta öğretimine bir yıl Sivas Muallim Mektebi’nde devam etti. Orta tahsilini 1931’de Ankara’da Gazi Muallim Mektebi’nde tamamlayan İncılık, lise eğitimini o dönemin en iyi öğretmen okullarından biri olan Balıkesir Necati Bey Muallim Mektebi’nde 15 Eylül 1935’te tamamladı. İyi bir öğretmen olmasının temellerini de attığı Balıkesir Muallim Mektebinden sonra DTCF’de yüksek tahsiline başladı.

2.1.1. DTCF Yılları (1940-1972)

Yüksek tahsiline 1935’te Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nde (AÜDTCF) başladı. Yeni Çağ Tarihi Kürsüsü’nde M. Göker, B.S. Baykal, F. Köprülü’nün derslerini takip etti. 1940’ta mezun olan İncılık, Timur üzerinde hazırladığı bir seminerle Fuad Köprülü’nün dikkatini çekti, onun takdir ve tavsiyesiyle 30 Nisan 1940’da AÜDTCF Yeni Çağ Kürsüsü’ne ilmi yardımcı tayin edildi. 1942’de Türkiye’de sosyo-ekonomik tarih yazıcılığının ilk örneklerinden biri olan “Tanzimat ve Bulgar Meselesi” adlı teziyle doktor oldu (Ankara: TTK, 1943). 28 Nisan 1942’de AÜDTCF Yeni Çağ Kürsüsü’ne asistan olarak atanan İncılık, 15 Aralık 1943’te “Viyana’dan ‘Büyük Ricat’e Osmanlı imparatorluğu ve Kırım Hanlığı” adlı teziyle doçentliğe atandı. 1945’te AÜDTCF Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden Şevkiye Işıl hanımla evlendi. Araştırma sahasını doktora tezinden

itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve ekonomik meselelerine yoğunlaştıran İnalçık, İstanbul'da Osmanlı arşivlerinde ve Bursa şer'iyye sicilleri üzerinde araştırmalar yaptı. 1947'de Türk Tarih Kurumu (TTK) üyeliğine seçildi.

AÜDTCF tarafından bilgi, görgü ve çalışma alanındaki ihtisasını artırmak üzere 1949'da gönderildiği İngiltere, British Museum'da Türkçe yazmalar üzerinde çalıştı ve Calendar of State Papers serisinde Osmanlı tarihine ait kayıtları topladı. Londra Üniversitesi, School of Oriental and African Studies'de (SOAS) Prof. Paul Wittek'in seminerlerine katıldı. Bu seminerlere katılan B. Lewis, V. Menage, V. Parry, E. Zachariadou gibi tarihçilerle tanıştı. Dünyanın en önemli arşivlerinden İngiltere, Bublic Record Office'te Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili kaynak taraması yaptı. 1950'de Paris'te toplanan Milletlerarası Tarihi İlimler Kongresine katıldı. Annales okulunun (Ecole des Annales) kurucularından Fernand Braudel ile tanıştı. Onun 1949'da yayınlanan *La Mediterranie et le monde mediterraneen a l'epoque de Bphilippe II (II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası)* adlı çığır açan eseri İnalçık üzerinde derin etki yaptı ve Türkiye'de bu eseri tanıtan bir yazı yazdı (1950). İngiltere'den 1 Şubat 1951'de Türkiye'ye döndü. 1951'in yaz aylarında Bursa Şer'iyye Sicilleri üzerinde çalışmaya başlayarak bu sicillerin önemini belirten bir makale yazdı: “15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 15 (1953-54), 51-67). Osmanlı hukuku ve sosyal hayatı açısından son derece kıymetli bilgiler içeren 280 defterlik bu koleksiyonunun tasnif edilip ciltlenmesi için girişimde bulundu. Bu girişimlerden sonra Topkapı Sarayı'ndaki atölyede ciltlenip temizlenerek tekrar Bursa'ya gönderilen siciller bugün Bursa Arkeoloji Müzesi'nde araştırmacıların istifadesine açılmıştır.

İnalçık, 2 Haziran 1952'de “Viyana Bozgun Yıllarında Osmanlı-Kırım Hanlığı İşbirliği” teziyle profesörlük payesi aldı. 1953-54 ders yılında Columbia Üniversitesi School of International Affairs'a ziyaretçi profesör olarak davet edildi. Prof. Tibor Halasi-Kun ile birlikte Amerika'da Osmanlı-Türk araştırmalarının gelişmesinde rol oynamış bulunuyor. 1956-57'de Rockefeller Vakfı'nın bursuyla Harvard Üniversitesi'nde “research fellow” olarak bulundu. Amerikan tarihi derslerini izledi. Harvard Üniversitesi'nde ayrıca Prof. H.A.R. Gibb'in İslam tarihi

derslerini izledi. Harvard profesörlerinden W. Langer'in teklifi üzerine An Encyclopaedia of World History'nin Osmanlı kısmını gözden geçirmeyi üstlendi (bkz. eserin 4. baskısı). 1957'de Türkiye'ye döndü. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde (AÜSBF) Osmanlı, Avrupa ve Amerika tarihi okuttuğu gibi "İdari Teşkilât Tarihi" ve "Devrim Tarihi" derslerini de üstlendi.

Bu yıllarda İnalçık, yurt içinde ve Batı memleketlerinde birçok kongreye bildiri vererek katıldı. 1958'de Münih'te düzenlenen XI. Uluslararası Bizantinistler Kongresi'nde "The Problem of the Relationship Between Byzantine and Ottoman Taxation" başlıklı bildirisini okudu. 1960'ta ders vermek üzere İsrail İbranî Üniversitesi'ne davet edildi. Yaz aylarında Millî Birlik Komitesi'nin isteği üzerine Güneydoğu bölgesine üniversiteden bir heyetle inceleme gezisi düzenledi. Toprak meseleleri hakkındaki araştırmaları dolayısıyla çağrıldığı toplantıda bölgenin meselelerinin tespiti için bir Güneydoğu Enstitüsü kurulmasını teklif etti. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün (TKAE) kuruluş döneminde faaliyetlerde bulundu.

Nisan 1961'de bir heyetle Kıbrıs tarihi hakkında araştırma yapmak amacıyla Kıbrıs'a giden İnalçık, Kıbrıs Vakıflar İdaresi'nde Kıbrıs kadılıklarına ait 56 sicil defterini tespit etti ve bunlar üzerinde çalıştı. 1961-1962'de yedi ay kadar Beyrut'ta bulundu, Arapçasını ilerletti. Yurda dönüşünde Hollanda'ya davet edildi, Amsterdam Üniversitesi Doğu Tetkikleri Enstitüsü'nde. "Turkey and Europe" başlıklı bir konferans verdi. 1962 sonbaharında New York'ta The Social Science Research Council'ın düzenlediği Conference on the Political Modernization of Japan and Turkey'de bir bildiri sundu.

1966'da Uluslararası Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Kurumu'na (Association Internationale des Etudes du Sud-Est Europeen –AIESEE-) üye seçildi. İnalçık, burada Türk tarih ve kültürünün tanıtılması yolunda büyük gayret sarf etti. 1971-74 yılları arasında bu kurumun başkanlığını yaptı. 1967'de Münih'te Uluslararası Müsteşrikler Kongresi'ne iştirak etti. Aynı yıl Princeton ve Pennsylvania üniversitelerinde misafir profesör olarak dersler verdi. 1968'de Londra ve Paris'te üç ay Bibliotheque Nationale ve arşivlerde araştırmalar yaptı. G. Veinstein ve M. Berendi ile birlikte II. Bayezid devrine ait bir Mukataa Defteri

üzerinde çalışmalar yaptı. 1969'da AIESEE'nin Sofya toplantısında kendisinden istenen Osmanlı Devrinde Balkanlar raporunu takdim etti. Yine 1969'da Türkolog Tibor Halasi-Kun ile birlikte Osmanlı araştırmaları için büyük önem taşıyan Archivum Ottomanicum dergisini çıkarmaya başladı. 1971'de İngiltere Royal Historical Society tarafından "corresponding member" seçildi. Aynı yıl Harvard Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi'nin (Center for Middle Eastern Studies) davetlisi olarak iki konferans verdi. 1972'de otuz yıl çalıştığı AÜDTCF'den emekli oldu.

2.1.2. Amerika Yılları (1972–1992)

1950'lerden beri yayınları ve öğretim faaliyetleriyle adı dünya tarih çevreleri tarafından yakından izlenen İnalçık, 1972'de Chicago Üniversitesi tarafından imtiyazlı profesör önerisiyle bir davet aldı. Daveti kabul eden İnalçık, Tarih Bölümü'nde profesör olarak çalışmaya başladı. 1973'te İngiltere'de The Ottoman Empire: the Classical Age, 1300–1600 (London: Weidenfeld and Nicolson) adlı eserini yayınladı. Bu sentez eseri, yedi Balkan diline ve Arapçaya tercüme edilmiştir. Bugün seçkin dünya üniversitelerinde okutulan temel eserler arasındadır. Aynı yıl Cumhuriyet'in kuruluşunun 50. yıldönümü münasebetiyle Chicago Üniversitesi'nde Prof. Fahir İz ile birlikte Continuity and Change in Turkish Society and History ve AIESEE'mn desteği ile İstanbul'da, İstanbul: Crossroads of Civilisations and Cultures konferanslarını düzenledi.

1974'te Uluslararası Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Kurumu (Association Internationale des Etudes du Sud-Est Europeen –AIESEE-)’nun Macaristan’da tertip edilen üçüncü kongresinde “The Mediterranean and the Balkans” başlıklı bildirisini okudu. Amerikan Tarih Derneği'nin (American Historical Association) yıllık toplantısında “Braudel's Thesis, Turkish Perspective” başlıklı bildirisini sundu. 1974'te The Royal Historical Society'ye muhabir üye seçildi. 1976'da Dumbarton Oaks'ta (Washington) düzenlenen Urban Societies in the Mediterranean World sempozyumuna “Galata (Pera) after 1453” başlıklı bildiri ile katıldı. Türkiye ile bağımlı hiçbir zaman koparmayan İnalçık, 1977'de International Association for Social and Economic History of Turkey'yi kurdu. Bu uluslararası ilim cemiyeti ilk kongresini 11–13 Temmuz 1977'de Hacettepe Üniversitesi'nde toplamıştır. Bu

cemiyet sonuncusu 2005'te Venedik'te olmak üzere Avrupa'nın muhtelif şehirlerinde on uluslararası kongre düzenlemiştir.

İnalcık, 1978'de Royal Asiatic Society tarafından şeref üyesi seçildi. Aynı yıl Prof. G. Veinstein'm daveti üzerine Paris'e giderek F. Braudel için tesis edilen Maison de L'Homme'da Osmanlı toprak meseleleri üzerine iki konferans verdi. 12–14 Haziran 1978'de Princeton Üniversitesi'nde düzenlenen “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi” üzerindeki kongrede “Ottoman Archival Materials on the Millets” bildirisini sundu. 17–21 Haziran tarihleri arasında Babolasar'da (İran) katıldığı 19. Yüzyılda İran ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi konferansında “Aga and Reaya in the Social and Political Transformâtion of the Ottoman Empire” başlıklı konuşmayı yaptı. 1980'de New York'ta Amerikan Tarih Derneği'nin yıllık toplantısında “The Emergence of Large Farms” üzerine bir konferans verdi. Salt Lake City Üniversitesi'ne (Utah) bir konferans vermek üzere davet edildi. Aynı yıl Nejat Göyünç ve Heath Lowry ile birlikte Osmanlı Araştırmaları Dergisi'ni (Journal of Ottoman Studies) çıkarmaya başladı.

1983 Haziran'ında Paris'te L'ecole des hautes études en sciences sociales'da. “Geleneksel Tarım ve Tımar Sistemi” üzerine bir konuşma yaptı. Aynı yıl Cambridge Üniversitesi profesörlerinden Peter Burke ile beraber UNESCO'nun The History of Scientific and Cultural Development of Mankind serisinin 5. cildinin (History of Humanity-Scientific and Cultural Development: From the Sixteenth to the Eighteenth Century, London: Kegan Paul) editörlüğünü üstlendi. Amerikan Bilim ve Sanat Akademisi (American Academy of Arts and Sciences) üyeliğine ve Türk Araştırmaları Enstitüsünün (Institute of Turkish Studies-Washington) yönetim kurulu üyeliğine seçildi. Mayıs 1985'te Türk-Arap İlişkileri Vakfı'nın desteğiyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde düzenlenen Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları sempozyumunda “Osmanlı Arşivlerinin Türk ve Dünya Tarihi Bakımından Önemi”ni içeren açılış konuşmasını yaptı.

Halil İnalcık 1986'da yaklaşık 15 yıldan beri çalışmakta olduğu Chicago Üniversitesi'nden emekli oldu. Aynı yıl Boğaziçi Üniversitesi Prof. İnalcık'a fahri doktora verdi.(İnalcık'ın çeşitli üniversitelerden aldığı ‘doctor honoris causa’ unvanı

ve ödülleri için bkz Ek-2). 1989'da eşi Şevkiye Hanım'ı kaybetti. 1990-92 arasında Harvard ve Princeton üniversitelerinde misafir profesör olarak dersler veren İncılık, 1991'de Türk tarih ve kültürüne yaptığı katkılardan dolayı Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından Yüksek Hizmet Madalya ve Diploması'na layık görüldü.

2.1.3. Yeniden Türkiye (1993-)

Halil İncılık, 1992'de Bilkent Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı ve Rektör Prof. Ali Doğramacı tarafından lisansüstü tarih okutacak Tarih Bölümü'nü kurmak üzere davet edildi. Aynı yıl Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na üye, Türkiye Bilimler Akademisine (TUBA) şeref üyesi seçildi. Harvard Üniversitesi'nde bir sömestr ziyaretçi profesör olarak Osmanlı Tarihi dersleri verdi.

1994'te *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*'i yayımlandı. 1996'da iki cilt halinde basılan eserin ilk cildi (1300-1600) Prof. İncılık tarafından yazılmıştır (1600-1900 dönemi ve para tarihi için S. Faroqi, B. McGowan, D. Quataert ve Ş. Pamuk işbirliği). Türkçeye çevrilen bu eser (Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600, çev. H. Berktaş, Cilt: 1, İstanbul: Eren, 2001) Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihinin temel referans kitabı olarak dünya üniversitelerinde okutulmaktadır. Yunanca ve Arapçaya tercüme edilmiştir.

Uluslararası bir şöhret yapan İncılık'ın biyografisi *Encyclopaedia of Historians and Historical Writing*'de ve Thomas Naff'ın çıkardığı *Paths to the Middle East* (Albany: State University of New York, 1993) adlı eserlerde yer aldı.

İncılık, 1998'de 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in elinden İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Ödülünü aldı. Kültür Bakanlığı'nın Osmanlı uygarlığı üzerinde bir eser hazırlamak üzere tertip ettiği komisyonun (Kültür Bakanlığı 700. Yıldönümü Yayın Komisyonu) başına getirildi. İncılık'ın editörlüğünü yaptığı eser, (Türkçe ve İngilizce ikişer cilt şeklinde hazırlanmıştır) Dünya Kitap Fuarında birincilik ödülü almıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Araştırma Kurulu ve Kültür Bakanlığı Osmanlı Bilim ve Kültür Mirası'nın 700. Yılı Anma

Komitesi üyeliklerine seçildi. Prof. S. Faroqhi ile birlikte E. J. Brill'in (Leiden) The Ottoman Empire and Its Heritage serisinin editörlüğünü üstlendi. 2005 yılına kadar bu seriden yayınlanana 38 ciltlik Osmanlı tarihini Batı dünyasına tanıtan belli başlı eserler arasında yer almıştır.

İnalcık, 1999'da Balıkesir Üniversitesi'nden, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı'ndan şükran plaketleri aldı. Aynı üniversitede bir "Halil İnalcık Salonu" açıldı. 2000'de İstanbul'un sosyal ve ekonomik tarihi için büyük öneme haiz Halil İnalcık Araştırma Projesini hayata geçirdi. Sabancı Üniversitesi ve Packard Humanities Institute (PHI) desteği ile sürdürülen bu projenin "Şer'iyye Sicilleri'ne Göre İstanbul Tarihi" kapsamında ilk kitabı (İstanbul Mahkemesi 121 Numaralı Şer'iyye Sicili) 2006'da yayınlandı.

2001'de Sofya Üniversitesi Prof. İnalcık'a fahri doktora verdi. 2002'de İslam Konferansı Teşkilatı tarafından Teşekkür Plaketi verildi. Kültür Bakanlığı 2002 Kültür ve Sanat Büyük Ödülü'nü kazandı. Macaristan Cumhurbaşkanı Ferenc Madl'ın elinden Macaristan Liyakat Nişanı'nı aldı. 2003'te Türkiye Yazarlar Birliği ve Ankara Üniversitesi Prof. İnalcık'a şükran plaketleri verdiler. Öte taraftan 2003'te Milli Savunma Bakanlığı Ödülü'nü, 2004'te de Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür Sanat ve Turizm Vakfı tarafından Bursa Ulusal Kültür Yaşamına Katkı Ödülü'nü aldı.

2008 yılında TBMM onur ödülünü alan İnalcık ilerleyen yaşına rağmen çalışmalarına devam etmektedir. Son yıllarda Osmanlı Tarihi arşiv çalışmalarının yanısıra özellikle 'Osmanlı Kuruluş Dönemi Arkeolojisi' çalışmalarını alanda (Yalova-Söğüt-Karacahisar) çalışmalar da yaparak devam ettirmektedir.

2.2. Osmanlı Tarihi Yazmanın Güçlükleri Üzerine Bir Giriş ve Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ (1300-1600)

Bu alt bölümde Halil İnalcık'ın sosyal tarihçiliği üzerinde durulurken, 'Klasik Dönem' adlandırmasının sosyolojik anlamı üzerindeki tartışmalara yer verildikten sonra, disiplinlerarası bakış açısının irdelendiği 'Karşılıklılık ve disiplinlerarasılık' tartışmalarının ardından, yapı, konjontür, konfigürasyon tanımlamaları eşliğinde

‘Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ 1300-1600 eseri analiz edilecektir.

Osmanlı Tarihi üzerine çalışmak diğer İmparatorluk tarihlerini yazmakla karşılaştırıldığında ciddi zorluklarla doludur. Bu konuda en önemli zorluk çoğuleyin hala ideolojiktir öyle ki, olgu ve olaylar konusunda pek çok ‘bilinmeyen’, ‘yeni olanın’ yanı sıra geçmişten günümüze aktarılabilen ‘bilinenlerin’ üzerinde de sayısız tartışmalar olagelmıştır. Tarihçiler bugünden düne bakan bilim adamlarıdır. Bu nedenle ‘tarih’ her gün yeniden inşa edilir. Bugünün bakışı sürekli yinelenen değil yenilenen bir süreç olduğundan – bırakınız tarihçileri bir tarihçinin bile bakışı meslek yaşamı boyunca değişebilmektedir- bu tartışmalar anlaşılabilir olsa da ‘geçmişte aslında ne oldu?’ sorusuna rafine cevaplar vermek sosyal bilimlerin son yıllarda sık sık vurguladığı ‘sosyoloji değil sosyolojiler’, ‘tarih değil tarihler’... v.d. düşünüş biçimine uygun düşmektedir. Özer Ergenç’in yapılan mülakatta vurguladığı *“tek bir tarih ya da tek bir tarihçilikten söz etmemek gerek”* (Ek-3) düşüncesini de bu bâbda değerlendirmek gerekir. Bunu izleyen önemli diğer sorun ise Osmanlı belgelerinin çoğunun henüz yayınlanmamış olmasıdır. İnalçık, hem sözü edilen bu durumu ve hem de ‘sosyal tarihçilik’e ilgi duymaya başladığı süreci şöyle anlatmaktadır:

“Doktora tezinde tespit ettiğim sosyal tarih konuları beni cezbedi, çalışmalarım sosyal tarih üzerinde yoğunlaştı. O zaman birisi bu konuda ufuk açan büyük araştırmalar neşretmeye başlamıştı: Ömer Lütfi Barkan. Bizim tarihimizi incelemek o kadar güçtür, çünkü arşiv kaynakları neşredilmemiştir. Onun için Türk tarihçisi bir yere varmak için hem mühendis, mimar olacak, hem de amele gibi çalışacak. Belgeleri bulacaksınız, doğru neşredeceksiniz. Sonra ondan çıkacak genel bakışı, genel sonuçları formüle edeceksiniz. Bizim vardığımız tarihçilik bu, benim en yakın olduğum kimse Barkan’dı... Barkan, Strasbourg’dan dönmüş, köylünün tarihte toprak meseleleri ve sosyal şartları üzerine makaleler yazıyor. Ben de Tanzimat ve Bulgar Meselesi kitabımda bu konuları incelemiştim. Osmanlı İmparatorluğu’nda köylü, köylünün yaşam şartları, sosyal meseleler üzerine yoğunlaşmaya başladım.” (Çaykara, 2005:212-214)

Halil İnalçık işte bu ‘zorluklarla dolu alanda’ tarihçilik mesleğini sürdürürken kendi sorularının peşine düşmenin ötesinde ‘bilinmeyen geçmiş’i sayısız

tartışmaların, spekülasyonların arasından rafinelikle ortaya koymaktadır. O'nun tarihçi verimliliği düşünüldüğünde bu rafinelik, 'bilinmeyen bilinenen çok olduğu' 'Osmanlı Tarihi' eldeki kaynakların sağlam tutarlılığında karşılaştırmalarla inşa edilmiştir.

Aslında Halil İncik Emine Çaykara'nın hazırladığı 'Tarihçilerin Kutbu' adlı kitapta tarihçiliğini net biçimde tanımlamaktadır:

“Tarihçiyim ben, tarafsız olmaya çalışırım. Benim için tarihsel analiz esastır: dışarıda onun için eserlerim yabancı dillere çevriliyor. Tarihte sosyal çatışmalar benim araştırma sahadadır: tahlillerimde, yorumlarımda tabii ki Marksist sosyolojiden de faydalanıyorum, buna bakarak Marksist damgası vurabilirsiniz. Öbür taraftan, Osmanlı Devleti'nin doğuşunda gaza ideolojisinin, tarihi sosyal dinamizmin itici gücü olduğunu savunuyorum: ona bakarsanız başka bir taraftayım. Benim için belgeleri objektif bir metotla tahlil ederek tarihi gerçeği formüle etmek esastır. Ben doktriner bir tarihçi değilim, daha çok annales ekolün bakışını benimsiyorum. Braudel'e, Le Mondé gazetesi, 'Acaba sizin komünizmle ilginiz var mı?' diye sorduğunda Braudel, "yok" diyor, "ben tarihçiyim her şeyden evvel." ... Biz tarihi gerçeklere önem veriyoruz. Sınıflar arası sosyal çatışma, tarihi yürüten esas faktör olarak II. Dünya Harb'inden sonra tarihçiliğe damgasını vurmuştur. Tarihçiler, tarih araştırmalarında bu sorular üzerinde yoğunlaştı... Demek ki tarihçilikte sosyal meseleler, halk kültürü, halkın yaşam şartları araştırılmaya başlandı” (Çaykara, 2005: 211-212).

İncik'in bu çalışmaya konu olan 'Osmanlı İmparatorluğu Klasik Dönem 1300-1600' adlı eserinin yanı sıra *“Tanzimat ve Bulgar Meselesi”* çalışması Türkiye tarihçiliğinde de 'sosyal tarihçilik'in önemli ilk örneklerindedir. Bu nedenle İncik'in bu eserin sosyal tarihçiliğini netleştirmek adına yakından bakmak gerekli görünmektedir. *“Tanzimat ve Bulgar Meselesi”*, ağalarla köylülerin Vidin'de devlet toprakları üzerindeki rekabet sorunu üzerinedir ve İncik çalışmasına, izlediği yöntemi özetleyerek başlar.

“Tanzimatla yeni bir muhteva kazandırılmak istenen İmparatorluğun temel müesseselerinde ve devlet anlayışındaki inkişaf ve büyük köylü kitlelerinin

zirai-içtimai durumunu tayin eden toprak meseleleri dikkatle araştırılacak olursa, bunların bir Bulgar reayası meselesini çoktan ortaya atmış bulunduğu görülür. Biz, Tanzimat'ın ilanından Kırım Harbi'ne kadar Bulgarların durumunu incelerken Tanzimat ıslahatı ve toprak meselesi ile derinden bağlı olarak bir Bulgar meselesinin daha o zamanlar, İmparatorluk için nasıl vahim bir safhaya girdiğini göstereceğiz... Mevzuu işlerken evvela Bulgar reayası meselesinin İmparatorluğun umumi hayatı ile sıkı ilgisini göstermek üzere Tanzimat'tan sonra kati surette yeni bir istikamete yönelen devletin umumi durumunu, büyük meselelerini inceledik. Bundan sonra 1850 Vidin isyanına kadar Bulgarların bir varlık olarak ortaya çıkmasına, faaliyet ve mücadelelerine geçerek bunları ayrı bir bölümde anlattık. Nihayet bu bahsin sonunda Bulgaristan'da bir isyan havası yaratan amilleri toplu bir şekilde göstermeye çalıştık. Bundan sonra tamamıyla orijinal vesikalara göre 1850 Vidin isyanını anlattık ve isyan sebeplerinin ve bunlarla sıkı sıkıya bağlı olan ıslahatın tahliline ve bilhassa, gerek umumiyetle imparatorluğun içtimai tarihi, gerekse Bulgar reayası meselesi bakımından çok dikkate değer bir mahiyet gösteren Gospodarlık rejiminin tetkikine geçtik” (İnalcık, 1943: viii-x)

Uzun olmasına rağmen alıntılanan bu bölüm, tarih üzerine soru sormanın tarihçi inceliklerini göstermektedir. Ancak Halil İnalcık'ın geçmişin araştırmacısı olduğu kadar ‘anın insanı olduğunu’ olduğunu da ortaya koymaktadır. Zira 1940’larda Türkiye’nin en çok konuştuğu konulardan birisi ‘toprak reformu’dur. Bu bağlamda Türkiye’nin halen yaşadığı ‘Ermeni Meselesi ve Kürt Sorunu’na yaklaşımı da aynı çizgiyi izlemektedir²¹. Halil İnalcık'ın tarihçiliği, görülmektedir ki, geçmişi incelemekle birlikte bugünü de anlama çabasıdır. İnalcık'ın söz konusu çabasını güvenilir kılan ise sosyolojik bakış açısıdır. Daha net bir ifadeyle; ‘tarihsel yapıları’ ve ‘konjonktürleri’ bütünsel (global) tarih anlayışı içinde değerlendirebilmesidir. 1. bölümde kısmen anlatılan ve bu bölümde tanımlanacak ‘yapı ve konjonktürler’i ‘karşılaştırmalı’ olarak ele alıp ‘bütünsellikle’ ortaya koymak tarihçi olmanın yanısıra başta sosyolojik düşünmeyi ve sosyal bilimlerin diğer alanlarından da

²¹ www.milliyetciforum.com/halil-inalcikin-gorusleri-29668.html

yararlanmayı dayatır bir durumdur. Ancak İnalçık'ın doktora tezini verdiği aşamada Annales Okulu ile henüz tanışmadığını belirtmek gerekir. O'nda bu aşamada görülen 'sosyal tarihçilik', Köprülü ve Barkan gibi Annales Okulu'nun ilk dönem temsilcilerinden etkilenen hocaların çizgisinde ilerlemesindedir. Halil Berktaş bu durumu şöyle tahlil etmektedir:

“İnalçık'ın ise şansı, yeni Batılılaşma dalgasının başlangıcında bir bütün olarak, tarihçiliğinin daha yeni şekilleniyor olması. Bir kere, yüzü daima uluslararası akımlara dönmüş olmuş olan liberal milliyetçi Köprülü'nün – üstelik düşüncüsü her zaman derli toplu ve ne dediği anlaşılır bir tarihçi olan Köprülü'nün talebesi” (Berktaş, 1991: 43).

Yeniden Tanzimat Ve Bulgar Meselesi eserine dönülürse şu saptamalar yerinde olacaktır: Eserin omurgasını, büyük köylü kitlelerinin sosyal durumunu belirleyen toprak meselelerinin araştırılması, köylü kitlelerinin isyanının sebeplerinin bütünsel bir şekilde ele alınması, hem İmparatorluk hem de Bulgar köylülerinin sosyal tarihi açısından hayati nitelikte olan Gospodarlık rejiminin incelenmesi oluşturmaktadır. Sosyal tarihçilik anlayışının ortaya konduğu bu eserin, yöntemini belirtirken oluşturduğu sorular fail, sosyal yapı ve kurumlararası ilişkiler noktalarında yoğunlaşmaktadır. İnalçık bu bakış açısını nasıl kazanmıştır?

İnalçık'ın tarihçiliğe başlarken kendisini karşılayan Köprülü olsa bile, kendi deyişiyle tarih anlayışının en yakın olduğu kişi Ömer Lütfi Barkan'dır.

“Bu alanda Ömer Lütfi Barkan'ın çığır açan öncülüğünü ve kitaplıklarımızı dolduran anıtsal eserlerini anmadan geçemeyiz. O zamandan beri içeride ve dışarıda, Osmanlı tarihi uzmanları araştırmalarını, imparatorluk demografisi, ekonomisi ve maliyesi, toplum hayatı ve sosyal ilişkiler üzerinde yoğunlaştırmışlardır. İmparatorluğun idare, nüfus ve vergi kütük defterleri niteliğindeki Tahrir Defterleri, Divan-ı Hümayun kararlarını içeren Mühime Defterleri, maliye idaresi ve vergilerin temel kaynağı olan Mukata'a ve Muhasebe Defterleri, hukuki muameleleri ve toplum hayatını yansıtan Şer'iyye Sicil defterleri, ilmiye sınıfına ait Kadıasker Ruznamçeleri, diplomatik ilişkileri ve antlaşmaları kapsayan Name-i Humayun Defterleri ve bunun gibi imparatorluk bürokrasisinin ürettiği yüzlerce belge serileri

araştırmacıların hummalı çalışmalarına konu olmuştur. Bu alanlarda ilk önemli belge yayınlarını ve çığır açan incelemeleri Ö. L. Barkan'a borçluyuz. Genç kuşak tarihçiler, Barkan'ın açtığı çığırdan yürüdüler ve ne kadar eksik olursa olsun, şimdiye dek muazzam bir belge ve inceleme koleksiyonu vücuda getirdiler” (İnalcık, 2004: 27).

2004'den sonra 2005'de yazdığı makalede İnalcık, kendi tarihçiliğinin tamamen “Barkan-Braudel okulunun” ürünü olduğunu kaydeder:

“Bu satırları yazan 1950'de Paris'te toplanan Tarih Bilimleri Kongresi'nde Braudel'in eseriyle tanışmış, Belleten'de bir makalesinde onun buluşlarından genişçe yararlanmış ve zamanla Braudel Barkan Okulu'nun takipçisi olmuştur” (İnalcık, 2005: 134).

Özetle, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin toplumunu yaratma felsefesini ve sosyal teorisini oluşturma çabasındaki Ziya Gökalp bir yanda: Annales'in ilk dönem temsilcilerinden etkilenen Köprülü ve Barkan'ın tarihçilik anlayışlarının bir yanda, genelde Annales daha özelde Braudel'in tarihçiliği İnalcık'ın tarih ve toplum tasavvurunu (ideasını) oluşturmuştur.

İnalcık'ın sosyal tarihçiliğine paralel, amprik çalışmalarla ördüğü Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ (1300-1600) eseri ise Özbaran'ın deyişiyle:

“Osmanlı devlet ve imparatorluğunun ilk yüzyıllarına ilişkin tek elden çıkmış ve bir kitap hacminde olan tarihler arasında öncüllerinden çok daha farklı olan bu çalışma, sonradan kaleme alınanlar içinde ön açıcı bir kılavuz niteliğindedir” (Özbaran 2007: 178).

Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ 1300-1600 eseri, gerek tarih alanında, gerekse diğer beşerî bilimlerde modern bir klasik hâlini almıştır.

Halil İnalcık'ın bu eseri, tüm beşerî bilimleri tarihin içine katarak oluşturduğu metin kendi içinde bütünsel açıklamaları barındıran basamaklara ayrılmaktadır. Bu basamaklar, geniş bağlamda farklı zaman katmanlarına ve eserin yapısında da üç ayrı bölüme tekabül etmekte ve bu yapı, bütünsel bir tarih denemesi ile birlikte, geçmişin tüm zamanlarını en geniş açılımları içinde kavramak, bunların biraradalıklarını, iççeliklerini, çelişkilerini ve farklı kalınlıklarını gösterme çabasıdır.

Bu saptamayı biraz daha derinleştirdiğimizde karşımıza yine ‘yapı ve konjonctürlerin’ izini karşılaştırmalarla süren bir yöntem ortaya çıkmaktadır. Öyleki, eserin birinci bölümünde İnalçık siyasal tarihi bütünsel ve dönemleştirmeye ortaya koyduktan sonra İkinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerde “yapılar” ile birinci bölümde ortaya konulan olaylara yakın “toplumsal konjonktür”lerin kesişme noktası – ki İnalçık’ın tarih incelemelerinde üzerinde en çok durduğu ve önem verdiği bölümlerdir- Sosyal tarihçiliği ile de uyumlu seyretmektedir. Hareketli ile hareketsizin karşılaştığı bu sahanın amacı, “insanlar”ın “nesnelere”den hareketle inşa ettikleri bir toplumsal tarihi açığa çıkarırken sosyal yapıyı da ortaya koymaktır. Ayrıca, dönemin yaygın tarih anlayışında birbirine ters bakan tarih ve sosyolojiyi birleştirdiği bu eserinde İnalçık, birbirini izleyen derinlemesine nüfus hareketlerinin yanısıra devletlerin ve imparatorlukların genişliği içerisindeki endüstriyel, ekonomik ve diğer konjonctürleri ve daha geniş çapta da medeniyetleri konu edinmektedir.

Kitabın son bölümü olan “Osmanlı İmparatorluğu’nda Din ve Kültür” kısmında ise İnalçık, geleneksel tarihe ayrılmış olanı, birey düzeyindeki tarihi ele almaktadır. Bu bölüm, Braudel’in

“...Paul Lacombe ve François Simiand’ın olaysal tarihi: bir yüzey çarpıntısı, med ve cezirlerin güçlü hareketleriyle meydana gelen dalgalara gibi kısa, hızlı ve sinirli salınımları olan bir tarihtir. Tanım gereği aşırı duyarlı olan bu tarihte, en ufak adım bütün ölçü amaçlarını alarına geçirmektedir. Ama bu haliyle bütün tarihler içinde en fazla ihtiras vereni, insanlıktan yana en zengin olanı, aynı zamanda da en tehlikeli olanı budur...” (Braudel, 1994: 21).

dediği en az belgeye de sahip olunan alandır. Zira ‘patrimonyal ve merkezi devlet düzeni’nde halkların günlük yaşam tarihi üzerine yazılı belge genellikle azdır. Son yıllarda İnalçık’ı arkeoloji biliminden faydalanmaya götüren sebeplerden bir tanesi de bu olsa gerektir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, İnalçık’ın eserinin 1. bölümünde ortaya koyduğu (belki de siyasal değişimlerin yoğun oluşundan dolayı) ve çok fazla önem vermediği “olay-tarih”, yine de geleneksel tarihçiliğin olay anlatısından oldukça

büyük farklılıklar barındırmaktadır. 1. bölümün sonuna gelindiğinde ise, salt siyasaldan oluşan tek bir olaylar zinciri değil: savaşlar, diplomatik antlaşmalar, iç kararlar gibi siyasal zincirin yanında, ekonomik olaylardan ve kısa konjonktürlerden oluşan bir zincir de konu edinilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ 1300-1600 eseri, kapsamlı büyük bir araştırmanın ürünüdür. Ancak bu eser, yalnızca araştırmanın kapsamlılığından değil, Braudel'in de ortaya koymaya çalıştığı üçlü tarih tezini daha iyi yansıtması bakımından da gayet önemlidir. Nihayetinde bu eser bir yanda Barkan, bir yanda Braudel ve bir yanda Eisanstadt etkileriyle, sadece Osmanlıca-Arapça-Farsça değil Avrupa dillerini de bilen İnalçık'ın elinde 'formüle edilmiş'tir. Zira bu formüleleştirme, ilk eserinden başlayarak uzun yıllar içerisinde üstüne sürekli yeni soru ve cevaplar ekleyerek oluşmuş ve bu haliyle, esere dönüşmüştür.

İnalçık, tarihçiliğin otuz üçüncü yılında yayımladığı bu çalışma esas olarak 'siyasal konjontür'ün 'ekonomik konjontür' üzerindeki üstün etkisine sağlam göndermelerle doludur. 'Yapı ve konjontürler' alt bölümünde bu durum ayrıntılandırılacağından burada üzerinde durulmayacaktır. Ancak belirtilmelidir ki, İnalçık'ın diğer eserlerinden de ortaya çıktığı üzere, 'siyasal konjontür' onun gözünde diğer 'bütün'lerden daha ayrıcalıklı bir yere sahip değildir; o halde bu Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600) adlı eser aynı zamanda kültür, toplum ve zihniyet tarihi de olmaktadır. Zaten İnalçık'ın global tarih yaklaşımı için de bunlar ayrı ayrı değil de, kesişme terimleri içinde incelemeleri gereken, insani tarihin oluşturmacı kesimleridir.

'Yapı ve konjontürler' bölümlerine geçmeden önce İnalçık'ın 'yapı ve konjontürleri' algılayışını netleştirmek üzere formüle ettiği 'klasik' dönemselleştirmesinin anlamını ve bu konudaki tartışmaları ortaya koymak bir zorunluluk olarak görünmektedir.

2.2.1. "Klasik Dönem" Söyleminin Tarihsel ve Sosyolojik Anlamı

Bu altbaşlıkta İnalçık'ın Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ (1300-1600) adlı eserinde anlatılan döneme neden "klasik" denildiğinin tarihsel ve sosyolojik analizi

yapılmaya çalışılacaktır. Bu analizde ulaşılmak istenen amaç, İnalçık'ın 'yapı' ve 'sosyal yapı' kavrayışını 'zaman' ve 'mekan' boyutunda ortaya koyarken *tarihsel bağlam*daki kavramı *sosyolojik düzeyde* netleştirmektir.

Toplumlar, devlet yapıları, kültür ve uygarlıkları gibi uzun tarihsel oluşumların analizini kendisine uğraş edinen tarihçilerin, dönemsel karakteristikler, değişim ve dönüşümlerdeki tarihsel süreklilik ve kopuşlar üzerinden belli dönemlendirmelere girişmeleri ya da zaman zaman bu bağlamda öne sürülen genel kabul görmüş yaklaşımlar kullanmaları ya da yeni yaklaşımlar oluşturmaları yaygın bir yöntemdir.

Osmanlı tarih yazımında kabaca 1300 ile 1600 yılları arasını kapsayan, ancak farklı tarihçilerce değişik bakış açılarından sınırları bazen Tanzimat'a uzanan, hatta Tanzimat'ı da içeren hayli uzun bir dönem "klasik dönem" olarak ifade edilmiştir. Bununla birlikte, en yaygın yaklaşım Fatih'ten Kanuni Süleyman döneminin sonuna kadar uzanan dönemin "klasik dönem" olarak adlandırılmasıdır.

Ancak, her dönemlendirme girişimi bir öznellik taşır. Aslında bu bir kavramsallaştırma, bir *üst dil inşa etme*, dolayısıyla bir *yorumlamadır*. Bu nedenle her dönemlendirme çabası tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Tartışma sadece belli dönemler için önerilen terim/kavramlar üzerinden değil, dönemlendirmelerin kronolojik sınırları ve içeriği üzerinden ve zaman-mekân üzerinden de geliştirilebilmektedir.

Oktay Özel 'Modern Osmanlı Tarih Yazımında "Klasik Dönem" Bir Eleştirel Değerlendirme" Başlıklı makalesinde 'klasik dönem- altın çağ' tanımlamalarını dört temel soru sorarak kavramsallaştırma çabasıdadır.

"İlk soru "klasik dönem" tanımlamasının Osmanlı tarihçiliğinde hangi bağlamlarda ve anlamlarda kullanıldığıyla ilgilidir. İkinci soru, bu tanımlamanın, konu edindiği özel dönemin çalışılmasına analitik, yöntemsel bir katkı ve derinlik kazandırıp kazandırmadığını tartışmaktadır. Üçüncü soru, 'klasik' tanımlamasının "altın çağ" vurgusuyla kullanılmasının a) genel olarak modern Osmanlı tarihyazımına olumlu bir etkide bulunup

bulunmadığı ve b)dönemler arası ilişkilerin kurgulanmasında ne gibi sorunlar doğurduğu/dogurabileceğiyle ilgilidir. Son soru ise, yukarıdaki sorulara yönelik değerlendirmelerin ortaya koyduğu sonuçlar bağlamında “klasik” teriminin tarihsel dönemselleştirmeler çerçevesinde nasıl kavramsallaştırılabileceğine dairdir” (Özel, 2006: 274-275).

Söz konusu sorular ve yanıtları kendi içinde anlamlı bütünlük göstermekle birlikte konuya yakınlığı bakımından son soru üzerinde durmak gerekiyor. Öte yandan Osmanlı tarihini dönemlerini adlandırma çabalarıyla ilgili yaklaşımları gözden geçirmek zorunlu görünmektedir.

Osmanlı tarihçiliğinin “klasik” dönemi hangi kronolojik zaman aralığı için kullandığına başta özetle değinilmişti. Bu konuda tam bir fikir birliğinden bahsetmek mümkün değildir. Ortaya konulan yaklaşımlar bakış açısı farklılıklarına ve problemlere göre hayli farklılaşmaktadır. Pek çok çalışma İnalçık’ın bu çalışmanın da konusu olan kitabının etkisi altında, Osmanlı’nın tarih sahnesine çıkışıyla birlikte klasik dönemi başlatmakta ve genellikle 1600 civarında da bitirmektedir:

“... ciddi bir analitik kaygısı, temel sorunsalı olmayan çoğu çalışma “klasik” terimini basit bir sıfat olarak kullanmakta, bizzat İnalçık’ın kitabının içeriğindeki analitik derinliği ve kitabın kronolojik özet kısmına açıkça yansıyan içsel bir dönemlendirme çabasını gözden kaçırmaktadırlar” (Özel, 2006: 276).

İnalçık’ın gösterdiği bu çabanın amacı: önceki bölümde işaret edildiği üzere zamanda ve mekânda katmanlaşmış yapı ve/veya yapıları izlemektir.

Osmanlı tarihçiliğindeki egemen yaklaşım yukarıda işaret edilen tanımlamayı yaklaşık 1400–1600 veya 1450–1566 dönemi için kullanmaktadır. İlki yaklaşık yüzyıl dönümlerini, ikincisi ise daha belirgin bir şekilde Fatih’ten II. Selim’e uzanan dönemi esas almaktadır. Her ikisi de, bir uç devletinden merkezi devlet veya imparatorluk yapısına geçişe ve bu çerçevede Kanuni dönemi sonlarına kadar gerçekleşen kurumsal, hukuki, ekonomik ve askeri gelişmelere vurgu yapmaktadır. Sanat, mimari ve bürokrasinin gelişimi açısından konuya yaklaşanlar ise 17. yüzyılı

da Osmanlı'nın "klasik" dönemi içine dâhil etmektedirler. Kimi tarihçilerse, Tanzimat'tan önceki dönemi yekpare "klasik dönem" olarak tanımlama eğilimindedirler.

Bir başka noktada duran tartışma, Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesini bu tanımlama dışında yapanların yanısıra, Osmanlı'ya özel bir dönemlendirme çabasına girmenin gerekliliğini sorgulayan yaklaşımlardadır:

"Kemal Karpat bu konuda kaleme aldığı önemli makalesinde, genellikle klasik dönem bağlamında değerlendirilen 1421-1596 tarihleri arasını, yapısal-toplumsal dönüşümlerin nitelikleri üzerinden "merkezî yan feodal dönem" olarak tanımlarken, Linda Darling tamamen farklı bir dönemlendirme önererek, 1300-1550 arasını "Genişleme", 1550-1718 arasını "Tahkim (consolidation)", sonrasını ise "Dönüşüm" olarak görmektedir. Eleni Gara ise, Osmanlı'ya özgü bir dönemlendirme çabasını pek anlamlı bulmamakta, Avrupa tarihinin Ortaçağ, Erken Modern ve Modern Çağlar dönemlendirmesinin yeterli olabileceğine dikkat çekmektedir. Bir başka Osmanlı tarihçisi Jane Hathaway ise, Osmanlı'nın tarihi gelişiminin dönemlere ayrılarak incelenmesinin potansiyel tehlikelerine dikkat çekmektedir. Bu girişimlerin değer yargularını pekiştirdiğini belirten Hathaway, büyük dönüşüm anlarının uzun oluşum ve hazırlık dönemleri olduğu ve bunların da ancak kopuşlardan ziyade sürekliliklere vurgu yaparak hakkıyla değerlendirilebileceği görüşündedir" (Özel, 2006: 276).

Söz konusu zaman ve mekân büyüklüğünün boyutlarına gelince: 15-16. yüzyıllar, her şeyden önce *merkeziyetçi patrimonial devlet* ve onun temel kurumlarının (timar, devşirme-kul sistemi ve onlar etrafında geliştirilen örfi hukuk) ortaya çıktığı veya pekiştiği dönemdir. Bu boyutlar öncelikle Ömer Lütfi Barkan ve ardından da Halil İnalcık tarafından işlenmiş ve genel kabul görmüştür. 'Klasik' sözcüğünde kurumsal ve hukuki-idari yapıda mükemmelleşme ve farklı geleneklerin özgün sentezine de vurgu vardır.

Söz konusu pekişme (askerî, siyasi, idari alanlardaki yükselişe ek olarak) "klasik dönem" sanat bilim ve edebiyat, mimari ve hatta sanayi alanlarında da

zirvenin yaşandığı dönemdir. Bu bağlamda, 17. yüzyılı da kapsayan “klasik dönem” Osmanlı’nın kendi özgün maddi ve manevi kültürünü, uygarlığını yarattığı ve en tipik örneklerini ortaya koyduğu dönemi ifade etmektedir.

“...Ömer Lütfi Barkan’ın ayrıntılı kanun külliyatından yola çıkarak ‘imparatorluğun her köşesinde muntazam çalışan muazzam bir devlet’ teşkilatına yaptığı vurgu ile Halil İnalcık’ın çift-hane sistemi üzerinden tanımladığı küçük çiftçi üretimine verdiği önem, yine bu dönemi “klasik”leştiren önemli unsurlar arasında zikredilmelidir. Mehmet Genç’in Osmanlı iktisadi düşüncesinin temel ilkelerinin daha bu dönemlerden itibaren nasıl biçimlendiğine yönelik öncü kavramsal değerlendirmeleri, tarihyazımında şimdiden kendine haklı bir yer alırken, sözü edilen iktisadi düzenin rasyonelliği ya da irrasyonelliği ise tartışılmaya devam etmektedir. ...Mehmet Ali Kılıçbay ise, Akdağ’ın toplumsal ve ekonomik problemlerine dikkat çektiği bu dönemde, Osmanlı’nın uluslararası alanda, özellikle denizlerde hiç de bir “süper güç” olmadığı kanaatindedir” (Özel, 2006: 276).

O halde tarih-yazımı Osmanlı’nın içerde ve dışardaki gücü konusunda farklı bilgi ve yorumlar ortaya koymaktadır.

“Osmanlı’nın bu dönemdeki itibari gücünü, sınırlarını da belirterek elbette, teslim eden Murat Belge, vurguyu değişik bir noktaya yapmakta ve anılan dönemde Osmanlı devletinin artık padişahların şahsi özellikleriyle yönünü değiştiremeyecek derecede anonimleştiğine, nesnelleştiğine ve yerli yerine oturduğuna dikkat çekmektedir” (Özel, 2006: 278).

Öte yandan, Osmanlı “klasik dönemi”nin üzerinde en fazla ittifak edilen boyutu, bir ‘imparatorluk dili’nin, üslûbunun yönetimde, edebiyat, sanat ve mimaride tipik yansımalarını buluşudur. Halil İnalcık’tan Murat Belge’ye birçok tarihçi ve sosyal bilimcinin vurguladığı bu emperyal söylem, 15. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak bütün 16. yüzyıl ve hatta birçok açıdan ciddi sorunlarla boğuşulan ve “klasik” Osmanlı kurumlarının çözülmeye başladığı bir dönemi ifade eden 17. yüzyılda da gelişimini sürdürecektir. Bu söylemle:

*“...imparatorluk kendi ontolojik ve epistemolojik dünyasının temel parametrelerini oluşturmuş, kendine dair bir bilinçlilik durumu (self-consciousness) yaratmış, bu çerçevede kendisini başkalarıyla değil kendine atıfla tarif eden (self-referential) bir devlet ve evren telâkkisi ortaya koymuştur. Halil İncık İslam dünyasının siyasi gelenekleri üzerinden “adalet” eksenli ve padişah merkezli bir yönetim anlayışının nasıl daha net bir şekilde formüle edilmeye başlandığına, Ahmet Yaşar Ocak bu emperyal söylemin kendi ortodoksisini yaratarak nasıl bir resmi ideolojiye dönüştüğüne, Colin Imber ise Ebussuud üzerinden şeriatla örf arasında nasıl ince bir denge, hatta örf lehine formüller çıkarıldığına vurgu yapar. Klasik dönemde bu alanlardaki gelişmeler iki önemli sonuca hizmet etmiştir: **Meşruiyet ve idealizasyon**” (Özel, 2006: 280).*

Görülmektedir ki, kendi meşruiyet çerçevesini çizen Osmanlı siyasi kültürü, içeriğini kendince doldurarak kendi yapısını netleştirip, idealleştirmiştir.

Osmanlı sistemi bir bakıma bu dönemde kendi üzerine düşünmeye başlamış, bu temel üzerinde 17. yüzyılın nasihatname literatüründe bir çeşit “altın çağ” olarak resmedilmiştir. Böylece “klasik dönem” hem Osmanlı’nın kendi imgelem dünyasında hem modern tarihyazımında bir “ideal/altın çağ” olarak tasvir edilmiştir.

Şu halde, “klasik” terimi, yukarıda açıklandığı üzere, Osmanlı gücünün ve merkezîyetçi yönetiminin bütün boyutlarıyla kurumsallaştığı, kendi geleneğinin yarattığı dönemi ifade eden bir ‘çarşaf terim’ (Özel, 2006: 283) olarak kullanılmaktadır.

Bu bağlamda Halil İncık istisnai bir yerde durmaktadır. İncık’ın gerek Osmanlı merkezîyetçiliğinin oluşum sürecine, gerekse timar ve kul sistemi üzerinden gerçekleşen kurumsallaşmanın dinamiklerine dair çalışmaları bulunmaktadır. Ayrıca İncık’ın Osmanlı İmparatorluğu’nu ve tarihini daha geniş evrensel kategoriler çerçevesinde anlama ve anlamlandırma yönündeki çalışmaları sonunda “çift-hane sistemi” adını verdiği daha teorik bir formülasyona ulaşmıştır. Bu tespitler ‘yapıları çözümlenme’ yöntemi açısından oldukça önemlidir.

“Bu formülasyonu İnalçık, Osmanlı imparatorluk tecrübesini hep dikkati çeke geldiği “yakındoğunun antik imparatorluk geleneği”nin bir parçası olarak karşılaştırmalı tarih düzleminde daha da somutlaştırmıştır. İnalçık burada, “klasik dönem” üzerinden Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyo-ekonomik formasyonunu ziyadesiyle sui generis bir tarih tecrübesi olarak değerlendiren Barkan’dan ayrılır ve Osmanlı tarihinin “klasik” döneminin daha derinlikli bir analizini gerçekleştirir (Özel, 2006: 283).

Bu bağlamda ilk ciddi formülasyonlar 1960’ların sonlarından itibaren Sencer Divitçioğlu gibi iktisatçılarca geliştirilmiş, gerek o dönemin gerekse sonraki dönemlerin egemen eğilimlerine paralel olarak Asya Tipi ya da Feodal Üretim Tarzı’nın değişik varyasyonları Osmanlı tarihine uyarlanmaya çalışılmıştır. Ancak, bu çalışma açısından önemli nokta şurasıdır:

“Marksist tarih yazımının ürettiği literatürün çok büyük kısmı ile Osmanlı toplumsal formasyonunun doğasına yönelik temel formülasyonlarının neredeyse tamamı “klasik dönem”e dair başta Barkan- İnalçık, daha az derecede de Köprülü ve Akdağ gibi önde gelen tarihçilerimizin ürettiği olgusal bilgiler üzerine inşa edilmiştir. Hatta 19. yüzyıla dair ekonomik bağımlılık ve yarı-sömürgeleşme gibi tartışmaları bile, büyük ölçüde “klasik dönem”in temel kurumsal yapısının daha ziyade dışsal faktörler vasıtasıyla çözülüşü süreci olarak ele alınmıştır” (Özel, 2006: 283).

Halil İnalçık, ürettiği bu “çift-hane” modeli esas olarak *klasik dönem kurumsal yapısı* üzerine kurulu olsa da, bu noktada Tanzimat dönemine kadar Osmanlı toplumsal-ekonomik yapısının temelini bu *sistemin sürekliliği* üzerinden *ele alınması gerektiğini* ileri sürer. Böylece, *analizinde iç dinamikleri ve süreklilik unsurlarını* ön plana çıkarır. Bu, Halil İnalçık’ın Osmanlı tarihyazımındaki belki de en kalıcı katkısında merkezi konumu neden Osmanlı ‘klasik’ döneminin aldığı da açıklamaktadır. Marksist tarihçiler bir yana, Halil İnalçık bu çerçevede yazdıklarıyla esasen “klasik dönem” tanımlamasını kavramsallaştırmaktan veya ondan yola çıkarak bir analiz geliştirmekten ziyade, Osmanlı İmparatorluğunun sosyo-ekonomik düzeninin Annales tarihçiliğine de uyan biçimde *yapısını* çözümlenmeye çalışmaktadır.

Sonuç olarak, Oktay Özel'in sorduğu son soruya yeniden dönülürse, “klasik” teriminin tarih araştırmalarında bir analiz aracı olarak kavramsallaştırılması mümkün müdür? Ya da bu terim, ‘toplumsal yapı veya yapıları’ görünür kılmada kendi başına bir açıklayıcı değere sahip olabilir mi? Tam bu noktada sorulması gereken önemli soru (özellikle Kanuni dönemi düşünüldüğünde):

“Cemal Kafadar’ın haklı olarak sorduğu gibi, bunlar bizzatıhi bu dönemde “klasikleştirilmiş”ler midir? Eğer, “klasik” terim-kavramının içinde kendine dönük bilinçlilik durumu (self-conscious-ness) temel bir özellik olarak görülecekse, bu soruya olumlu cevap verilmesi gerekir. Ancak, bu durumda “klasik” tanımlamasındaki retrospektif (dünden bugüne-geriye dönük) boyutla, kendi döneminde klasikleş(tiril)me durumu nasıl bağdaştırılabilir? “Klasik”in her iki özelliği birlikte içinde barındırdığı ya da barındırabileceğini düşünmek de mümkün olabilir elbette. (Özel,2006:283)

Bütün bu tanımlamalar ve eşlik eden sorular Osmanlı “klasik dönem”i bağlamında sorulduğunda, her birine verilebilecek cevaplara göre “klasik” sözcüğünün, içeriği belirsiz bir sıfat olmaktan çıkıp, kendi içinde analiz değeri olan bir kavrama dönüştürülerek Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesi çabalarında anlamlı bir yer aldığı görülmektedir.

Osmanlı Tarihini “dönemlendirme” tartışmalarını Halil İnalcık ve Kemal Karpat’ın yaklaşımlarını ortaya koyarak bitirmek yerinde olacaktır. Kemal Karpat, “Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım” adlı makalesini yeni bir dönemleştirme modeli ile bitirirken, sosyolojinin kavramlarından özellikle ‘toplumsal değişim’ kavramlarından izleyerek, süreklilik ve kırılmaları ‘toplumsal yapı’ kavramında aramıştır. Bu yaklaşım Annales Okulu anlayışından uzakta değildir.

“Osmanlı gibi geleneksel toplumda tarımsal mallara duyulan ihtiyaç değişmeyip sabit kalmıştır. Ancak tarımsal malların üretim ve dağıtımını sosyal yapı, güç ilişkileri, mülkiyet hakları ve toprak icarındaki önemli sayıdaki değişkeni göstermektedir. Yapısal dönüşümlere bağlı olarak bürokrasinin fonksiyonları ve örgütlenişi, aslında sürekli değişikliğe uğramıştır. Osmanlı

tarihi boyunca çok az sayıda idari kurum değişmeden kalabilmiştir. Toprak sistemi ve seçkinler tabakasındaki değişimlere dayalı gelişmelere göre, Osmanlı Tarihini bazı dönemlere ayırmak, genelde Orta Doğu çalışmaları, özelde ise Türk Osmanlı araştırmalarına yeni bir kavramsal ve mukayeseli yaklaşım kazandırmak için yararlı bir başlangıç olacaktır. Bu yaklaşım, Balkanlar ve Ortaoğu tarihini ve buralarda meydana gelen toplumsal değişimleri araştırırken yeni yöntemler ve niceliksel bilgilerin daha geniş ölçüde kullanılmasını teşvik eder. Dikkatleri, dönüşümün iç etkenleri üzerine yoğunlaştırır. Bunu sağlarken İslamiyet ve Batı uygarlığı gibi kültürel faktörlerin etkilerini, bu etkileri sosyo-ekonomik bir bakış açısı ile dengeleyip güçlendirerek, daha iyi bir yaklaşım kazandırır. Son olarak tarihi dönemlere ayırma dikkatleri tüm toplumlar için geçerli olan değişimin somut ve kavranabilir etkenleri üzerinde yoğunlaştırarak, hem yeni uluslar, hem de Batı ile ilgili daha çok karşılaştırmalı araştırmalar yapmaya sevk eder” (Karpata, 2011: 200).

Karpata söz konusu makaleyi 1974’de yazmıştır. Halil İnalçık’ın Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ (1300–1600) eserini 1973’de yayınlamıştır. Her iki tarihçi de aslında aynı noktaya vurgu yaparken hem karşılaştırma ve hem de bütünsel tarih anlayışı izlerini görmek mümkündür.

İnalçık ise, ‘dönemlendirme’ sorununu ‘Osmanlı Tarihinde Dönemler’ adlı makalesinde, ‘geçmişte nasıl düşünülerek dönemlemeler yapılıyordu’ya bağlamaktadır. Halil İnalçık, Osmanlıların, tarihlerini kendilerinin dönemlere ayırıp ayırmadıklarını, yaşadıkları dönem ile daha önceki dönemler arasındaki farkın farkında olup olmadıklarını ve tarih dönemleri hakkında ne tür fikirlere sahip olduklarını göz önünde bulundurmak gerektiğini kaydederek Kemal Paşazade, Aşıkpaşazade, Kâtip Çelebi, Naima gibi Osmanlı kroniklerinin ve onları derinden etkileyen İbn-i Haldun’un beş dönem nazariyesini ortaya koymaktadır. Adı geçen makalede İnalçık,

“16.yüzyılın sonlarında III. Mehmet (1595–1603), tahta çıkışı münasebetiyle ilan ettiği meşhur Adaletname’de, idaredeki suistimalleri sıralarken Kanuni’nin hükümdarlık yıllarını ideal dönem olarak işaret etmekte ve o

dönemin kanunlarına ve nizamına dönülmesini talep etmektedir” (İnalcık, 2011: 81).

diyerek soruya içerden cevap aramaktadır. 1999’da kaleme alınan 2011’de Türkçe’ye kazandırılan makalesinde İnalcık:

“Tarihi dönemlere ayırma uğraşısında önceden tasarlanmış bir tarih nazariyesine dayanan kesin bir çerçeveye ihtiyacımız yoktur. Şimdi öncelikle Osmanlı İmparatorluğu ile yabancı güçler arasında kurulan denge durumunu, daha sonra imparatorluk içinde hükümdarın yetkilerinin gelişmesini ve bunun imparatorluk içindeki diğer güçleri karşı karşıya getirdiği denge durumunu ve son olarak da devletin askeri, mali ve sosyal kurumlarının dayandığı toprak mülkiyeti sistemini ‘birbirini takip eden dönemler’ bakış açısı ile incelemeyi öneriyorum” (İnalcık, 2011: 83).

diylen İnalcık, Karpat’ın yukarıda verilen sosyolojik kavramsallaştırmasını tarihi olgularla somutlaştırmaktır. İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ eserinde konuyu netlikle ortaya koymaktadır:

“14. yüzyıl başında kuruluşu sırasında Osmanlı devleti, İslam dünyasının sınırlarında kendini “gaza”ya, yani “Hıristiyanlığa karşı kutsal savaş”a adanmış küçük bir beylikti. Bu önemsiz sınır devleti, Anadolu ve Balkanlar’daki eski Bizans topraklarını adım adım alıyor ve kendine katıyordu: 1517’de Arap ülkelerinin fethiyle de İslam dünyasının en güçlü devleti oldu. İçyapısı ve politik gelişimindeki değişiklikler, 16. yüzyıl sonunda, sınır beyliğinden nasıl Sasani, özellikle de Abbasi İmparatorluğu gibi eski Ortadoğu devletleri geleneğinde bir imparatorluğa dönüştüğünü gösterir. 16. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu, devlet ve hükümet gelenekleri, maliye politikaları, toprak düzeni ve askeri örgütüyle Ortadoğu imparatorluklarının en gelişmiş örneği idi. Ancak, Avrupa’nın askerî ve ekonomik üstünlüğü, Osmanlılara, Ortadoğu devlet geleneklerinin zamanının geçtiğini, bunların yeniçağa uygun olmadıklarını öğretti. Bu noktadan sonra Osmanlı tarihi, eski imparatorluk kurumlarının bozulmuş biçimlerinin tarihçesi, daha doğrusu, bir Ortadoğu devletinin Avrupa’nın ekonomik, politik ve kültürel meydan okuyuşu karşısında kendine

çeki düzen verme çabalarının tarihidir. Türkler, söz konusu devlet anlayışından ancak 1924'te köklü bir devrimden sonra vazgeçeceklerdir. Dolayısıyla 1590'lar, Osmanlı tarihindeki temel ayırım çizgisini belirler. Ortadoğu devletine özgü kurumları Osmanlıların nasıl uyarladıklarını vurgulayan bu kitap, ilk dönemi ve bu kurumların yeni Avrupa karşısında nasıl dağılmaya başladığını betimliyor” (İnalçık, 2009: 9).

İnalçık Modeliyle dönemlere ayırmanın, her bir dönemi yapı ve konjonktür ve konfigürasyonlara dayalı olarak izah etmenin, Osmanlı Devleti'ndeki toplumsal ve ekonomik gelişmeleri diğer sistemlerdeki gelişmelerle karşılaştırmanın, kültürel ve siyasal gelişmelere yeni bir yorum getirerek değişim ve sürekliliğe doğru bir yaklaşım kazandırmanın sosyolojik olgulara dayalı bir zemin oluşturduğu söylenebilir. Görülmektedir ki, bu modellerle dönemlere ayırma ilim adamlarının şimdiye kadar yeknesak olarak sunulan Osmanlı tarihinin yeni yönlerini ve boyutlarını görmesini sağlamıştır.

Anlaşılmaktadır ki, zamanda ve mekânda yapıları takip etmek, yapısalcı düşünmek anlayışın en başına, sosyolojiye ulaşmaktadır. Bu bağlamda olagelen tartışmalara geçmeden önce Annales Okulu'nun 'karşılıklılık ve bilimlerin ortak çalışmaları'na dair tespitler ön açıcı olacaktır.

2.2.2. Karşılıklılık ve Bilimlerin Ortak Çalışmaları

Annales Tarih Okulu'nun, özelde Braudel ve İnalçık'ın, yaygın tarih anlayışının siyaset ve savaş gibi belli nesnelere odaklanarak tarihyazımını eleştirdiğini ve bu eleştirilerin izinde yeni bir paradigmaya yöneldikleri daha önce belirtilmişti. Braudel'in çabası, tarihte odaklanılan bu nesnelere dışında da başka nesnelere var olduğunu kabul ettirmektir. Bunu sağlamak için Braudel, tarihte bütüncül yaklaşımı öne sürer ve bu bütüncüllüğü de iki şekilde temellendirmeye çalışır. Hemen belirtmek gerekir ki, Annales'in güçlü temsilcisi Braudel üzerinden gidilmesinin iki temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki Annales Okulunun sentez örneği Braudel'dir. İkinci ve bu çalışma açısından önemli neden ise, İnalçık'ın -yukarıda vurgulandığı üzere- Braudel'i benimsediğini belirtmesidir.

Öncelikle Braudel'in ilk vurgusu, “geçmiş” olarak kabul edilen şeye bütüncül olarak bakılması yönündedir. Bu noktada Braudel de İncelik da *bütüncül yaklaşımın* disiplinlerarasılıkla olabileceğinin farkındadırlar. Coğrafyayı konu edinirken sosyolojiyi de göz önünde bulundurmak, antropolojiyle ilgilenirken zamana (kronoloji) dikkat etmek, toplumsal bir olguyu araştırırken tarihin tüm zamanlarını da hesaba katmaktır bütüncül yaklaşım. “*Bizi asıl ilgilendiren bütüne ait resimdir*” diyen Braudel'in yapmak istediği aslında ‘geçmişe tuttuğu feneri karanlıklarda gezdirmemekte, her yeri birden aydınlatmaktır’. Bu durum da ancak bütünü görmekle mümkündür²². Belirtmek gerekir ki, söz konusu *bütünlük, tamlık* anlamına gelmemektedir.

Öte yandan, Braudel'e göre, bu yoğun ve zor çalışmanın sebebi şüphesiz ki ‘insan’dır (eyleyendir-bireydir): insana yönelik bütün her şeye bakmak, onun hayatının birliğini farklı zamanlarla ve farklı olaylarda yeniden kurma çabasıdır. Tarihçinin ödevi bir bakıma budur (Braudel, 1992: 141).

Braudel'in bütüncül yaklaşımındaki ikinci vurgu ise, yapılan her çalışmanın yanında birçok mekânın da kabul edilmesidir. Bu düşünce tarzı, T. Kuhn'un “paradigmalar” ve Foucault'nun “episteme”lerini çağrıştırmaktadır. Şöyle ki, tarih alanında herhangi bir konuda araştırma yapılırken, bu araştırma mekânla birlikte değerlendirilmektedir. Oysa her türlü mekân tarihin katmanlarında değişime uğramaktadır. Bu ayrıma vardıktan sonra da, bir ikinci faaliyet olarak, katmanlar belirlenip, sonra her bir katmanda tarih paradigmalarının da varlığını kabul edilerek ve onlarla birlikte bir bütüncül yaklaşımın resmi çizilmektedir. “*Bütün tarihler bizimidir*” (Braudel, 1992: 109) diyen Braudel, “*İhtiyacımız olan şey: tek bir ekonomiyi, tek bir tarihi, tek bir düşünce yapısını değil: ‘ekonomiler’i, ‘tarihler’i, ‘düşünce yapıları’nu kabul etmemizdir*” (Braudel, 1993: 8) diyerek konuyu özetlemektedir. Bu kabul, bir ileri mertebede, Braudel'in Bloch'tan aldığı şekilde, “*karşılaştırmalı tarih*” modelini de kapsamaktadır. İşte Braudel, bu ortak çalışmaya,

²² Kılıçbay, Mehmet Ali, “Çevirmenin Önsözü”, s. VI: Braudel'in bu yöndeki edebî üslubu oldukça dikkat çekicidir: “...her ‘bütünsel’ tarih inceleme çabası –uygarlıklar tarihi gibi–, poz zamanları bakımından farklılaşan bu fotoğrafları çoğaltmaya, sonra da bu çoklu zaman ve görüntüler, tıpkı güneş tayfinin renklerinin usulüne uygun karşılaştırılmaları durumunda zorunlu olarak beyaz ışığı yeniden oluşturmaları gibi, birime geri getirmeye zorlamaktadır” (Braudel, 2006: 28).

Bloch'un sözünü ettiği plazmadan esinlenerek, “karşılıklık” adını verir: “Her şeyin her şeyi etkilemesi: hem de karşılıklı olarak” (Braudel,1992:115).

Braudel'in bütüncül yaklaşımındaki bu iki vurgu dile getirildiğine göre, artık onun “bilimlerin ortak çalışmaları”ndan neyi amaçladığını açıklanabilir.

Braudel, daha önceki tarih yaklaşımları sayesinde oluşan, “ekonomizm”, “coğrafyacılık”, “sosyolojicilik” ya da “tarihsicilik” gibi bilimsel emperyalist anlayışa karşın oluşturduğu bu yaklaşımla, merkezinde tarihin bulunduğu bir beşerî bilimler demetinin, birlikte oluşturulan “temel” bir kelime hazinesi (Braudel,1992:99) üzerinden ortak çalışmalar gerçekleştirmesini, yani bir tür çok sesli tarihi amaçlar.²³

Braudel'i bu bütüncül sistemi kurmaya iten temel düşünce, insanı ilgilendiren hiçbir sorunun tek bir çerçeve içerisinde çözülemeyeceğidir (Burke, 2000: 15). Zaten onun burada bizzat dikkat çekmek istediği konu, beşerî bilimlerin birliği değil, çeşitliliğidir (Wallerstein, 2003: 95). Bu çeşitlilik görmezden gelinemeyecek kadar fazla ve her türlü araştırma için de önemlidir. Sorunlar, çeşitliliğin getirdiği zorluklarla değil kolaylıklarla çözülecektir. Braudel'in bu noktada insan ömrüne dair gerçekçi tutumu da dikkate değerdir:

“Hayat, aramızdan birinin birçok mesleği edinebilmesine izin vermeyecek kadar kısadır. İktisatçı iktisatçı olarak, sosyolog sosyolog olarak, coğrafyacı coğrafyacı olarak vs. kalacaktır” (Braudel, 1992:95).

Bu uzmanlaşma, bilimde nesnelere ve dolayısıyla detayların artmasından ötürü kaçınılmazdır. O halde bilimin sürekliliğinin sağlanması için, *uzmanlaşmaların önüne geçmek yerine, uzmanları ortak paydalarda hareket etmeye yönelmek* daha uygun bir yoldur.

Beşerî bilimleri biraraya getirecek olan ve bu ortak paydanın merkezi, tarihidir Braudel'e göre (Braudel, 1992: 300). Çünkü tarih, diğer disiplinlerin

²³ Braudel, Fernand, *Tarih Üzerine Yazılar*, s. 199; Braudel, Fernand, *II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c. II, s. 669–670; Wallerstein, Immanuel, *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*, s. 96–97, 102; Clark, Stuart, “Annales Tarih Okulu”, s. 225.

tümünün ortak paydasıdır. Onun bir tarihçi olarak, disiplinlere yönelik ortak çalışma çağrısı, şu keskin sözleriyle daha iyi anlaşılacaktır:

“Şu an için şu veya bu şantiyenin mükemmelleştirilmesinden çok, insan bilimlerinin biraraya toplanması hedeflenmelidir. (Acaba informatik sayesinde ortak bir dil kurmak mümkün müdür?) Yarının tarihçisi bu dili imal edecektir –yoksa tarihçi olmayacaktır” (Braudel, 1992: 11).

Özetle, Braudel, ‘*global tarih*’ adı verilen bir tarih yazımını benimsemektedir. Bu konudaki eleştiriler bu çalışmanın amacının dışında kalacağından burada aktarılmayacak, ancak Braudel’in bu yönteminin İnalçık tarafından uygulanışı analiz edilecektir.

Braudel’in ‘*global tarihi*’nin her şeyi, ele alınan şeyin tüm veçhelerini tanımlama iddiası yoktur. Zaten bu imkânsızdır. Global tarihin amaçladığı ele alınan “*şey*’in basit bir yığından ziyade organize bir yapıya dönüştürmektir” (Yapıcı, 2005: 194).

İnalçık’ın, sentez eseri sayılan, *Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ (1300-1600)* adlı eseri Braudel’in yukarıda sözünü ettiği metodoloji doğrultusunda yazılmıştır. 1973 yılında İngilizce olarak yayımlanan bu çalışma: “Osmanlı İmparatorluğu Tarihine Genel Bir Bakış”, “Devlet”, “Ekonomik ve Toplumsal Yaşam”, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Din ve Kültür” bölümlerinden oluşur. Kitabın “Ekonomik Ve Toplumsal Yaşam” adını taşıyan 3. bölümünün alt başlıkları “Osmanlı İmparatorluğu ve Uluslararası ticaret” ve “Osmanlı kentleri ve Ulaşım Ağı, Kentli nüfus, Lonca ve Tüccarlar” adı verilen alt başlıklarından oluşmaktadır. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Din ve Kültür” başlığını taşıyan 4. bölüm ise, “Öğretim, Medreseler ve Ulema”, “Osmanlı ilmi Çalışmaları”, “Bağnazlığın Zaferi”, “Halk Kültürü ve Tarikatlar” adlı alt başlıklarda incelenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300–1600 eseri, eldeki belgelerle bir siyasal tarih çerçevesinde; toplumsal yapı, kurumlar, ekonomik yapı, demografik unsurlar, coğrafya, eğitim, din ve kültür katmanları belirli bir zaman ve mekân içinde organize edilerek ortaya konulmaktadır. İnalçık ‘*topyekün tarihçilik*’ (Çaykara, 2005:

214) derken aslında tam da böyle organize edilmiş bir tarih yazımından bahsetmektedir. Bu yöntem özellikle Osmanlı Tarihi’de düşünülduğünde son derece meşakkatlidir. İnalçık, bu eserde, 1300–1600 gibi nerdeyse 3 yüzyılı içerleyen dönemi ‘sosyolojik bakış kullanarak ve bilimlerin işbirliği ile organize ederek’ tek başına çalışmıştır. Böylesi bir işbirliği için farklı alanlardaki uzmanların ortak bir ekip çalışması yapması gerekliliği ortadadır. İşte tam da bu nedenle Osmanlı tarihi yazımı önceki bölümde vurgulandığı üzere hayli meşakkatli bir alandır.

Öte yandan İnalçık, disiplinlerarasılık ve karşılıklılık ilişkisinde üç farklı tarihsel zamanı ve iktisadi dünya gibi bir tarihsel mekânın bütünleştirici çerçevesini sözü edilen eserinde uygulamıştır. Altı çizilmesi gereken bir diğer nokta ise Braudel’in Avrupa’sında ‘tarihi belge’lerin dökümantasyonları ve arşivcilik ileri tekniklerde uygulanmakta iken, İnalçık bu konuda da yükü omuzlamak durumunda kalmış bir tarihçidir. Onun kuruluşuna destek verdiği ve hatta kuruluşu için çaba harcadığı kurumlar arasında arşivler önemli bir yer tutmasının nedeni de budur. (Ek 2).

İnalçık ele alınacak pek çok veçhe ve pek çok sorun ve pek çok materyal arasından çıkartarak organize ettiği *Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ (1300–1600)* adlı eserin her bir bölümünde, farklı toplum alanlarını ele alarak ve karşılıklılık, disiplinlerarasılık anlayışı ile yazdığı görülmektedir.

Bilimlerin bu biçimde karşılıklılık ve disiplinlerarasılık ‘bütüncül tarih anlayışı’ndan doğmaktadır ki, bu anlayış da İnalçık’ın Braudel’den etkilendiği alanlardan biridir.

Yüksek derecede ekonomik mübadelenin gerçekleştiği ‘ipek ve baharat yolları’ ile ‘Akdeniz ve Karadeniz ticaret yolları’ ekonomi-dünya olarak ele alınmıştır. Özellikle 3. bölümün alt başlıkları “Osmanlı İmparatorluğu ve Uluslar arası ticaret” ve “Osmanlı kentleri ve Ulaşım Ağı, Kentli nüfus, Lonca ve Tüccarlar” adı verilen bölümlerin yazımının önemli ölçüde tarihi coğrafya ve coğrafya bilgisi gerektirdiği ortadadır. İnalçık coğrafya bilgisinin önemini öğrencilik yıllarında Herbert Louis’in derslerinden kavradığını ve “*Herbert Louis’in coğrafya derslerine girerdim. Biliyorsunuz Braudel beşeri coğrafya’dan hareket etmiştir*” (Çaykara,

2005: 76) diyerek yine Braudel'i işaret etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300–1600) eserinde İncılık'ın tarihi ve ekonomik coğrafya bilgisine kazandırdığı '*tarihi coğrafya haritası*' bu anlamda son derece önem taşımaktadır (İncılık, 2009: 129–130).

Ancak Avrupa'nın Batı Akdeniz kıyıları ile 'ipek ve baharat yolları ve bunun açıldığı Doğu Akdeniz limanlarındaki ticaretin, ardülkesini -dolaşım ağını ve mübadelenin gerçekleştiği noktaları- belirlemekle yapısını çizmek arasındaki tarihçi bakışı elbette birbirinden farklıdır. Bu fark aslında Braudel ve İncılık farklarından da bir tanesidir. İncılık hem Batı Akdeniz ve hem de Doğu Akdeniz bilgisine batı dillerini de bilen bir tarihçi olarak hâkimdir. Bu dilbilgisi Braudel'de bulunmamaktadır. Bu durum İncılık'ın Annales tarihçileri içinde '*bütünsel tarih*'çilik bağlamında önde olmasının da nedenidir.

İncılık eserinin 3. Bölümünün ilk altbaşlığında 13. yy'dan başlayıp, Orta Asya Devletlerinin ticaret davranışlarını ortaya koyarak Bursa'nın ipek ticaret merkezi oluşunu anlattığı bölüm zaman katmanlarında 'Akdeniz'i bir donukluk alanı²⁴ (İncılık, 2009b: 327) niteleyen Braudel'e karşı Akdeniz'in son derece hareketli ve zamanın tüm katmanlarını yaşayan bir alan olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle İtalyan tüccarların ipek kervanları ile yaptığı ticareti anlatan bölümde ticaretin ard ülkesindeki teşkilatlanmayı (lonca ve ipekböcekçiliği) ve toplum yapısını İtalyan kaynaklarını da inceleyerek karşılaştırma yöntemiyle ortaya konması hem bilimlere de karşılıklılık ve hemde nedensellik bağının ortaya koyarken ölçülerin (para,ağırlık,uzunluk,v.d.) özenle günümüz birimlerinde de ifade edilebilmesinin karşılıklılık ve disiplinlerarası bilginin yanı sıra karşılaştırma yöntemi gerektirdiği açıktır.

“İran ipeği ticareti, Bursa'nın gelişmesinin ve zenginliğinin temel dayanağıydı. 16. yüzyılda Avrupa ipek endüstrisi büyük boyutlarda gelişmiş ve Bursa Kuzey İran'daki Esterabad ve Geylân'ın son derece ince ipeğinin uluslararası pazarı olmuştur. Medici'lerin ve Floransalı başka firmaların Bursa temsilcisi Francesco Maringhi, 1501'de İran'dan Bursa'ya her yıl çok sayıda ipek kervanı geldiğini

²⁴ “A major historiographical problem, a zone of formidable uncertainty: the Ottoman Empire”.

söylemiştir. Onun mektupları, İtalyan tüccarların kervanların gelişini sabırsızlıkla bekleyişini, mal alabilmek için yapılan koşuşturmayı ve şiddetli rekabeti yansıtır. Kazanç gerçekten de hayli yüksekti. İtalya’da bufardello (= 79,821 kg) ipek, yetmiş-seksen dükalık bir kâr getiriyordu. Bursa’da bin dolaylarında ipek tezgâhı günde htşjardello ipek işliyordu. İpek fiyatları sürekli yükselmiş, 1467’dejurdello başına elli akçeden 1488’de yetmişe, 1494’te de seksen iki ak çaya çıkmıştır. Orta büyüklükte bir kervan yaklaşık iki ynzfardello ipek getirirdi. Bursa’da çeşitli yıllarda ipekten alman gümrük resimlerim gösteren Tablo, ithalatın hacmi hakkında bir fikir verebilir:

Yıllar Altın duka olarak gümrük resmi

1487	40.000
1508	33.000
1512	43.000
1521	13.000
1523	17.000
1557	24.000

1512’den sonra gelirlerdeki düşüş, İran savaşlarının sonucudur. 1555 barışından sonra bir yükselme görülüyorsa da, toplamlar 15. yüzyıl ölçülerinin çok altında kalıyor” (İnalçık, 2009: 131).

Bu metinden de anlaşılacağı üzere, İnalçık’ın 1970’lerde yayımlanan kitabı: (yayımlandığı dönemi göz ardı etmeden), hukuktan ekonomiye uzanan konuları, disiplinlerarası bir yaklaşımla kaleme alınan alt bölüm ve ekleri tam da ‘bütüncül tarih anlayışı’ ve ‘karşılıklılık ve bilimsel disiplinleri ortaklaşa çalışmaları’ yöntemi burada zikredilen tanım adıyla Annales okulu kavrayışıyla paraleldir.

2.2.3. Yapı-Konjonktür ve Konfigürasyonlar

Yapı-eyleyen, olay-eyleyen dikotomileri sosyoloji biliminin temel tartışmalarındandır. Bu anlamda ‘yapı’ ve ‘toplumsal yapı’ kavramlarının tanımları tek ve kalıplaşmış değildir. Bu çalışmanın ortaya koymaya çalıştığı öncelikle Annales Okulunun ve dolayısıyla İnalçık’ın kavrayışındaki tanımdır. Ancak sosyoloji temelli tanımların doğru kavranmasının önemi de ortadadır.

Nurgün Oktik, sosyolojik olarak ‘yapı’ kavramının tanımını, ‘Yapı ve Değişme Araştırmalarında Arayışlar’ makalesinde şöyle ortaya koymaktadır:

“Genel olarak yapı ya da sosyal yapı veya toplumsal yapı kavramları kalıcı olan ve toplumsal sistemin farklı öğelerinin arasındaki düzenli, yinelenebilir özellikleri belirtmek için kullanılan bir anlam içerir” (Sosyal Bilimler Sempozyum Bildirisi, 2005: 217).

Gordon Marshall ise, ‘Sosyoloji Sözlüğü’nün ‘tarihsel sosyoloji’ maddesinde Anthony Giddens’in saptamasını şöyle aktarmaktadır:

“... ‘sosyal bilimler ile tarih –doğru biçimde kavranan tarih- arasında mantıksal, hatta metodolojik ayırım yapılamaz’ İki disiplindeki araştırmacıların da ortak hedefi, süreci, bağlamı ve değişimi doğru bir şekilde anlayarak bireylerin ve grupların anlamlı davranışlarının nedensel bir analizini yapmaktır” (Marshall 1999: 717).

Anthony Giddens, Sosyal Teorinin Temel Problemleri adlı eserinde tarih ve sosyoloji disiplinleri bakımından ayrıca ve özellikle Braudel üzerinden ‘yapı’ kavramını tartışarak;

“...Sınırlı düzeyde bir iddia olarak, ne olduğunun sosyal bilimin ne olduğundan veya olması gerektiğinden bağımsız olarak analiz edilmemesi, edilemeyeceği söylenebilir. Ancak, bunun ötesine geçmek istiyorum. Kısaca doğru olarak kavrandığında, sosyal bilimler ve tarih arasında mantıksal, hatta metodolojik ayrımlar yoktur. Braudel sosyal bilimler ve tarih arasındaki ilişkilerden söz ederken şöyle yazar: ‘Sosyali araştıranlar, ‘yapılar’ ifadesini kullandıklarında sosyal gerçeklikler ve gruplar arasındaki bir organizasyonu, iç bütünlüklü, nispeten sabit ilişkileri kastederler. Biz tarihçiler için, yapı elbette bir kurgu, bir inşadır, ancak o, bundan ziyade, sadece zamanın yavaşça aşındırdığı bir gerçekliktir...’.Ancak bu yapı anlayışı bir sistem/yapı yorumudur: Braudel ‘yapı’ terimini benimle aynı biçimde kullanmasa da, kavram bu haliyle elinizdeki kitapta vurguladığım zamanın bağlayıcılıyla ilişkilidir” (Giddens, 2005: 416-417).

Buna göre, sosyal tarihçide sosyolog gibi, bazı anlam kaymalarına rağmen toplumsal aynı terimlerle açıklamaktadırlar. Bu bağlamda İnalçık, ‘doğru kavrayışa sahip’ -tarihçilik mesleğininin içsel icaplarına hâkim- bir tarihçidir. Ancak İnalçık’ın bu konu üzerine metodolojik yazıları yok denecek kadar azdır. Annales Okulu’nun Avrupalı temsilcilerinde de bu durum görülmektedir. 1. bölümde de belirtildiği üzere, ‘yapı’nın tanımlanması bir yana ‘tarih’ bilimini tanımlamaktan dahi özellikle kaçındıkları söylenebilir.

Bu noktada Annales Okulu’nun tarihçesinin anlatıldığı bölümde sözü edilen Giambattista Vico’nun (1668–1744) ‘sosyal tarihçi’liğin başlamasında katkısı olan ‘yapı’ düşüncesine değinmek yerinde olacaktır. Bottomore ve Nispet’e göre Vico’nun *Yeni Bilim* kitabı yaşadığı yüzyılda değil 19. yüzyıl düşünürleri arasında yer almalıdır:

“Tuhaf gözükse bile, Vico’nun fikirlerinin niteliği ve itici gücü kesinlikle 19. Yüzyıla aittir. Sosyal gelişme, sosyal yaşamın başlangıcı, geleneksel tarih ve felsefenin bir toplum bilimine dönüştürülmesi, teolojik ya da metafizik nitelikli toplumsal nedenler için akılcı empirik nedenlerin bulunması amacıyla harcanan sistemli çabalar türü 19. Yüzyılın ilgileri –bütün bunlar açıkça ve güçlü biçimde Vico’nun erken 18. yüzyıl çalışmalarında yankılanmıştı” (Bottomore-Nispet, 2002: 561).

Vico, 19. Yüzyıl düşün hayatının birçok alanına girmektedir. Burada sadece Vico’nun yapısalcılığına değinilecektir. Vico’nun eseri, *Yeni Bilim* birçok açıdan yapısalcı bir yaklaşımın ifadesi olarak görülebilir diyen Bottomore ve Nispet bu durumu şöyle tespit etmektedir:

“toplumların gerçek somut tarihlerinden empirik olarak çıkarsanmış olaylarda tekrar eden örüntüler ya da yapılar arama çabası vardır. Vico bir yandan, çeşitli olayları tek bir çerçeve içine sıkıştıran geleneksel tarih yazımını (historiografyi) terk etmek gerektiğini savunurken, öte yandan tarihsel malzemelerin Descartes’in tümdengelim yöntemiyle çıkarsadığı geometrik öneriler yerine bilimin karşılaştırmalı empirik yöntemlerine tabi olması gerektiğine inanıyordu. Vico’nun zamanında-hatta daha sonra bile- insanlar arasındaki (Comte’un –bağlantılar-

dediği) benzerliklerin insanlığın tek bir kökeni olduğu savıyla açıklanabileceği varsayıyordu. Vico bu görüşe karşı çıkararak, inanç ve davranış benzerliklerinin bazı bilgi edinme ve saklama yeteneklerine çokkökenlilikle (polygenesis) pekâlâ bağdaşabileceğini; bilakis her yerde bu benzerliklerin insanların zihnine yerleşmiş bazı bilgi edinme ve saklama yeteneklerine işaret ettiğini ve bu yeteneklerin aşağı yukarı aynı coğrafi, sosyal ya da ekonomik uyarılarla karşı karşıya kalınca benzer sonuçlar doğurduğunu savunmuştu” (Bottomore-Nispet, 2002: 562).

Görülmektedir ki Vico, dönemlerin veya evrelerin ortaya çıkmasını Tanrı ya da evrenle ilgili ilkelere değil insan zihninin niteliğine bağlamaktadır. Bottomore ve Nispet’e göre, son kertede *“kurumların insan zihnindeki kavramları belirlediğini ve zihnin içyapısına, toplumsallaşma ve kurumsallaşma öncesi güç ve örüntülerine önem verdiğini”* (Bottomore-Nispet, 2002: 562) belirttiği Vico’da esas olan, bu tekrarlanan örüntüleri insan zihninin algılayışında birleştirme çabasıydı ki, insanlık biliminin başlangıcı da burada aranmalıydı.

Bu noktada mitoslar ve dilbilimi ön plana çıkarması bakımından Vico, Lévi Strauss’a da yol açmaktadır. Ancak konumuzla ilgisi bakımından bu tartışmaya burada yer verilmeyecektir.

Genel olarak ‘yapı’ kavramına yukarıda değindikten sonra artık Annales Okulu’nun bu terim-kavramı kavrayışı üzerinde durma sırası gelmiştir. Gerek bütüncül bakış ve bilimsel disiplinlerin ortaklaşa çalışmaları fikirleri, gerekse yapılar üzerinden ‘uzun dönem kavrayışı’ pozitivist ve mateyalist yaklaşımlara eleştirel olarak, bir takım akımlarda görülürken, Annales de bu eleştiriyi tarih bağlamında yapan bir okul olmuş: Braudel ise, kendinden önceki kuşağın ortaya atmış olduğu fikirleri bir üst perdeye taşıyarak dünyada haklı bir ün elde etmiştir.

Annales Okulu’nun Durkheim’dan etkilenişi bu alt başlık için önemli bir noktada durmaktadır. Tarihin salt olaylar dizisi olarak görülmesinin ve çoğunlukla, sırf siyasal, diplomatik ve askeri olaylara bakılmasının reddedilmesinin beraberinde ‘nasıl yapacaksın’ sorusunu getireceği belirtilmişti. Annales’in kurucuları ve onları takip edenler tarihle sosyal bilimleri birleştirerek, olayları ve şahsiyetleri ardarda sıralayarak çoğu kez birçok kuramsal çerçeveyi gelişigüzel bir çerçeveye sıkıştıran

eski, geleneksel tarih değil, zaman ve mekân içinde yapıları inceleyen bir tarih tasavvurunu ortaya koymuşlardır. Annales Okulu'nun bu sistematik kavrayışını anlatmanın en iyi yolu Annales Okulu'nun Avrupa'da rafineleşmiş örneği Fernand Braudel'in *II. Filipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* ile Türkiye'de rafineleşmiş örneği Halil İnalçık'ın *Osmanlı Tarihi Klasik Dönem 1300-1600* eserlerinde bu durum somutlanmaktadır. Bu noktada Braudel'in sorunsalı tanımlayan sözlerini Bottomore ve Nispet'in yorumuyla yeniden düşünmek gerekmektedir:

“Her tarihsel araştırmanın karşılaştığı sorundur bu. Aynı anda hem sürekli ve dramatik değişimleriyle dikkatimizi çeken görünürdeki tarihi anlatmak, hem de dipteki tarihi, hemen hemen sessiz ve her zaman çekingen, ne gözlemleyicilerin ne de katılımcıların neredeyse farkına varmadıkları, zamanın inatçı silintilerinden pek az etkilenen tarihi anlatabilmek olanaklı mıdır? Her zaman düşüncemizin odak noktasını işgal etmesi gereken bu temel çelişki, bilgi ve araştırma için hayati bir araç olabilir. İnsan yaşamının her alanı için geçerlidir ve karşılaştırmanın niteliğine göre çeşitli şekiller alabilir. Tarihçiler zamanla bu çelişkiyi yapı ve konjonktür kavramlarıyla tanımlama eğilimine girmişlerdir. Açıktır ki, değişik tür yapılar olduğu gibi değişik tür konjonktürler vardır. Dolayısıyla, hem yapının hem de konjonktürün devamlılığı değişebilir. Bir anlamda, bir zaman kesitinden ötekine dikey olarak uzanır. Ve her kesitte ayrıca yatay ilişkiler bağlantılar vardır...” (Bottomore-Nispet, 2002: 577).

Durkheim'in *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* adlı kitabında, 'toplumsal ortam'ın niteliği ve önemini anlatırken hemen hemen yukardaki gibi bir tarih tasavvuru bulunmaktadır. Durkheim için toplumsal ortam aynı anda hem tarihsel yapıların hem de coğrafya, nüfus ve insan ilişkilerinin kesişmesidir (Bottomore-Nispet, 2002: 577). Başka bir açıdan bakıldığında ise, 'Yapı' teriminin 'zaman' kavramıyla ilişkisi Braudel'in 'uzun süre' ve 'bütüncül tarih' kavrayışına denk düşmektedir. Yapı-konjoktür ve her ikisini sarmalayan zaman birbirini zamanda, mekânda ve nedensellikte tamamlayan terimlerdir. Bu iç içe geçmişlikler de ancak karşılaştırma yöntemi ve eleştirel süreçle rafineleştirilen 'tarihsel bilgi' organize edilerek yazılır.

Ancak Braudel'in hem Annales'te hem de dünya tarihçiliğinde yükselmesini sağlayan esas tezi, tarihsel zamanda kabul ettiği göreceliktir. Braudel, olayları basite indirgediği gibi, olayların geçtiği zamana odaklanmayı da reddetmiş ve “zamansallıklar”ın biraradalığını “l’histoire globale” evrensel tarih kapsamında göstermeyi amaçlamıştır. Onun yaptığı tarih çalışmalarının merkezinde, işte bu tarihsel zamanın farklı hızlarda ilerleyişi meselesi bulunmaktadır (Braudel, 1994: 35).

Tarihsel zamanın farklı ilerleyişi algısı, Braudel'de üç farklı tarih türünü oluşturduğu belirtilmişti. Braudel bu meseleyi şöyle ifade eder:

“Anlaşılması gereken nokta: tek ve basit bir akışı olan bir toplumsal zaman yoktur: binlerce hızı, binlerce yavaşlığı olan toplumsal bir zaman vardır ve bunun gazetecinin, kronikçinin veya geleneksel tarihin zamanıyla hiçbir ortak yanı yoktur. Böylece ben, uygarlıkların gayya kuyusu gibi derinlikleri, yapısal ve coğrafi çizgiler itibariyle özellikle yavaş olan bir tarihin gerçekliğine inanıyorum.” (Braudel, 1992: 34).

Braudel'in göreceli tarihsel zaman algısından çıkan anlayışa göre tarih: gelip geçici olay, birey ve yapılarla değil, evrensel nitelikteki zamanın tarihini merkeze alarak, tüm zamanları bütüncül olarak değerlendirmelidir (Braudel, 2006: 26).

İşte Braudel'in ilk ortaya attığından beri en çok konuşulan ve en çok tartışılan iddiası: olaylar ve toplumsal yapılardan uzak ve neredeyse hareketsiz olan bir tarihsel zamanın varolduğu ve tarihin içine katılması gerektiği iddiasıdır. Braudel'in, Bergson'u hatırlatan bu neredeyse hareketsiz - adeta hareketsiz- (Braudel, 1994: 429) ya da kısımlısız olarak nitelendirilen tarihsel zamana “uzun süre (la longue durée)” adını verir. “Uzun süre”, kısa süre, yapısalcıların tarihe uzun-erimli bakışlarını gösteren ve tarihin diğer her şeyle zamanaşırı bir ilişkisinin varolduğunu kanıtladığı bir terim haline dönüşmüştür (Rosenau, 2004: 101).

“Braudel, geleneksel tarihi, zamana (belirli bir zamana), süreye göre ayrıcalık tanımak diye görüyordu ve sosyal bilimler için anahtar öneme sahip

epistemolojik araç olarak uzun süreyi hak ettiği yere getirmeye çalıştı” (Wallerstein, 2003: 65)²⁵.

Peki, bu “uzun süre”den kasıt tam olarak nedir?

Fernand Braudel, Lucien Febvre ve o sıralarda gittiği Vidal’ci coğrafya ekolünün etkisinde kalarak coğrafya ve iklimin de tarihin ana unsurlarından biri olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır (Dosse, 2008: 125). Çünkü coğrafi durumlar ve değişimler, tarihin hep içerisinde olmuştur. Fiziksel bir birliktelik vardır. Birinin zamanla ifade ettiğini diğeri mekânla ifade etmektedir. O halde coğrafya, tarihin süre gelen en kadim dostudur denilebilir²⁶.

Coğrafi tarih, iklim olaylarını kapsadığı kadar kültürel olguları da kapsar. Bu bakış açısı Braudel’in coğrafyaya zamansal değil mekânsal baktığını göstermektedir (Dosse, 2008: 126) Tarihin en yavaş dalgalanmalarını (Braudel, 1994: 123) gördüğümüz jeo-tarihte, iklim, her şeyi değiştirme gücüne sahiptir: (Braudel, 1994: 44) insan yaşamlarını, kültürleri, medeniyetleri bile. Braudel’in bu yaklaşımını,

²⁵ Ayrıca Braudel’in, P. Lacombe ve F. Simiand’ı takip ederek buna benzer bir tartışma olan “episodik tarih” anlayışı hakkında bilgi edinmek için bkz. Wallerstein, Immanuel, *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*, s. 63.

²⁶ Hatırlanacağı gibi, Berr ve Febvre, tarih için “rastlantı”, “zorunluluk” ve “mantık” olmak üzere, üç farklı nedensellik kategorisi belirlemişlerdi ve Berr ve Febvre’e göre, bu düzeyler kuramsal olarak birbirlerini tamamlamalı ve karşılıklı etkileşim içerisinde bulunmalıydılar. McLennan’ın da altını çizdiği gibi, metodoloji konusunda anahtar niteliği taşıyan pasajlarında Braudel, bu üçlü bölmeyle devralıyor ve “rastlantı” kategorisi Braudel’in bölümlemesinde olay-tarihte karşılığını buluyordu. Berr ve Febvre’deki “zorunluluk” kategorisi, Braudel’in konjonktürel tarihine, “mantık” kategorisi de jeo-tarihte tekabül ediyordu. Buradan hareket eden Braudel’e göre, tarihsel değişimlerin hızları birbirinden farklı olmakta ve farklı hızlara sahip üç çeşit zaman kesiti bulunmaktaydı. Bu zaman kesitlerinden ilki, hemen hemen hareketsiz bir tarihi, insanın kendisini çevreleyen ve kendisiyle ilişkileri içindeki tarihini gündeme getirmekteydi. Bu tarih, hareketsiz denebilecek nitelikte yavaş akmakta ve değişmekte, sıklıkla ısrarlı geri dönüşlerden ve sürekli olarak yenilenen devrelerden oluşmaktaydı. Zaman kesitlerinden ikincisi ise toplumsal yapıların incelenmesine ayrılmıştı ve Braudel tarafından konjonktürel tarih olarak adlandırılıyordu. Bu kavramsallaştırma altında ele alınan, birbirini izleyen derinlemesine nüfus hareketleri, devletlerin ve imparatorlukların genişliği yani coğrafi konjonktürler, endüstrileşmeler, devlet maliyeleri, savaşlar gibi devreler içerisinde en belirleyici olanı ve kendini diğerlerine dayatanı ise, altı çizilerek belirtilmesi gerekiyor, ekonomik konjonktürdü. Bunların yanında, Braudel özellikle *Maddi Uygarlık* çalışmasının uzun süre yaklaşımıyla kaleme aldığı ilk kitabını, İnalıcık’ın belirttiği gibi üç ya da dört kuşak veya yüz ya da yüz yirmi yıl gibi değil, dört yüz yıllık bir süreçte, insanların gündelik hayatlarına, yani yaşamın en yavaş değişen ögesinin incelenmesine ayrılmıştı. Braudel’in deyimiyle, yeterli bir tarihsel belgelemenin yokluğu nedeniyle bu alan çoğu zaman gözlenmesi güç olan bir donukluk alanıydı ve bu donuk bölge, tıpkı *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*’nda jeo-tarihin konjonktürel tarihle olan ilişkisinde olduğu gibi, *Maddi Uygarlık*’ın ikinci katındaki ekonominin üzerine yayılmış, daha eksiksiz bir ifadeyle onun hareket alanını ve mümkün olanın envanterini belirlemişti (Sönmez, 2010: 198).

“Musonun belirleyici önemi bugün dahi bilinmektedir: Basit bir gecikme, Hindistan’da telafisi mümkün olmayan zararlara yol açmaktadır. Olay iki veya üç yıl üstüste tekrarlanırsa, kıtlık hemen ortaya çıkmaktadır” (Braudel, 1993: 33)

diyerek açıklamaktadır. Öte yandan,

“Akdeniz her zaman, deniz insanları için seçilmiş bir vatana benzemiştir. Bu, söylenmiş ve yeniden söylenmiştir. Bir kıyının düzensiz olması onun hemen iskân edilmesine ve denizciler tarafından iskân edilmesine yetmektedir” (Braudel, 1994: 169).

Örneklerde de görüldüğü gibi Braudel, coğrafyayı kısa süreli ve uzun süreli olarak, tarihin içerimlediğini düşünmektedir.

“Bu bakışın (jeo-tarih) özgün yanı, coğrafyanın hem bugünkü hem de dünkü insanların tüm yaşanmış deneylerini gündeme getirmesi ve bu yolla da tarihe yol gösterici oluşudur.” (Sönmez, 2010: 73).

Braudel’in uzun süresi, bu bağlamda, birçok tarihe bütünsel tarih anlayışı içerisinde tarihsel zamana ne şekilde yaklaşılacağı konusunda somut ve oldukça sağlam bir örnek sunmuştur (Burke, 2006: 85). Özetle Braudel, coğrafi deterministlikle suçlanması pahasına uzun sürede çok yavaş değişen yapıları ‘coğrafi değişimler’in eşliğinde kavranabileceğini söylemektedir.

Braudel’in üçlü tarih yaklaşımından ikincisi toplumsal yapı ve konjonktürlerden oluşmaktadır. Bu ikinci süre dilimi, uzun süreye göre daha yavaş hareket etmekle birlikte, “yapı” haline gelecek kadar da kemikleşmiştir. Buradaki durumlar, bilgiler ve olaylar tarih araştırmalarında asıl öne çıkarılan noktalardır. Nitekim toplumsal yapılar, kurumlar, nesnelere ve konjonktürler, tarih bağlamında dikkat çekici ve yoğun bir bilgi yumağı olarak gözükmektedir.

İnalcık’ın ‘yapı ve konjonktürler’e olan yaklaşımını daha detaylıca irdelemeden önce, kısaca Braudel’in ‘yapı’ya verdiği anlamı ve ‘yapısalcılık’ algısını ortaya koymak gerekir.

Uzun sürenin tüm sorunlarına egemen olmak için büyük bir basamak olarak düşündüğü yapıları, Braudel şu şekilde tanımlamaktadır:

“Yapı, toplumsalın gözlemcileri, bir örgütlenme, bir tutarlılık, gerçeklikler ile toplumsal kitleler arasında oldukça sabit ilişkiler görmek isterler. Biz tarihçiler için bir yapı hiç kuşkusuz biraraya gelme, mimaridir. Ama bundan da öte, zamanın kötü bir şekilde kullandığı ve çok uzun bir sürede bir yerden bir yere taşıdığı bir gerçekliktir... Bütün [yapılar] aynı zamanda hem dayanak, hem de engeldirler.” (Wallerstein, 2003: 64).

Bu minvalde Braudel’ci yapının temel özelliği, diğer tüm olgulara hükmetmesidir. Bu hüküm, uzun vadede ona diğer zamansal ritimler karşısında ve özellikle olaysallık karşısında öncelik kazandırır (Dosse, 2008: 106).

Gerçekte Braudel, yapı düşüncesini, olaylara ağırlık verip yapıları ve toplumsal süreyi görmezden gelen egemen tarih anlayışına karşı geliştirmiştir. Çünkü onun düşüncesinde bu yapıları gözardı ederek yazılan bir tarih, eksik ve gerçek dışı olacaktır (Wallerstein, 2003: 68). Bunun sebebi basittir: olaylar, yani tikel durumlar, geniş anlamda bir üst kimliği, yani yapıları oluşturur. Ancak tarihyazımında daha çok maddeci anlayış hâkim olduğu için bu yapısal alan başka alanlara bırakılmıştır, sosyoloji veya antropoloji gibi.

Öte yandan, Braudel burada farkını gösterir. Claude Lévi-Strauss’un antropolojiyle meydan okuyuşuna karşılık vermek ve tarihi antropolojinin üstüne çıkarmak için Braudel, neredeyse hareketsiz ya da kımıltısız olarak nitelendirilen zamanı (kronoloji) gözden kaçırmayan yapısal bir tarihi kavramsallaştırmak zorunda kalmıştır (Dosse, 2008: 109). Braudel, Lévi-Strauss’un kavramlarını, bilhassa “yapı” kavramını, kendi düşüncesine uyarlar: bu uyarlamada “yapı”, ödünç aldığı anlamıyla farklı bir anlam daha kazanmaktadır.

“Braudel için yapı mimaridir, bir araya getirmedir, ama somut bir gerçeklik içinde saptanabilir ve gözlemlenebilir. Onun anlayışı temelde betimleyici kalır, bu yanıyla geleneksel bir tarih yazısına sadıktır. Yine de yapı kavramını

yeniden uyarlama ve ona zamansal bir boyut kazandırma meziyeti Braudel'indir” (Dosse, 2008: 106).

Bu bağlamda düşünülduğünde Braudel salt bir yapısalcı gibi gözükebilir: ancak onun “yapı”ya verdiği anlam genişlediği gibi, yapısalcılığa verdiği anlam da genişlemektedir. Evet, Braudel yapısalcılık içerisinde fikirlerini geliştirmiş ve büyük oranda etkilenmiştir. Gerek kavramlarda gerek pozitivist yaklaşımlara karşı çıkışlarda ve gerekse söylemleriyle bir yapısalcı olduğunu belli eder. Ancak yapısalcılığa çok da yaklaşmadığını (Clark, 2007: 244) söylenemese de, onun yapısalcılığa bakışının oldukça farklı bir yönde olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Örneğin: yapısalcılığın en fazla öne çıkardığı yapılardan biri olan kültür ve zihniyetten ziyade, doğa ve coğrafyanın üzerinde daha fazla durmaktadır. Bunun dışında, yine yapısalcılığın ortaya çıkışından günümüze kadar devam eden “sözcükler” kavramından ziyade “şeyler”i inceler. *“Akdeniz’in bir çalışma nesnesi olarak seçilmesi bizzat bunu bir göstergesidir” (Clark, 2007: 236).* İncelik için coğrafya ve mekana dayalı yapıların analizi daha meşakkatli durmaktadır. Zira Akdeniz’in Anadolu kıyıları, katman katman kültür, zihniyet ve uygarlıktır.

Bu noktada Braudel’in yaklaşımlarının neden yapısalcılıkla örtüşmediğinin uzun tartışmalarına yer vermek bu çalışmada gerekli görünmemektedir. Ancak Braudel’in kendi kaleminden, onun yapısalcılığa ne anlam yüklediğini göstermek, bu konuda daha aydınlatıcı olacaktır:

“Riskleri ve tehlikeleri bana ait olmak üzere, anladığım biçimiyle tarihsel açıklama, her zaman sonunda galebe çalan uzun zamandır. Bir olaylar kalabalığının, kendi akımı içinde sürüklemeyi başaramadığı her şeyin inkârcısı olarak, kuşkusuz insanların özgürlüğünü ve bizatihi tesadüfün payını sınırlamaktadır. Ben olay tarafından fazla celbedilmeyen ve şu aynı işareti taşıyan olayların grubu olan konjonktür tarafından da ancak yarı yarıya cezbedilen, bir eğilim olarak ‘yapısalcı’yım. Fakat bir tarihinin ‘yapısalcılığı’, diğer insan bilimlerini aynı ad altında sıkıntıya sokan problematiklerle hiçbir ortak yana sahip değildir. Bu yapısalcılık tarihçiyi, kendilerini fonksiyonlar halinde ifade eden matematik soyutlamaya yöneltmemektedir. Fakat onu bizzat hayatın kaynaklarında en somut, en

gündelik, en tahrip edilmez, en adasız olarak insani olana yönelmektedir”
(Braudel, 1994: 676).

Bölümün başında anlatılan meseleye dönülecek olursa: Braudel, yapı kavramını uzun süreden daha gevşek yapıda olan ancak yine de uzun süreçler içerisinde kemikleşen durumlar için kullanır. İşte, Braudel, üçlü tarih sınıflamasının yapılardan oluşan, hareketsiz ile hareketlinin karşılaşma alanı olan bu ikinci kategorisine “*konjonktürel tarih*” adını verir.

Uzun sürenin ve çabuk değişen olaysal tarihin arasında bir geçiş basamağı bir “*devrearası anlatısı*” (Braudel, 1992: 58) olan *konjonktürel tarih*: uzun süreye göre daha yavaş ve değişken, olayların sürekli bir tekrerründen meydana gelen, (Burke, 2006: 76) olaysal tarihe göre ise daha geniş ve daha yavaştır. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*’ndaki haliyle grupların, ortak kaderlerin ve bütünsel hareketlerin tarihi olan (Braudel, 1994: 429) bu geniş tarihsel zaman türünde de Braudel, bütüncül yaklaşımı açıklarken bahsi geçen, kendi araştırma sahasının dışında da başka sahaların bulunduğunu kabul eder. Toplum değil toplumların, kültür değil kültürlerin, nesne değil nesnelere bulunduğu bu geniş süreçte: sonuç olarak, bu yönde kesinlikle bir sınıflandırmaya tabi tutulması gereken, (Braudel, 1994: 289) “bir” değil, “birçok” konjonktür oluşmaktadır (Braudel, 1994: 281).

Konjonktürel tarih, üzerinde araştırma yapılan tarih dilimi için çok iyi bir delillendirme inşa eder. Çünkü daha cazip gelen olaylardan hareket etme yöntemi bırakıldığında, ilk karşılaşılan Braudel’in bahsetmiş olduğu yapılarıdır. Bu yapıların konusu, tıpkı diğer tüm tarihsel zaman türlerinde olduğu gibi insandır. Ancak bir farkla: Bu dilimde insan birey olarak değil, tümel olarak ifade edilir. İnsan değil, kendilerine özgü paradigmalara sahip olan insan(lar) ya da toplum(lar) söz konusudur (Braudel, 1993: 31)

Görülmektedir ki, Braudel, toplumsal yapıların konu edildiği konjonktürel tarihe büyük bir anlam yükler. Kendisinin altındaki ve üstündeki tarihsel zaman unsurlarını kontrol eden, karışan ve hatta düzenleyen bu tarihtir. Braudel’in bu kadar önem vermesinin asıl sebebini, yukarıda açıklandığı üzere “insan”a verdiği bütünsel değerde görülmektedir. O, Annales Okulu’nun bir önceki kuşağından etkilenerek

oluşturduğu sistemli tarih bütünü, altbaşlıklarıyla birlikte, “*topyekûn bir toplum tarihine dönüştürme peşindeydi.*”²⁷ Bu değerlendirmeyi temellendirmek için Braudel’in şu sözleri oldukça dikkat çekicidir:

“Toplum demek, prestijleri, işlevleri, zenginlikleriyle hükmeden sınıflar demektir: kültür demek milyonlarca ses, milyonlarca kulak, söylenen, düşünülen veya krallığın bir ucundan diğerine tekrarlanan her şey demektir” (Braudel, 1993: 490).

Braudel’in yapı ve konjonktürlerin tarihe dâhil ettiği en önemli nesnelere/yapılardan biri de şüphesiz ki, “*dünyanın ihtiyar çobanı*” (Braudel, 1993: 51) olarak nitelediği uygarlıklardır.

Braudel’e göre basit tanımıyla uygarlık, belli bir insan grubunun, belli bir mekândaki eski örgütlenmesinden ibarettir ancak; Braudel’in asıl amacı, uygarlığın örgütlenme yapılarını incelemek değil, konjonktürel tarihte, süreklilik ile hareketin bir arada bulunabildiği bir “yapı”yı somut örnek olarak ele almaktır (Braudel, 1993: 495).

“Eğer oyun oynanırken sahnenin arka tarafında hiç değişmeyen şeyi yakalamaya çalışırsak, ortaya daha basit başka gerçeklikler çıkar... Tabii bunların değişmez sanılmaları bir yanılgıdır, çünkü onlar da hareket etmektedirler, ama fark edilmeyecek kadar yavaş” (Braudel, 2006: 61).

Uygarlığı oluşturan kültür, toplum ve siyasal kurumlar, şüphesiz ki sürekli bir değişim içerisine girmektedir. Ancak bu değişimler dizisi ortak ve belirli bir “yapı”yı oluşturmaktadır. Braudel’in tıpkı az önce geçen tiyatyo oyunu bahsinde olduğu gibi, şu sözleri de uygarlıkların, kendisini oluşturan süreksizlere rağmen bir süreklilik olduğunu açıklar niteliktedir:

“Olağan olarak uygarlıkların yalnızca en güzel çiçekleri, en nadir başarıları kaybolabilir niteliktedir, ama derinlerdeki kökleri birçok kopuşa ve birçok kışa rağmen varlıklarını sürdürmektedir” (Braudel, 1992: 306).

²⁷ Özel, Mustafa, “Sunuş: Braudel’i Niçin Okumalıyız?”, s. 8.

Ayrıca,

“...bir uygarlık, ne verili bir ekonomi, ne verili bir toplum olup ekonomi dizileri boyunca çok az saparak yaşamaya devam edendir” (Braudel, 2006: 69).

diyen Braudel, *“uygarlıklar sürekliliklerdir, bitmez tükenmez tarihsel sürekliliklerdir”* (Braudel, 2006: 67) uygarlıkları esnek bir tanımlamanın içine yerleştirmektedir.

Uygarlıkların, birçok değişken küçük yapılardan meydana geldiğini daha önce belirtilmişti. Bu bağlamda uygarlıklar, içlerinde barındırdıkları bu yapıların ilişkili olduğu beşerî bilimlere nazaran tanımlanırlar Braudel’e göre. Burada onun amacı, uygarlıklar gibi bir *“yapı”*nın bütün toplum bilim disiplinlerinin ortaklaşa alanı olduğunu göstermek ve bilimlerin ortak çalışmaları gerekliliğini ortaya koymaktır. Nitekim bunun için Braudel, *Uygarlıkların Grameri* adlı kitabında: sırasıyla coğrafya, sosyoloji, iktisat ve psikolojiye atıfta bulunur. (Braudel, 2006: 39-55).

Bütün bunlara rağmen, yani tarihteki insan için en önemli yapı olan uygarlığın bunca kapsamına rağmen Braudel, geleneksel tarih anlayışının *“tarihin tamamı”* olarak gördükleri uygarlık yaklaşımına da karşı çıkar (Braudel, 2006: 69). Braudel için uygarlıklar, tarih bilimi için en önemli yapıdır, ancak yegâne değildir. Zaten Braudel, yine egemen anlayışın kabul ettiği tek bir uygarlıktan ziyade, daha önce bahsettiğimiz bütüncül yaklaşımına uygun olarak uygarlıklarda çeşitliliğin var olduğu iddiasındadır (Braudel, 2006: 39-55).

Bu bağlamda İncik, *‘Modern Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar’* adlı makalesinde

“1930’larda özellikle 1940’lı yıllarda kitle hareketlerinin önem kazanmasıyla birlikte dünya tarihçiliğinde sosyo-ekonomik toplum tarih konuları ön planda ele alınmaya başladı. Bu görüşü benimseyen Fransız Annales ekolü, E. Durkheim’in toplumu “organik bir sistem” olarak gören yapısal (structural) sosyolojisinden esinleniyordu” (İncik, 2009b: 298)

diyerek Annales Okulunun sosyolojik dayanağını gördüğü noktaya işaret etmektedir. İnalçık söz konusu makalede Türkiye'deki tarih yazım biçimlerinin gelişimini Fuad Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ ve Sencer Divitçioğlu üzerinden takip ederken yolu sık sık sözü edilen tarihçilerin sosyolojiyi kavrayış biçimlerine düşmektedir uzun olmasına rağmen Türkiye'de sosyal teori ile tarih ilişkisini en sancılı noktasından kavraması bakımından tekrar etmek gerekiyor:

“Türkiye’de sosyal hareketlenmenin yoğunlaştığı 1967-1980 döneminde, bir hayli yayın yapılmıştır. Bu dönemin önde gelen temsilcisi Sencer Divitçioğlu, son dönem tarihçiliğimiz üzerinde etki yapan bir sosyolog-tarihçidir. İlk yayınları, Marxist ATÜT teorisinin temsilcisi olarak yaptığı yayınlardır (Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu, İstanbul 1968). Bu yayınlar, Osmanlı ve sosyal yapısı üzerinde o yıllarda en etkili eserlerden biri olmuştur. Divitçioğlu, son araştırmalarında, Köktürklerden Osmanlılara kadar Türk toplumlarının sosyal yapıları üzerine, Fransız sosyologlarını, özellikle, Levi Strauss’un strükturalist sosyolojisini ve G. Dumezil’i izleyerek bir dizi ilginç deneme yayımlamıştır (Köktürkler: Kut, Küç ve Ülüg, İstanbul 1986: Nasıl bir Tarih? Kök Türkler, Karahanlılar, İst. 1992, Oğuz’dan Selçuklu’ya: Boy, Konat ve Devlet, İstanbul 1992: Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu, İstanbul 1996). Bu yayınlar, tarih sosyolojisi üzerinde yazılmış ciddi araştırmalar arasında yer almaktadır. Yazar, Vico’dan beri tartışılan bir konuyu ele almaktadır: Divitçioğlu’na göre tarih, ekonomi bilimi gibi bir ilimdir. Tarih anlatımında nedensellik ilişkilerini araştırmalı, tıpkı fizik veya iktisat bilimlerinde olduğu gibi tarih, sistemli bir düşünce ürünü olmalıdır. Bu düşünce çerçevesinde sosyal antropoloji ve semiotik gibi teorik sosyal yorumlar izlenmelidir. Divitçioğlu, Türk tarihini böyle bir çerçevede açıklama denemesini yapmaktadır. “Nasıl Bir Tarih?” yazısında Divitçioğlu’na göre tarih ve antropoloji aynı konuyu, yani zaman ve mekânda bize yabancı olan insanı, “başka” sını incelemektedir: Tarih ve antropoloji birbirini tamamlar, bu iki bilim dalı bize yabancı olanı, “başka” olan insanı anlamaya çalışır: biri tarihte uzak zaman içinde olan yabancıyı, öteki zamanımızda yaşayan, fakat uzak bir mesafe ve çevrede olan insanı inceler. Her iki alanda, insanı yanılta temel koşul, araştırmacının başkasını kendi

gözüyle görmesi, kendi ölçütlerine göre onu ölçmesidir. Son zamanda semiotik, dikkatimizi bu gerçeğe bir kere daha çekmekte. Aslında araştıracının insan, toplum ve evreni, nasıl kendi ölçütleriyle görme yanılgısına tâbi olduğunu Sokrates ve Kant'tan beri biliyoruz. Tarih, "başka"sını anlamada antropolojiden daha da uzaktır. Çünkü tarih, deneme, anket gibi metodları kullanamaz. Geçmişten bize kadar gelebilmiş izler, tasvirler tablonun şurasını burasını gösterir, tarihçi (patchwork oyunu gibi) tablonun bütününe ortaya çıkarmak için, yaşayan insana ait bilgilerle, antropoloji verileri ile ve de contingency (ihtimallerle deneme) metoduyla, yani mantık hayal gücünü kullanarak yaptığı ilâvelerle tamamlamak zorundadır (meselâ 1334'de Bursa'yı ziyaret eden İbn Batuta'nın gözlemlerinden o tarihe doğru Osmanlı'nın klasik İslâm şehri geleneğini devam ettirdiği sonucu çıkarılıyor(!) Contingency metodunu, son derece titizlikle kullanmalıyız. Âşıkpaşazâde'de Osman (2. Bâb) hakkında "ıraklardan av avlanmağa başladı" ifadesinden Divitçioğlu, Osman'ın, sosyal yaşamında bir avcılık dönemi olduğuna hükmeder(!) (İnalcık, 2009b: 304-305).

Bu uzun alıntıda İnalcık diğer disiplinlerden faydalanmayı yararlı bulmaktadır. Ancak 'doğru bir kavrayış' son derece önemlidir. Tarihçi bir takım çıkarımlarda bulunurken çok dikkatli olmak zorundadır. Öyle ki, Bursa'nın fethi'nin 1326'da olduğunu bilerek ihtimaller denenmelidir. Hele ki Aşıkpaşazade tarihinde yer alan "ıraklardan av avlanmağa başladı" cümlesinden sosyal yaşamda avcılık sonucu çıkarılması antropoloji disiplinine uygun düşse de burada Aşıkpaşazade'nin 'Osman'ın fetihlerine gönderme mi yaptığı?' sorusu düşünülerek yanıtlanmalıdır. Bu eleştirisine rağmen İnalcık,

"Divitçioğlu'nun 'antropolojik tarihçilik' bütün eleştirilere rağmen gene de, Osmanlı tarih yorumlamasına yeni bir bakış getirmiştir. Özellikle, antropolojiden esinlenerek yorumlama metoduna ait öğütleri, Osmanlı araştırmacıları için yararlıdır. Divitçioğlu, Türk tarihini antropolojik metolla açıklamaya çalışırken, hem antropolojik metod üzerinde, hem de Türk tarihi üzerinde yapılmış araştırmaları gözden geçirmiştir"(İnalcık, 2009b: 305).

vurgusuyla ‘yeni ufukları’ reddetmemektedir. Dolayısıyla ‘yapı’ ve ya ‘yapısalcılığı’ doğru tarih düzleminde kavrandığı sürece kabul etmektedir. Onun eleştirisi ‘tarihçiliğin içsel icaplarını’ kavramadan tarihi olgunun üzerine sosyal teoriyi konumlandırma çabasıdır. Bu noktada belirtmek gerekir ki, İnalçık’ın Braudel gibi bir kavramsallaştırma çabası ya da modellerini okuyucularına açıklama çabasına girmemiştir. En fazla Barkan ve Braudel’i işaret ederek, model ve kuramları tarihi olgularla açıklamayı tercih etmiştir. Bu da İnalçık’ta zaten son derece esnek modellerle düşünen Annales Okulu etkilenimine daha da bir esneklik kazandırmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600 eserine tüm bu söylenenler ışığında bakıldığında ise, Braudel’in İnalçık üzerindeki etkisi daha da netleşmektedir. Eserin Osmanlı’nın sosyo-ekonomik tarihinin anlatıldığı bölüm karşılıklık, konjonktürler, disiplinlerarasılıkla, yapıyı temel alan tarihi olgu ve olaylarla kurgulanmıştır. Özellikle mesleki örgütlerin incelendiği lonca ve ahilik uzun dönemde yapı açıklamaları bu duruma örnek verilebilir (İnalçık, 2009: 156-167). Ekonomi ve toplum, Kapitalizm çok kültürlülük... vd. alanlarda çalışan sosyal bilimcilerin dikkatle okuması gereken bölüm, Osmanlı ticaretinin dayanağını oluşturan ahilik ve lonca yapısını rafine bir anlatımla serimelemektedir.

Sözü edilen bölüm:

“Geleneksel Ortadoğu toplum kavramı, çiftçi, tüccar ve zaatkarları üç üretici sınıf olarak kabul eder” (İnalçık, 2009: 156-167).

diyerek başlar. İnalçık ahilik teşkilatını, loncaların oluşumunu Bizans ve İslam İmparatorluklarının yapısında netleştirdikten sonra Osmanlı İmparatorluğundaki biçimlerini betimleyici sosyoloji bakışıyla vermektedir. Meslek örgütlerindeki zanaatkarların görev ve sorumluluklarından başlayarak; Klasik dönemde meslek gruplarına göre sayılarını ve mesleklere göre yoğunlaştıkları alanları zaman ve mekandan kopmadan ortaya koymaktadır. Bu toplumsal ve ekonomik yapının uluslararası ilişkilerini de gösteren İnalçık, bu ilişkilerin dolaşımını gösteren kara ve denizyolları ağını da ortaya koyan tarihçidir (İnalçık, 2009: 128-129).

Ayrıca toplumsal sınıfları, Osmanlı toplumunun günlük yaşamında görebilmesi onun belgeler üzerinde çok yönlü okumalar yaptığının bir göstergesidir.

“İmparatorluğun kentli nüfusu da, köy nüfusu gibi, Müslüman ve gayrimüslim olarak iki sınıfa ayrılmıştı; ancak bu, şeriatın koyduğu bir sınıflandırmadır ve toplumdaki gerçek toplumsal ve ekonomik ayrılıkları yansıtmaz. Müslüman ve gayrimüslim tüccarlarla zanaatkarlar gerçekte aynı sınıftandı ve hepsinin hakları aynıydı. Zengin Yahudi, Rum ve Ermeni tüccarlar Müslümanlar gibi giyinir, ata biner ve davranırdı. İş yaşamı dışında mahallede, değişik dinde olanlar kentin ayrı bölgelerinde, kilise veya sinagogları etrafında kendi din önderlerinin başkanlığında yaşarlardı. Osmanlı kentlerinde her zaman, birbirinden ayrı Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi mahalleleri olmuştur” (İnalcık, 2009: 157).

Tespitiyle zanaatkarların dini mensubiyetlerine göre sınıf yapılarını ortaya koymaktadır. İnalcık Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600 eserinde, lonca devlet ilişkilerini tespit ederek bu ilişkiyi zamanda ileri-geri hareketlerle ve karşılaştırmalarla kırılma ve değişim noktalarını da netleştirerek bu bağlamda;

“Osmanlı loncalarını devletin yaratıp denetlediğini, ya da loncaların toplumsal olarak ayrışmamış topluluklar olduklarını söylemek abartılı olur. Ortadoğu toplumunda ülküleri ve çıkarları ortak gruplar, en eski zamanlardan beri belli bir örneğe göre örgütlenmişlerdir. Saray, ordu, medrese, tarikat ve lonca örgütlerinde hep bu örnek ve aynı terimler görülür. Böyle örgütlenmiş bir grubun en önemli üyesi genellikle grubu dış dünyada temsil eden ve dışişlerini yöneten kişi olup, unvanı Osmanlılarda “kethüda”, Araplarda “şeyh” ve 13. ve 14. yüzyıl Anadolu’sunda “ahî” idi (İnalcık, 2009: 158).

diyerek hiyerarşilerin belirlenmesini ortaya koymaktadır.

İnalcık Lonca’nın kurallarının belirlenme aşamalarını ve bu kuralların meşruiyetini kazandıkları düzlemi de ortaya koyarak, loncaların yapısını ‘hukuk’ bağlamında da ortaya koymaktadır:

“Osmanlı loncaları, değişmez hüküm ve kurallara uymak zorunda idi. Yüzyıllar boyunca gelişmiş genel yasa, ilke ve törenlerin birçoğu, fütüvvet risalelerine,

lonca yönetmeliğine ve fermanlara geçmiştir. Lonca üyeleri, her yeni kural üzerinde tartışır, karar verir ve bunlar kadının kayıtlarına geçerdi. Kararlar ancak kayıttan sonra yasal olarak geçerli sayılırdı. Bunlara ek olarak bir de, lonca ustalarıyla devlet temsilcileri arasındaki görüşme sonucu kararlaştırılan ve sultanın onayladığı ihtisab düzenlemeleri, yani fiyat ve kalite belirleme işi vardır. 16. yüzyılda Bursa, Edirne ve İstanbul'da mal kalite ve fiyatlarını tespit eden ihtisab kanunnâmeleri çıkarılmıştır. Fakat genelde Devlet, lonca örgütlerinin işlerine ancak vergileri (ihtisab resmi) ve kalite ve fiyat belirleyen ihtisab yasalarının uygulanmasını güvence altına almak için karışırdı... Kereste, çini ve kumaş gibi belli malları, değerlerine göre damgalar ve damgasız malların satımını yasaklardı. Belli bir yöntemle göre saptanan pazar fiyatlarını yerel kadı ve muhtesibin düzenleme yetkisi vardı. Topluluğun önde gelen üyeleri ve loncaların ehl-i hibreleri kadının huzurunda toplanır, hammaddelerin miktar ve kalitesini belirler, emek ücretini ekler ve yüzde on, uzman bir işgücü kullanılmışsa, en çok yüzde yirmi dolaylarında bir kâr vererek pazar fiyatını saptarlardı. İstanbul pazar fiyatlarını, bazen sultanın kendisi teftiş ederdi” (İnalcık, 2009: 159-160)

İnalcık yüzyıllar boyu süren bu yapının yıkılmasını kurallarına sıkı sıkıya bağlılığından dolayı olduğunu belirterek;

“ İdarî ve askerî çıkarlar da, malların fiyat ve kalitesinde istikrar gerektiriyordu. Bu tutucu politika, reformcu Osmanlı devlet adamlarının liberal Avrupa fikirlerini benimsediği 19. yüzyıla kadar sürmüştür. Ortadoğu ekonomisinin lonca sisteminin kısıtlayıcı kurallarından kopmasını ve güçlü bir Osmanlı burjuvazisinin gelişmesini önleyen de bu tutuculuk idi. 19. yüzyılda, Avrupa yapımı malların ithali, lonca etkinlik alanını sınırlamış, 1840'tan sonra da, Avrupa endüstri kapitalizmi karşısında loncalar ekonomik olarak yıkılmıştır” (İnalcık, 2009: 162).

neden- sonuç bağıntı tarihî olgularla açıklamaktadır.

Klasik olarak kavramsallaştırılan dönemde, Osmanlı loncaları arasında toplumsal ve ekonomik farklılıklar olduğunun altını çizen İnalçık, loncalar yanında oluşan yamak loncaları da ele alarak böylece bu meslek örgütünün zamana yayılan yapısını ortaya koymaktadır. Ayrıca İnalçık loncaların kendini yeniden ürettiği süreçleri de aynı bölümde anlatmaktadır.

Aynı başlık altında ev üretimini ve kadınların üretim hayatına katılmalarını da inceleyen İnalçık'a göre, devlete düzenli olarak mal sağlayan endüstrilerde, kapitalist üretim göstergeleri göze çarptığını belirterek, örneğin kölelik sisteminin İtalya'da da olduğunun altını çizmektedir:

“Loncaların ana işgücünü, çıraklar, ücretli işçiler ve köleler oluştururdu. Bursa dokuma endüstrisinde başlıca işgücü, ince dokumacılık sanatını öğrenmiş köleler olup, çoğunlukla mukâtebe sözleşmesi ile çalışırlardı; yani belli bir zaman içinde belli miktarda ipekli kumaş dokumaları karşılığında sahibi kendisine özgürlüğünü bağışlama sözü verirdi. Sözleşme kadı siciline kaydolunurdu. Aynı yöntem İtalya dokuma sanayiinde de uygulanıyordu. Emeklerini kiralayan özgür işçiler ise, genellikle sermayesi olmayan kalfalardı ve genellikle haftalık olarak işe alınırlardı. ...Kimi loncalar kadın işçi çalıştırırdı. Osmanlı kasabalarında ipek ve yün eğrilmesi genellikle kadın ve çocuklara bırakılır, böylelikle de yoksul kentli kadınlar yaşamlarını kazanabilirlerdi. Pamuk dokumacısı loncalar, zaman zaman tüccarların pazardaki pamuğu satın alarak kadınları işsiz bırakması karşısında devlete başvururlardı” (İnalçık 2009:166-167).

İnalçık, loncaların zamanda ve mekanda yaygınlığını ve bu yapının devlet yapısının ve toplumsal yapının içinde yer almasını göstermektedir. Aynı biçimde, ulema, kalemiye (ehl-i kalem) ve seyfiye...vd'nin de yapısının incelenmesinde sosyolojik bakışla yapıların çözümlenmesi görülmektedir.

Öte yandan klasik dönemde kemikleşmiş ve tekrar eden yapılarını İnalçık zaman ve mekânda gidiş gelişlerle karşılaştırmalar yapması Annales Okulu seleflerinin etkilenimlerini de taşıdığını göstermektedir. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 1973* İnalçık'ın doktora tezini vermesinden 33 yıl sonra basılmıştır. Braudel etkisi olmakla birlikte S.N.Eisenstadt, *The Political Systems of Empires İmparatorlukların Siyasi*

Sistemleri, 1963 etkisinden söz edilebilir mi? İnalçık, Eisenstadt'ın kendisini etkilediğini mülakatta kendisine sorulan sorulara verdiği cevapta söylemektedir (Ek-4).

Bloch'un karşılaştırma yöntemini ön plana çıkaran tarihsel sosyoloji alanında çalışmalar veren Eisenstadt'ın, 'doğal bir şekilde gerçekleştiği varsayılan model eylemlerin (roller, kurumlar, toplumlar...) özsel niteliklerini yalıtıp betimleme çabası'(Hamilton,1999:97) olarak tanımlanan Gary Hamilton'un²⁸ konfigürasyonel çözümleme olarak adlandırdığı çözümleme biçimi İnalçık üzerinde etkilidir:

“Political Systems'de, Eisenstadt bir toplumsal konfigürasyon tipini, tarihsel bürokratik imparatorluğu öteki toplum tiplerinden yalıtığında ortaya çıkar. Böylesi bürokratik imparatorlukların önemi, belirgin bir şekilde geleneksel toplumlar ile belirgin bir şekilde modern toplumlar arasında bulunmaları, fakat gelenekselin moderne evrildiği evrimci bir süreci temsil etmemeleridir. Bunun yerine, merkezileşmiş siyasal rejimlere sahip toplumların gelişimini temsil ederler. Böylesi toplumlar hem zamanda, hem de uzamda tarihsel olarak yaygındırlar. Yükselmişler ve çökmüşlerdir: fakat geriye dönüp bakıldığında, modern toplumlarda merkezi olarak önemli hale gelecek olan şeyin, özerk siyasal kurumların ilk kurumsallaşmış örneğini içeriyorlardı. Political Systems modern-öncesi devletin yaratılmasının, sürdürülmesinin ve çöküşünün sosyolojik bir anlatımıdır. Verilere daha yakın bir bakış, daha karmaşık bir resmi gösterir” (Hamilton,1999:98)

diyen Eisenstadt'a göre, tarihte konfigürasyonlar vardır ve bu konfigürasyonların sistemik öznitelikleri vardır. Bu konfigürasyonların keşfi (zira gerçekten de olan bir keşif sürecidir) tarihi kazanmak için kullanılan kavramsal araçlara dayanır. Eisenstadt'ın kendi konumlandırmasıyla ilgili yazılarının çoğu bir temel nokta etrafında döner: Konfigürasyonları bulup saptama işi için bütün kavramsal araçlar eşit ölçüde iyi çalışmaz. Tarihsicinin kavramlarının sistemik olmayan bir eğilimi vardır ve fazla kullanışlı değildirler. Yapısal işlevselciliğin evrenselci kavramları, sırf

²⁸ Eisenstad, Abrams... gibi Tarihsel sosyolojinin odağında duran bilim insanlarının eserleri Türkçe'ye kazandırılmamıştır. Bu noktada çalışmanın girişinde belirtildiği üzere tarihsel sosyolojinin katetmesi gereken yol Türkiye'de hayli uzun görünmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada konfigürasyonel çözümleme girişimi Garry Hamilton'un anlatımıyla sınırlıdır.

toplumların sistem ilkelerine bağlı olarak işledikleri kabulüne dayandıkları için kullanışlıdır. Öte yandan Marks'çı kavramlar da, sistem imaları içermektedirler. Bu nedenle kullanışlıdır. Ne var ki, bütün bu kavramlar, konfigürasyonların saptanmasına, keşfine ve tarif edilmesine yönlendirildiklerinde bir anlam kazanırlar.

İnalçık'ın Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), tam da bu salınımlar arasında kritik bir noktada durarak tarihi olay ve olgulara yeni bakış açıları kazandıracak güçte bir eser olarak değerlendirilmelidir.

'*Political Systems*'de Eisenstadt saptama sürecinin nasıl işlediğini göstermektedir. Hamilton'dan özetlemek gerekirse; ilk sayfada iki temel varsayımını ifade eden Eisenstadt'ın birinci varsayımı, evrenselci bir tarih değerlendirmesine ilişkindir: '*Siyasal sistem, herhangi bir toplumun örgütlenmesinin temel parçasıdır*'. İkinci varsayımı, tarihsel varyasyonu anlamının bir aracı olarak saptamanın zorunluluğuna işaret eder: Farklı tipte siyasal sistemler özgül toplumsal koşullar altında gelişir ve işlev görürler, herhangi bir siyasal sistemin sürekliliği de böylesi özgül koşullarla ilişkilidir. Bu yüzden saptama şu mantığa göre ilerler: Bütün çözümleme birimlerine ortak, bu birimlerde ampirik olarak gözlemlenebilir ve sistem bakımından önemli olan şey, bir tipoloji kurmanın uygun başlangıç noktasıdır. Buna uygun olarak Eisenstadt, bütün siyasal sistemlerin temel karakteristiklerinin ve toplumdaki öteki kurumlarla ilişkilerinin ana hatlarını çizerek ardından, potansiyel olarak geçerli (tarihsel olarak gerçek) siyasal sistem tiplerini gösterecek ampirik salkımların yerini saptamak için bu karakteristikleri değişkenler olarak kullanır (Hamilton, 1999: 100)

Bu karakteristikleri yapısal işlevsel yazarlardan türeten Eisenstadt, Hamilton'a göre öyle akıl yürütmektedir:

“(1) Bütün siyasal etkinlikler rollerde örgütlenirler: fakat bunun gerçekleşme derecesi ve siyasal rollerin öteki rol tiplerinden farklılaşma derecesi toplumlara göre değişir. (2) Bütün siyasal etkinlikler kurumsallaşmıştır, fakat bu kurumlaşmanın derecesi ve tarzı değişiktir: bazı toplumların yasama, yürütme, yargı ve parti etkinlikleri gibi özel siyasal etkinlik tiplerine ulaşmak için özel örgütlenmeleri vardır: bazı toplumlar ise bu etkinlikleri başka kurumlara, aile ve öteki bağlı gruplarla ilgili kurumlara gömmüştür. (3)

Bütün siyasal sistemlerin hedefleri vardır: fakat bu hedefler, içeriklerine, hizmet ettikleri çıkarlara, tanımlandıkları ölçütlere ve toplumdaki farklı grupların bunların tanımlanmasına katılma derecesine göre farklılık gösterir. (4) Bütün siyasal sistemler iktidarlarını meşrulaştırmaya çalışırlar: fakat “verili bir siyasal sistemi ve yöneticilerini kutsayan meşrulaştırma tipi”ne göre farklılık gösterirler” (akt, Hamilton, 1999: 101).

Tam bu noktada İnalçık’ın padişahların yetkilerini anlattığı bölüm önemlidir:

“... imparatorluğun klâsik döneminde sultan, mutlak politik ve idarî yetkisini yalnız vezirlere devrederdi. Eyâletlerde ya da seferdeyken yalnız vezirin olağanüstü divân kurarak dava dinleme ve hüküm verme hakları vardı. Bu arada ölüm cezası bile verebilirlerdi. Onlar, Divân-i Hümayûnda yetkelerini vezir-i âzamin rızası, ya da emriyle kullanırlardı. Sultan, kendi siyaset ve yürütme yetkisini, mutlak temsilcisi olarak kullanma hakkını, yalnız vezir-i azama vermiştir” (İnalçık, 2009: 100).

İnalçık’ın sözü edilen eserinde Konfigürasyonel çözümlenin en net görüldüğü bölüm Osmanlı vakıflarını anlattığı bölümdür (İnalçık, 2009: 154). Bu konuda İnalçık tıpkı ulemanın, loncaların yapısını anlattığı bölümlerde olduğu gibi önce kurumun Klasik dönemdeki ‘kemikleşmiş’ işlev ve yapısını ele aldıktan sonra, zamanda mekanda ve katmanlaşmış uygarlıklar arasında ileri geri hareketlerle vakıfların geçirdiği değişim ve dönüşümleri, kırılma noktalarını ortaya koymaktadır.

Eisenstadt, ister toplumları, ister kurumları, ister toplumsal değişimleri ya da başka bir şeyi sınıflandırsın, tarihsel karmaşıklığın örüntülü bir karmaşıklık olduğu varsayımıyla hareket eder. Sınıflandırmalar bu örüntüleri yakalamalıdır ve farklılık karşılaştırmaları (yani tipolojik karşılaştırma) bunu yapmanın yolunu açar. Karşılaştırmalar, tarihin uçucu konfigürasyonlarını yakın gözlem için tuzağa düşürüp yakalayan ağıdır (Hamilton, 1999: 105).

Vurgulanması gereken nokta; konfigürasyonel çözümlenin amacıdır. Farklı toplumlarda rastlanabilen belirli bir siyasal sistem tipinin (bürokratik imparatorluklar) karşılaştırmalı çözümlenmesidir ve bu tür siyasal sistemlerin

yapılarında ve gelişiminde kimi modelleri ya da yasaları bulmaya çalışmalıdır. Eisenstadt bütün inceleme boyunca bu amacı izler. Bürokratik imparatorlukları bir siyasal sistem olarak yalıtıktan sonra, Eisenstadt, bu sistemin doğasını araştırmak için tasarlanan hipotezler geliştirir. Eisenstadt'ın bürokratik imparatorluklar çözümlemesi sosyolog ve tarihçiye nasıl bir imkan sağlar? Bütün öteki teorileri kuşatan ana teori oldukça basittir: Bürokratik imparatorluklar sistemi, iki hipotezde ana hatları çizilen koşulların eşzamanlı varlığına dayanır: (1) yönetici için belli bir siyasal özerklik derecesi ve (2) toplumun bütün başlıca alanlarında serbestçe yüzen kaynaklar ve belli bir farklılaşma düzeyi (Hamilton, 1999: 107). Görülmektedir ki, Eisenstadt'ın tarihsel sosyolojisi düşünüş biçimi, düzeyi ve düzlemi hayli geniş alan sağlamaktadır.

Eisenstadt'ın tarihsel sosyolojisi bu çözümleme mantığına paralel görünmektedir. Özel olarak tikel toplumsal biçimlerin çifte belirliliği üzerinde, yani birleşik tarihsel konfigürasyonların varoluş koşulları üzerinde, parçalar arasındaki ilişkiyi yapılandıran ilkeler üzerinde ve bütünün ilkelerini sürdürmede parçaların işlevi üzerinde yoğunlaşmaktadır. *“Bürokratik imparatorluklar, devrimci değişim, ya da herhangi bir toplumsal biçim tipi, eşzamanlı olarak iki düzeyde vardır: işlevsel olarak iç içe geçen kristalleşmiş bütün düzeyi ve kurumsallaşmış parçalar düzeyi”* (Hamilton, 1999: 107). Bu, belirgin bir şekilde sosyolojik bir girişimdir ve özünde tarih dışıdır. Eisenstadt, elbette, ikinci nedensel faktörler kümesinin öneminin, tarihsel ve durumsal etkilerin farkındadır: fakat yazıları bunları vurgulamaz. Toplumsal evrim süreçlerine ve bütün toplumsal sistemlerin genel yüklemelerine de, kuşkusuz göz ardı etmez, fakat önem vermez. Onun baş ilgisi, birleşik toplumsal bütünlerin saptanması ve çözümlenmesidir: başka her şey ikinci sırada gelir (Hamilton, 1999: 116).

Yeniden Osmanlı İmparatorluğu Klasik Dönem (1300-1600) eserine dönülürse İnalçık'ın ortaya koyduğu tarihi bilgi ve olgular, yukarıda sözü edilen 'konfigürasyonel çözümlemeye' uygun biçimde organize edilerek yazılmışlardır. Sözü edilen eserde İnalçık 'patrimonyal devlet' yapısını -yönetici için belli bir siyasal özerklik derecesi- hiyerarşiye uygun olarak tepeye yerleştirmiştir. Ardından gelen statü gruplarını olabildiğince netleştirmiş -toplumun belli bir farklılaşma

düze-yi- ve egemenin bütün başlıca alanlarında serbestçe yüzen kaynaklarını (vergi sistemi) ortaya koymuştur. Nihayeti'nde 'klasik' sözcüğü geniş anlamda Eİsenstadt'ın konfigürasyonel çözümlenmesini içerimlemektedir:

“Bu her iki koşul gerekli derecede ve biçimde bir kere var oldu mu, bürokratik imparatorluklar sistemi kristalleşir. Tarihin akışından, tarihin bir biçimi çıkar. Bir biçim bir kere kurumlaştı mı, kendi iç işlevlerini sürdürüp sınırlarını koruyarak kendi kendini güçlendiren örüntüleriyle sistemik nitelikler kazanır: biçim, deyim uygunsa, tarihin içinde yaşar” (Hamilton, 1999: 106)

İnalçık'ında belirttiği gibi, bu incelemede esas olarak İmparatorluğun 'klasik dönem' kurumları ele alınmıştır. Böylece dönemin sürekliliği geçmişten getirdikleri ve geleceğe gönderdikleri tespit edilebilmiştir. Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken bir durum İnalçık'ın, 19. yüzyıldaki geleneksel tarihyazımını ustalıklarla geride bırakan, dönemlendirmeyi gözden kaçırmadan karşılaştırmalı ve yapıları uzun dönem kavrayışıyla anlatan 'bütünsel tarih anlayışı çizgisi'ni organize edebilen, konfigürasyonel çözümlenmeyi uygulayabilen tarihyazıcılığı örneğini eserinde sergilemiş olmasıdır.

İnalçık Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600 Osmanlı kurumlarının değişimini şöyle anlatmaktadır:

“İmparatorluğun yapısı ile kurumları, bu dönemlerin farklılaşan koşulları ile değişmiştir. İçyapısı ve politik gelişimindeki değişiklikler, 16. yüzyıl sonunda, sınır beyliğinden nasıl Sasani, özellikle Abbasi İmparatorluğu gibi eski Ortadoğu devletleri geleneğinde bir imparatorluğa dönüştüğünü gösterir. 16. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu, devlet ve hükümet gelenekleri, maliye politikaları, toprak düzeni ve askeri örgütüyle Ortadoğu imparatorluklarının en gelişmiş örneği idi... Ortadoğu devletine özgü kurumları Osmanlıların nasıl uyarladıklarını vurgulayan bu kitap, ilk dönemi ve bu kurumların yeni Avrupa karşısında nasıl dağılmaya başladığını betimliyor...” (İnalçık, 2009: 9-14).

vurgusundan sonra,

“Söz konusu uğraş da ele alınan sosyal ve siyasal kurumların tarihsel süreç içerisinde üzerinde yeşerdikleri toplumsal ve kültürel temel merkeze alınarak verilir. “Osmanlı ve öteki sınır beyliklerinin kuruluşu, bu genel toplumsal ve kültürel temel üzerinden gerçekleşmiştir. Gaza ve yerleşme, Osmanlı fetihlerinin etkin öğeleriydi. Fethedilen yerlerde benimsenen yöntem ve kültür biçimleri ise, Ortadoğu uygarlığı ve politika geleneğinden kaynaklanır”(İnalcık, 2009: 9-14).

sonucuna ulaşmaktadır.

Başlangıçta genel okur ve öğrenciler için yazılması planlanan bu eserde, konuların ele alınış tarzı ise özellikle buna müsait olan ilk bölümlerde bile genel okurun daha çok ilgisini çekebileceği varsayılabilir olan siyasi olayların anlatımı bir yana, İnalcık’ın bütüncül tarihçilik anlayışına uyumlu bir biçimde sosyal tarih yaklaşımıyla paraleldir ve açıklanan siyasal olaylar da sosyo-ekonomik nedenleri gözden kaçırılmadan analiz edilmiştir.

“II. Beyazıt’ın hükümdarlık yılları, istikrar ve güvenlik koşulları içinde büyük bir ekonomik gelişme ve şehirleşme dönemi olmuştur. Edirne, İstanbul ve Bursa camilerin yanı sıra kervansaraylar ve külliyelerle imparatorluk başkentlerinin özelliği olan başka büyük yapılar kazanarak hızla gelişmeyi sürdürdüler... Osmanlı yöneticilerinin bu yeni bilincinin sonuçlarından biri, İslam din hukukunun devlet yönetiminde öne çıkarılmasıdır. Selim’in fetihlerinin önemli bir başka sonucu da dünyanın en zengin ticaret yolunun bundan böyle Osmanlıların denetimine geçmiş olmasıydı”(İnalcık, 2009: 37-39).

İnalcık, İmparatorluğun güç kaybediyor gibi görünen dönemleri aynı yöntemsel bakış açısını sürdürerek sebep ve sonuçları tespit etmeye çalışmaktadır:

“Nedenlerden biri nüfus artışıydı. Arşiv araştırmaları, 16. yüzyılda Osmanlı imparatorluğu nüfusunun köylerde yüzde 40, kentlerde yüzde 80 arttığını göstermiştir. Hükümet, binlerce topraksız ve işsiz Anadolu köylüsünü,

1570'ten sonra Kıbrıs'a gönderdiği zaman nüfus fazlasının farkındaydı. 16. yüzyılın ikinci yarısındaki devlet kayıtlarında, 'levant' ya da 'gurbet taifesi' diye bilinen topraksız ve işsiz gençlerden gittikçe daha sık söz edilir. Yeni fetih alanlarına gönderilemeyen leventlerin artan sayısı ile Anadolu'daki eşkıyalık artışı arasında açık bir ilişki vardır. Klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun iki temel kurumu, kul ve tımar sistemleriydi. Bunlar, devletin askeri ve politik düzenini, vergi sistemini ve toprak kullanma biçimlerini tanımlayarak, devletin bütün toplumsal ve politik yapısını belirliyordu. 16. yüzyılın sonuna doğru bu kurumlar hızla bozulmaya başladı" (İnalçık, 2009: 52).

Görülmektedir ki, İnalçık Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600) adlı eserinde, merkezine siyasal olanı almaya en elverişli olan ilk bölümlerdeki anlatım da dahi toplumsal olana odaklanmış bir yaklaşım tarzıyla kaleme almıştır.

Bu noktada Braudel'in '*ekonomik konjonktür*'ünün İnalçık'ta '*siyasal konjonktür*'e dönüştüğünü belirtmek aralarındaki farkı daha da netleştirecektir. Bu bağlamda siyasal konjonktürü temsil eden 12 hükümdar unvan ve adı ile siyasal düzlemi belirleyen 8 unvan seçilerek Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600 adlı eserde taraması yapılmıştır. Buna göre aşağıdaki tablo oluşturularak sözcüklerin tekrar etme yüzdeleri saptanmıştır.

Tablo 1: Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600

Kavram ve Ünvan	Padişah	Fatih Sultan Mehmet	Yavuz Sultan Selim	Kanuni Sultan Süleyman	Hükümdar	Sultan	Vezir-Vezir-i Azam	Şeyh	Kadı	Komutan	Yeniçeri ağası	Ulema	Genel toplam	Kitabın Toplam Kelime Sayısı
Kelime Sayısı	91	190	83	124	90	502	158	134	291	32	10	103	1808	87.008
Yüzdellik	0,105	0,218	0,095	0,143	0,103	0,577	0,182	0,154	0,334	0,037	0,011	0,118	2,078	(% 100)

Tablo 2: Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600

Kavram veya ünvan	Osmanlı Ekonomisi	Ekonomi	Defterdar	Vergi	Ahilik	Lonca	Sipahi	Vakıf	Genel Toplam	Kitabın Toplam Kelime Sayısı
Kelime sayısı	7	65	6	145	35	174	73	79	584	87.008
Yüzdellik	0,008	0,075	0,007	0,167	0,040	0,200	0,084	0,091	0,671	(% 100)

İnalcık'ın söz konusu eseri toplam 87.008 sözcükten oluşmaktadır. Siyasal konjonktürleri belirleyen 12 sözcük saptanarak bu sözcüklerin tekrar sıklığına bakılmıştır (Tablo 1). Aynı biçimde ekonomik konjontürü yönlendiren 8 kavram ünvan ve tanımların tekrar sıklıkları saptanmıştır. Her iki konjonktürde bulunan sözcük sayısı ne kadar arttırılırsa arttırılsın yüzde oranlarının belirgin şekilde değişmediği saptanmıştır. Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600 adlı eserde 'tarihi ve sosyal olgu' olarak siyasal konjontürü yaratan ve etkileyen kavram ve ünvanlar, ekonomik konjontürle ilgili kavram ve ünvanların 3.096 katı kadar tekrar etmektedir. Dolayısıyla İnalcık'ta siyasal konjontürün belirleyici unsurlarının ekonomik konjontürü belirleyen unsurlardan daha belirgindir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda reayanın, üretim uğraşlarında, üretici olarak geniş bir bağımsızlığa sahip olmasına karşın ekonomik sınıf olarak bir özerkliği olmadığını gösteren İnalcık (İnalcık, 2009: 148-168), bunun sebebi olarak Osmanlı Devleti reayanın bir ekonomik-siyasal güç olarak örgütlenmesinin engellenmesine işaret etmektedir. Bunu üretim aracı ve zenginlik kaynağı olan toprağın mülkiyetini (eski Orta Asya Türk geleneğinin'de de olduğu üzere) hükümdar kendisine ait kılarak gerçekleştirmiştir. Buna karşılık devletin de siyasal güç olarak üretime karışması bazı durumlar haricinde söz konusu olmamıştır. Devletin üretimdeki rolü ve üretime müdahalesi belli görevlerle sınırlandığı gibi üretici köylünün de siyasal erki çekişme ve çatışma konusu yapabilecek bağımsız bir köylü ve/ya da üretici sınıf olarak örgütlenmesine olanak sağlanmamıştır.

Tam da bu noktada Baykan Sezer'in Osmanlı Toplum Düzenine dair analizleri önem taşımaktadır. Sezer'e göre, Osmanlı'da siyaset, ekonominin basit bir yansıması değildir. Osmanlı düzeninde ekonomik bölünmeler karşısında siyasal alanda güçlü bir merkezîyetçiliğin olduğu saptamasından yola çıkan Sezer'e göre, *"eğer siyasetin zorunlu biçimde ekonomide bulunan düzen ve güçlere dayandığı varsayımı benimsenirse Osmanlı İmparatorluğunda siyasetin ekonomi önündeki bu bağımsızlığı bir açıklama gerektirir"* (Sezer, 1988: 134) demektedir. Bu durum somut bir örnekle açıklanırsa, İmparatorluk için siyasal açıdan önem arz eden yerleşim alanları (bölgeleri) ekonomik açıdan en az güçlü ve en az zengin bölgeler olması da ekonomik belirlenimciliği devre dışı bırakıyor görünmektedir.

Osmanlı düzeni, birbirinden ayrı iki örgüt üzerine şekillenmiştir. Söz konusu iki örgüt, askeri ve dinsel örgütlerdir. Osmanlı’da askeri örgüt, Sezer’e göre, kendisine gerekli olan insan gücünü (askeri personeli), geleneksel Doğu’nun sınırları dışında kalan halkların çocuklarının “devşirilmesi” yani onların din değiştirmeleri ve özel eğitimleri yoluyla sağlamaktadır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu’nda “devşirmecilik kurumu” aracılığıyla *Osmanlı* ismini alan yeni bir ırk oluşturulmuştur. Sezer ayrıca Osmanlı’da askeri ve siyasal görevlerdeki insanların güç ve otoritelerini daha çok Osmanlı sarayına bağlılıklarından aldığını, geleneksel Doğu siyasetine bu bağlılığın ise dinsel kuruluşların denetimi altında tutulduğunu ileri sürmektedir (Sezer, 1988: 134).

Kısacası Sezer, Doğu’daki herhangi belli bir çıkar grubunu ve toplumsal sınıfı temsil etmekten uzak devşirmelere dayanan Osmanlı devletinin emperyalist olmadığını, onun askeri ve dinsel örgütler üzerine temellendiğini, İslam dininin “fetva kurumu”na dayanarak siyasal iktidarın bölünmesine izin vermediğini, ekonomik farklılaşmalara karşın güçlü bir merkezîyetçiliği koruduğunu, Doğu geleneğinin sürdürücüsü ve “yeni bir Doğu siyaseti” durumunda bulunduğunu ileri sürerek, Osmanlı-Türk tarihinin Batı-temelli ATÜT ve feodalizm kalıp/modellerine uygunluk göstermediğini açıklığa kavuşturmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu İncalcık’a göre ise,

“Patrimonyal hükümdar, devlet-ülke ve tebaayı babadan kalmış bir mülk (patrimony) gibi algılar ve kendisiyle toprak ve tebaa arasında kendi kontrolü dışında başka hiçbir otorite tanımaz. Osmanlı sultanları fethettikleri yerlerde yerli feodal güçlere ve kurumlara derhal son vermişler, ya da feodal aileleri kendi tımar sistemi içine alıp eritmiştir. Devlet, hububat yetiştiren, tarla tarıma tâbi bütün toprakları mîrî (beylik) adı altında devletin rakabesi, yüksek mülkiyeti altına sokmuştur” (İncalcık, 2009: 298).

Osmanlı imparatorluğu’nda ‘padişah iradesi’nin, yapıyı değiştirme gücü bir yana, diğer siyasal konjonktür alanları düşünüldüğünde öne çıkması yadırganacak durum değildir. İncalcık ‘*Sultanizm Üzerine Yorumlar*’ (İncalcık, 1997: 7) makalesinde Weber’in bakış açısına getirdiği eleştirel değerlendirme de bu anlamda önemlidir.

İnalcık sözü edilen makalede Padişahın *denetimsiz bir gücü olmadığını* vurgulayarak: asker, ulema ve bürokrasinin yapılanışını ve bu üç statü gruplarının davranışlar zincirini ortaya koymaktadır.

Görülmektedir ki, İnalcık'da Sezer'de herhangi bir tarihsel dönemde konjonktürlerin belirlenmesinde kuramdan önce 'geçmişte aslında ne oldu' sorusunun geldiğini tespit etmektedir. Şu farkla ki, İnalcık ampirik çalışmaları yapıp ortaya koyarken Sezer bunu sosyoloji diliyle ifade edendir.

2.2.4. Bir Parantez: Marks'tan Wallerstein'a, Asya Tipi Üretim Tarzı ve Dünya Sistemi Analizi Osmanlı'yı Açıklamaz

1960'larda Türkiye sosyal bilimcilerinin sosyal yapı ve düzenin açmazlarına ve sorunlarına çözüm bulma arayışlarında, Türkiye'nin modernlik ve ulus-devlet temelli, Batı toplumlarının düzeyine erişememe sorunsalına teorik temel oluşturma girişimlerinden kaynaklanan tartışmalar ve ileri sürülen toplumsal/tarihsel tezler, çok geniş kültürel ve fiziksel mekânlarda yüzyıllarca dünya egemenliğini elinde tutan, Osmanlı İmparatorluğu'ndan soyutlanarak analiz edilemeyeceği, sosyal yapının sorunlarının Osmanlı'yı anlamaktan geçtiği ortaya konulmuştur. Böylelikle Osmanlı toplumsal düzenini merkeze alan tartışmalar özellikle onun feodal mi, Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) mı olduğu noktasında odaklanmıştır. 1960'larda Osmanlı üretim ilişkilerini açıklamak üzere Türkiye sosyal bilimcileri Feodalizm ve ATÜT teorilerini analiz aracı olarak kullanırken üç türlü davranış göstermektedirler:

- 1- Reddetme,
- 2- Tamamen kabul ve uyarılma çabaları,
- 3- Bazı çıkarma ve birleştirmelerle uyarılma (Ergençle Mülakat Ek-3)

Baykan Sezer Osmanlı'yı feodalizm ve ATÜT bağlamında ele alan anlayışları eleştirel bir tarzda analiz ettikten sonra konuya dair kendi argümanlarını ileri sürmektedir. Sezer, Osmanlı toplum düzenine determinist ve Batı-merkezci bir açıklama getirme çabalarından kurtulmanın ve Osmanlı üzerinde acele yakıştırmalardan sıyrılabilmenin yolu olarak feodalizmin neliği sorunsalına açılım getirmektedir. Sezer'e göre, Feodalizmi bütün Batı'ya –Bizans bunun dışındadır–

yaygınlaştırmak bile olanaklı değildir. Belirli bir bölge ve dönemde görülmüş, tarihsel bir olgu olan feodalizmi bütün dünya tarihine ve bütün ülkelere yaygınlaştırmak tarih gerçeklerine ters düştüğü gibi toplumların açıklamalarını tarih dışında aramak anlamına da gelmektedir (Sezer, 1988: 52).

Böylece Sezer, Osmanlı İmparatorluğu'nun feodal olarak değerlendirilmesinin söz konusu olamayacağını ileri sürmekte; Osmanlı'ya feodal yaftasını yapıştırmanın hem tarihsel gerçeklere ters düştüğünü hem de Osmanlı ile feodalizmin kendine özgülüklerini göz ardı etmek anlamına geldiğini vurgulamaktadır.

Sezer, Batı ile Türk toplumu ve gerçeğinin farklılıkları netleştikçe feodalizmden de vazgeçilemediği için Behice Boran ve Oya Sencer gibi bazı sosyologların Osmanlı'yı "*merkezi feodalizm*" olarak tanımladıklarını belirtmektedir (Sezer, 1988: 52). Oysa Sezer, "en basit tarih bilgisi bile bizlere merkezîyetçilik ve feodalizmin birbirini inkar ettiğini, ittiğini öğretebilir" (Sezer, 1977: 62) diyerek ikisinin asla uyuşamayacağını vurgulamaktadır.

Sezer, Osmanlı Devleti'nin feodal olarak nitelenemeyeceği gerçeğinin, onun mutlaka ATÜT örneği oluşturduğunun göstergesi olmadığını özellikle vurgulamaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti, ekonomik alandaki örgütlenmeyi olanaklı olduğu ölçüde tahakkümü altındaki halklara bırakmış ve bu alanda üstün/egemen bir varlık rolü oynama gereği duymamıştır. Böylece Sezer, ATÜT modeli ile Doğu toplumları üzerine var olan bilgilerin sistematize edildiğini ama söz konusu bilgi ve argümanların Batı-dışı toplum ya da uygarlıkların, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun, tarihsel gelişme çizgisinde önemli bir yer edinemediğini belirlemektedir.

Tarihçilerden bu konuya ampirik bulgularla açıklık getiren İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600 eserindeki toplumsal yapıyı ortaya koyduktan başka, eser klasik çağda artık kemikleşmiş halleri (yapıları) tespit edip, kendinden önceki çekirdek yapıyı netleştirirken kendinden sonraki ağır toplumsal değişimlerin izlenmesini mümkün kılmaktadır. Yukarıdaki tartışmaların getirdiği bulanıklığı büyük ölçüde netleştiren Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600 adlı eser

asında İnalçık'ın kitabın yayınlanmasından sonraki yıllarda da üzerinde çalışacağı ve ATÜT-Feodalizm tartışmalarını, tarihi olgular üzerinden, bir bakıma sonlandıran 'çifthane düzeni'nin de habercisidir.

Halil İnalçık'la yapılan mülakatta kendisine yöneltilen "4 yıllık tarih eğitimim boyunca ve sonrasındaki okumalarımda Osmanlı ekonomisini ATÜT teorileriyle açıklamanın hep eksik kaldığını ve yerli yerine oturmadığını düşündüm. Çünkü 'devlet' in konumu başka türlü duruyordu, çünkü 'feodalite' tanımını zorluyordu. Yüksek lisans düzeyinde öğrendiğim Wallerstein'ın 'dünya sistemi' teorisi taşların önemli bir bölümünü yerine oturtuyor görünüyor. Yine de eleştirel bir yaklaşım getirmeden teoriyi zaptedemiyorsunuz. Sizce Dünya sistemi teorisi Osmanlı ekonomisini açıklamaya yeter mi? Sorusuna İnalçık net bir üslupla: "Yetmez..." diyerek yanıt vermiş ve eklemiştir: "Wallerstein, Marksist görüşle Annal ekolünü birleştiren bir yaklaşım sahibidir. Onun görüşlerini benimseyen Güney Amerika'da, Amerika'da bir takım takipçileri vardır. Review dergisinde bu makaleleri bulacaksınız"(Ek-4).

İnalçık yine 'Modern Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar' adlı makalesinde konuya geniş yer ayırmaktadır:

"Marksist modele göre araştırma ancak şu soruları yanıtladığı zaman tarihteki sosyal formasyonların gerçek niteliğini anlatabilir: Köylü veya işçi, emekçi sınıfların yarattığı artı-ürün veya değer (yani kendi geçimi ve yeniden üretim için gerekli ürün miktarı ayrıldıktan sonra kalan artı) belli bir ele geçiş tarzı, üretim ilişkilerinin belli bir yapılanma şeklini farz ettirir. Belli bir üretim ilişkileri yapısı ise, belli bir üretim güçleri mekanizmasının meydana getirdiği çalışma koşullarına uygun bir üretim şeklini farz ettirir. Bir toplumun aldığı ideolojik hukukî şekilleri de bu temel yapılanmayı, yani belli üretim ilişkilerinin yapısı belirler. Bu klasik tanımlamaya uygun olarak tarihçi, bir toplumda üretici sınıflarla ürün fazlasını ele geçiren sınıfları belirlemeli, bu ilişki mekanizmasını belirleyen üretim tarzını, yani emekçinin çalışma koşullarını incelemelidir. Başka deyimle emekçi sınıflar ve emeğin nasıl sömürüldüğünü, bunu sağlayan sosyal koşullar bütünü göstermelidir.

Üretim tarzı emeğin sömürü mekanizması, sosyal sınıflar Marksist teorinin alanlarıdır. Böylece, sınıflar arasında mücadele, tarihin esas konusudur. İdeoloji ve hukuk ancak belli bir sömürü düzeninin nasıl meşrulaştırıldığını gösterme bakımından araştırmaya değerdir. Marxist tarih yorumu, kuşkusuz tarihin önüne birçok esaslı yeni araştırma konuları atmış, toplum yapısı ve toplumdaki mücadeleleri daha yakından inceleme imkânını sağlamıştır. Marx ve Engels'in temel teorisi Avrupa'da feodal düzenden kapitalist düzene geçiş süreci ve kapitalist sosyal yapıyı açıklamayı esas almıştır. Osmanlı, Hint ve Çin'de merkezîyetçi imparatorluklarda sosyal yapının analizini ancak sonraları Grundriss der kritik der politisehen Oekonomie adlı eserlerinde ele alınmış ve daha ziyade İngilizlerin East-India Company raporlarına göre, Hind-Moğol (Türk) imparatorluğundaki koşulları göz önünde tutarak Asya Üretim Tarzı teorisini formüle etmişlerdir (İnalçık, 2009b: 302-303).

diyen inalcık, 'Fransız Annales Ekolü ve Türk Tarihçiliği' adlı makalesinde Osmanlı tarihçiliğinde kendisini konumlandırma çabalarında olanların yanıldığını düşünmektedir.

“Bugün Osmanlı tarihçiliğindeki yerimi, ilk araştırmalarımaya göre tayin etmek isteyenler yanılmaktadır. Benim fikirlerimde ve araştırmalarımaya dönemler vardır. Tarihçi kişiliğimin gelişmesine Marxist yorumun oldukça kuvvetli tesiri olduğunu ilâve etmeliyim. Bu etki daha 1935'lerde Kadro hareketi sonucunda ortaya çıkan sol akımla başlar... Gençler sorularına tarih literatüründe cevap aradıkları zaman başlıca Barkan'm, Mustafa Akdağ ve benim tarih araştırmalarımaya dönüyorlardı. Marxistlerin sorduğu sorular, Braudel'in sorduğu sorulara yakındı. Sosyal yapı meselelerini incelerken, tarihî materyalizmin etkilerinden kurtulmaya imkân yoktu. Bu akımın öncülerinden biri Sencer Divitçioğlu Asya Tipi Üretim Tarzı teorisi üzerine bir dizi eser verdi. Onun Osmanlı sosyal tarihi ile uğraşanlar üzerinde sürekli tesiri olmuştur. Son nesil sosyolog ve tarihçilerinden Huri Islamoğlu-Inan ve sosyolog Çağlar Keyder bu akımı son zamanlarda en iyi temsil edenlerdendir. Onlar, Braudel'in total history görüşüne paralel olarak

Marx'ın sosyal temel yapı (social formation) kavramını esas alıyorlar” (İnalçık, 2009b: 314).

1980’lerde Asya tipi üretim Tarzı teorisinin çıkardığı sorunlar üzerinde çalışan İnalçık, ‘çifhane sistemi’ adını verdiği toprak sisteminin Osmanlının temel üretim hayatını belirlediğini tarihi belgelerin ışığında göstermiştir. Gerçekten de çift-hane rejimi, kır toplumunun temel hücreci durumundadır. Aile emeğine dayanan bu üretim örgütü, İmparatorluk siyasetinin bulduğu ve korumaya çalıştığı ana rejim olarak, eski çağlardan Akdeniz ve Orta Doğu ekonomik tarihine yön vermiş kendine özgü bir üretim tarzı yapısı olarak ortaya çıkmaktadır (Ergenç, 2000: 134). Biraz yakından bakıldığında ‘çift hane sistemi’nin ‘tözü’nün Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ eserinde olduğunu görmek mümkündür.

Hatırlanacağı üzere Wallerstein’ın dünya sistemi teorisinin Braudel’in Bütüncül tarih anlayışından etkilendiği belirtilmişti. Bu kavrayışta Osmanlı İmparatorluğu, Çin gibi kendi kendine yeten ve Avrupa ekonomik istilasına karşı koyan “bağımsız bir İmparatorluk ekonomisine sahip olmuştur (İnalçık, 2009b: 316). Buna göre, sözü edilen bu ekonomiler, Avrupa kapitalist dünya ekonomisi dışında bağımsız bir kategoriye temsil etmektedir.

“Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa ile sıkı ticari ilişkileri dolayısıyla oldukça farklı bir karakter göstermektedir. Osmanlılar, Orta Doğu’da Avrupa sanayine ham madde pamuk, deri, yün, boya vermekte ve Avrupa endüstri mamüllerine önemli bir pazar teşkil etmektedir. Zamanla bu bağlılık kuvvetlenerek Osmanlı ekonomik sosyal yapısında değişikliklere yol açmış sonuçta peripherilization burada da gerçekleşmiştir” (İnalçık, 2009b: 316).

Açıkça görülmektedir ki, ‘klasik dönem’de *peripherilization* söz konusu değildir.

SONUÇ

Sosyolojik teoriler, kavramsal mercekler olarak dünyayı katmanlarıyla anlaşılmasını sağlamaktadır. Daha derin kavrayış sağladıkları için de, yüzeysel olanın ardında yatana ulaşmaktadır. Doğru kullanılmadıkları durumlarda ise ‘saçmalık üretme olasılıkları’ (Ergenç’le Görüşme Metni Ek-3) görülmedik bir durum değildir.

Sosyolojinin temel işlevi bir bakıma bu temel mercekleri ortaya koymaktır. Tarih ise en temelde “geçmişte aslında ne oldu?” sorusunu muhatap alan bilimdir. ‘Geçmişte aslında ne oldu’ sorusunun cevabı geçmişten kalanı –aslında bunlar sanıldığından çok daha azdır- her türlü döküman arasından bulup çıkarmak organize ederek yazmaktır. Şu halde her iki bilimin konusu beşeriyet olmakla birlikte tarih tikel olgu ve olaylarla da ilgili olduğundan sosyolojinin teorileri onun pek işine yaramaz görünür ilk bakışta. Oysa çalışmanın konusu olan İnalçık ve Braudel’in tarih yazım biçimleri incelemeleri boyunca görülmüştür ki, her iki tarihçide sosyal teoriyi bilen, güncelleyen bilim adamlarıdır. Ancak onlar için, asla ilk soru “bu olay ya da olgu hangi teoriyle açıklanabilir” değildir. Onlar için ilk soru: “Geçmişte aslında ne oldu?” sorusudur ve bu soruya geçmişten elimize kalan her türlü dökümanı ampirik çalışmalarıyla cevaplamaya çalışmışlardır.

Sosyoloji ise, aslında, “*her zaman tarih temelinde ve yönelimindeki bir girişim olmuştur*” (Skocpol, 1999: 1). Bu bağlamda her sosyolojik çözümleme, tarihsel bir kavrayış genişliğini, tarihsel perspektifi ve tarihsel malzemenin tam/yoğun, hatta muazzam kullanımını gerektirir (Mills, 2007: 245). Mills’in de belirttiği üzere;

“tarihe, tarihsele ve tarihsel çalışmalara önem vermekle sadece toplumsal yapıların önemini kavrayabilme şansımızı arttırmış olmakla da kalmayız; tek bir toplumu bile, tek bir toplumun tek bir sorununu, üstelik sorunu durgun halinde bile anlayıp açıklayabilmemiz tarihsel materyalleri kullanmamızı gerektirir” (Mills, 2007: 245-246).

Tarihsel bilgi, belge, verilere dayalı, kısacası tarihsel- temelli sosyolojik

çözümlemelerin, bugün önemli sosyolojik incelemeler olduğu (sosyolojinin tarihsel imgelemi) gerçeği gözden kaçırılmamalıdır.

Tarihsel bakış açıları ve tarihe ilişkin metodolojik kavrayışları farklılıklar gösterse de, A. Comte'un, K. Marx'ın, E. Durkheim'in, M. Weber'in çözümlemelerinin “tarihsel çalışma” dışında değerlendirilmeleri mümkün müdür? Örneğin ünlü tarih teorisyeni Hobsbawn; “Marx olmasaydı hayatımı profesyonel bir akademik tarihçi olarak kazanma noktasına herhalde kesinlikle gelmezdim” (Hobsbawn, 2009: X) demektedir. Yine sosyolojide en sık kullanılan kavramların çoğu feodal dönemin kırsal yapılanmalarından (topluluklarından), modernliğin kentsel yapılanmalarına (toplumlarına) tarihsel geçiş sorununa ilişkin olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda F. Tönnies'in “topluluk” ve “toplum”, H. Spencer'in “askeri toplumlar” ve “endüstriyel toplumlar”, E. Durkheim'in “mekanik dayanışma” ve “organik dayanışma”, H. Becker ile R. Ezra Park'ın “kutsal toplum” ve “laik toplum”, R. Redfield'in “kır toplumu” (folk) ve “kent toplumu” (urban), C. H. Cooley'in “birincil gruplar” ve “ikincil gruplar”, H. Maine'in “statüler” ve “sözleşme”, P. A. Sorokin ile C. C. Zimmerman'ın “kırsal topluluklar” ve “kentsel topluluklar”, W. Ogburn'ün “durağan toplumlar” ve “değişen toplumlar” (Giddens, 2005) gibi kavramları, bunların kullanılışları ne denli genelleşmiş olursa olsun, tümünü tarihle temellendirilmiş kavramlar olarak ele alındığında, kavramsal değerlerinin daha da derinlik kazandığı görülecektir. Milss'in üzerinde ısrarla durduğu *toplumsal değişimin* temelinde yatan yapıları çözümlenmek düşüncesi tam da bu düşünüş biçiminden kaynaklanmaktadır.

“hangi sosyal bilimci olursa olsun, bir sosyal bilimcinin ortaya koyduğu ‘yasalardan’ hiçbiri tarihten aşkın değildir; yani belirli bir dönemin, belirli bir yapısına bağlı olmaya aşan bir anlamlılık taşıyan hiçbir yasa olamaz. Bu ölçülerin dışında kendine yasa adını takan yasalar düpedüz, ya boş soyutlamalardır ya da bulanık laf cambazlığı” (Mills, 2007: 246).

Sosyolojik inceleme ve sosyolojik düşünme bir yanda tarih yazımındaki farklılıklar bir yanda tamamı birden farklı bağlamlara oturtulsa bile, tarihsel

kapsamlı bir kavrayış, tarihsel malzemelerin yoğun ve doğru kullanımı üzerine inşa edilmiştir. Tarihe dayanmayan, tarih-temelli olmayan, kısacası tarihsiz bir sosyoloji pek olanaklı görünmemektedir.

Tarihsiz bir sosyoloji olamayacağı gerçeği, aynı zamanda, “*sosyolojisiz tarih olamaz*” (Ergun, 2005: 24) argümanını da içerimlemektedir.

“*Sosyoloji ve tarihin aynı zihinsel macera olduklarını, aynı kumaşın tersi ve yüzü değil de, bu kumaşın ipliklerinin tüm kalınlığı itibarıyla bizzat kendi olduğunu...*” ileri süren Braudel (1992: 113), sosyoloji ve tarih de dahil olmak üzere tüm sosyal bilimlerin ortak bir sorunsal etrafında toplanması zorunluluğuna dikkat çekmektedir. Ona göre tüm sosyal bilimler, “*ancak böyle yaparlarsa, kendilerini bir yığın sahte problemden kurtarabilirler, faydasız bilgi yığmaktan uzaklaşabilirler*” (Braudel, 1992: 113).

Günümüzde sosyal bilimlerde, sosyal geçekliğin bir kısmı üzerinde yoğunlaşma, gitgide birbirlerinden farklılaşma ve uzmanlaşma eğilimleri belirginleşmektedir: Sosyoloji: toplum olaylarını, sosyal olgu ve sorunları; ekonomi: ekonomik düzeni; siyaset bilim: siyasal olay, sistem ve düzenekleri; hukuk: hukuk olay ve sorunlarını; tarih: toplumların geçmişlerini kendilerine konu olarak seçmektedirler. Sonuçta bu bilimlerin tamamı toplum ya da sosyal gerçeklik ile ilişkilidirler ve her biri sosyal gerçekliğin ancak bir kısmı ile bağlantılı olarak sosyal bilgi üretmektedirler Sosyal bilimlerin arasındaki bu denli bölünmüşlük yetmiyormuşçasına bir de her biri kendi arasında uzmanlaşmış alt birimlere ayrılmaktadır. Örneğin sosyoloji bilimi; aile sosyolojisi, eğitim sosyolojisi, ekonomik sosyoloji, din sosyolojisi, kurumlar sosyolojisi, hukuk sosyolojisi, suç sosyolojisi, kent sosyolojisi, köy sosyolojisi, sağlık sosyolojisi ve hatta sosyolojinin sosyolojisi gibi uzmanlaşmış alanlara bölünmüştür. Aynı sorun tarih bilimini de zora sokmaktadır.

Görülmektedir ki, tekil olarak sosyoloji değil sosyolojiler söz konusudur. Cangızbay, sosyolojinin kişilerin özel ilgileri bağlamında bu denli ayrışmasını, sosyolojilerin üretilmesini “*sosyolojinin soysuzlaştırılması*” (Cangızbay, 1999a: 7, 1999b: 7) girişimi olarak ele almaktadır. Sosyal bilimlerin kendi aralarında ve

içlerinde bu aşırı bölünmüşlük, sosyal gerçekliği anlama açıklama süreçlerini zora sokarak, kendisi problematik olmaktadır. Dolayısıyla sosyal bilimlerin konu ve metodolojik düzeyde aşırı bölünmüşlüklerini giderme zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle sosyal bilimleri yeniden düşünerek, sosyal bilimler arasındaki disiplinler sınırların soruşturmalarını sınırlayıp, onları yeniden yapılandırmak ve aralarındaki kopukluğu gidererek disiplinlerarası yeni bir bağ örmek ve hatta sosyal bilimler kollokyumu inşâ etmek gerekmektedir (Gülbenkian Komisyonu, 1996-Wallerstein, 2003). Sosyal bilimleri hem içsel hem de kendi aralarındaki bölünmüşlükten arındırıp, ona disiplinlerarası bir epistemolojik ve metodolojik kavrayış kazandırıldığında sosyal bilimciler inceledikleri görüngüleri “tümlüklerin” içine konumlandırabilirler. Braudel’in argümanına göre söz konusu bilimlerin genel “*eğilimleri zıtlaşmaya doğru değil, birleşmeye doğrudur*” (Braudel, 1992: 113). Sosyal bilimler arasında yaklaşım eğilimlerinde yada disiplinlerarası girişimlerinde birbirlerine en fazla yaklaşabilecek/yaklaşan iki temel sosyal bilim ise Çelebi (Çelebi, 2001: 55-68) ’inin de belirttiği üzere; tarih ve sosyolojidir. Braudel ise meseleyi tarih çevresinden kavramaktadır:

“sosyoloji ve tarihin sıklıkla birleştikleri, birbirlerini tamamladıkları ve karıştıklarını inkâr etmek mümkün değildir. Bunun nedenleri basittir: bir yanda tarihin şu emperyalizmi, şu şişmesi; öte yanda da şu doğal kimlik vardır: yalnızca tarih ve sosyoloji meraklarını toplumsalın herhangi bir veçhesine doğru genişletmeye yatkın bütünsel bilimlerdir. Tarih geçmişin muazzam alanındaki insanın tüm bilimleri olduğu ölçüde sentezdir, orkestradır ve eğer tüm biçimleri altında sürenin incelenmesi ona benim düşündüğüm gibi güncelin kapılarını açıyorsa, o halde ziyafetin her yerinde mevcuttur. Ve burada her zaman kendini sosyolojinin yanında bulmaktadır, çünkü sosyoloji de doğası gereği sentezdir ve süre diyalektiği onu da geçmişe yönelmeye –istese de, istemese de- zorlamaktadır.” (Braudel, 1992: 113-114)

O halde tarih ve sosyoloji, aynı konuyu ele alıp incelemekte, ikisinin de temel konusunu toplum olay/olguları içerimleyip, her ikisi de metodolojik olarak toplum

olaylarını bütünlüğü içinde kavramak çabasındadırlar. Braudel (1992: 115)'in belirttiği gibi;

“sosyologların yapmaya teşebbüs ettikleri ile biz tarihçilerin yaptıklarımızı madde madde karşılaştırmak çok kolay olacaktır: bilgi sosyolojisi ve fikirler tarihi; mikrososyoloji ile sosyometri ve olaysal denilen yüzey tarihi, yani küçük olayların ve parlak ve patlamalı olayların bir arada buldukları şu mikrotarih, gerçekte bir ulusun veya dünyanın boyutlarına ulaşabilir nitelikte olan sosyodram. Hatta bazı anlarda, sanat sosyolojisi ile sanat tarihi, çalışma sosyolojisi ile çalışma tarihi, edebiyat sosyolojisi ile edebiyat tarihi, Henri Bremond'un düzeyindeki din tarihi ile Gabriel Le Bras ve çömezlerinin istisnai derecede parlak dinsel sosyolojileri arasındaki ortaklaşa alanda yürütülen faaliyetlerin nerede farklılaştıklarını çok açık olarak göremiyorum...”

Kısacası; *“Malzeme aynı, aletler aynı, kullanılan kelimeler aynı, meseleler aynı, hatta bilinmezler aynı”*dır. Sosyologlarca “sosyolojik” olarak adlandırılan olgular ve olaylar ile tarihçilerin “tarihsel” nitelmesi yaptıkları olgular ve olaylar birbirlerinden çok farklılık göstermemektedirler. Her ikisi de *“aynı ontolojik statüye sahiptirler”* (Smith, 1999: 317).

Sosyolojik inceleme, tarihsel üzerine inşâ edildiğinde kendini daha sağlam hissedecektir. Bloch (Bloch, 1994: 60)'un dediği gibi, “bugünü anlamak geçmişini bilmekten” geçmektedir. Öyleyse tarihsel gerçeklikler, veriler, bilgiler ve belgeler olmadan sosyologların var olan toplumu, sosyal yapıyı, sosyal gerçekliği ve toplum sorunlarını açıklaması, anlaması, yorumlaması ve değiştirmesi çok güçtür. Bu durumda sosyologların tarihe yönelimi kaçınılmaz gözükmektedir. Sosyoloji biliminin daha etkin ve önemli bir bilim kimliğine kavuşması için metodolojik yönelimini tarihsel üzerine inşa etmesi gerekmektedir.

“Olaysal sosyoloji kütüphanelerimizi, hükümetin ve işletmelerin dosyalarını lebâlep doldurmaktadırlar. Bu moda isyan etmenin veya onu yararsız olarak ilân etmenin uzağındayım. Ama eğer, her toplumsal olguyu sürükleyen hareketin yönünü, hızını veya yavaşlığını, çıkışını veya düşüşünü

kaydetmiyorsa; eğer tarihin hareketine, onun geçmişten şimdiye ve hatta geleceğe giden yansımaları diyalektiğine bağlanmıyorsa, bilimsel olarak ne gibi bir değeri olabilir? Genç sosyologların çocukluk yılları esnasında, en mütevazı arşivlerde bile, en basit tarih sorunlarını inceleyecek zamana sahip olmalarını, hiç değilse bir kez kısırlaştırıcı elkitablarının dışına çıkarak, basit ama ancak uygulandığında anlaşılan -kuşkusuz diğer tüm meslekler gibi- bir meslekle temas kurmalarını isterim. Bana göre toplumsal ilim ancak bir uyuşmanın, farklı mesleklerimizin eşanlı uygulanmasının içinde olabilir. Bu meslekleri birbirlerine karşı dikmek kolay bir iştir, ama bu tartışma hep eski havaları çalmaktadır. İhtiyacımız olan yeni bir müziktir” (Braudel, 1992: 128).

Bu bağlamda, Türkiye toplumunun sorunlarına çözüm getirme, sosyal yapıyı analiz etmede sosyologların tarihsel yönelimi, ilgi duyduğu daha önce de belirtildiği gibi, son birkaç yıla özgü değildir. Türkiye tarihçi ve sosyologlarının toplum ve tarih bilgisi ekseninde toplum gerçeği ve sorunlarına çözüm üretmeye yoğun ilgi duyduğu, Türkiye toplumunu yeniden düşünüşü ve Türkiye'nin düzenini tartışması esas olarak 1960'larda öne çıkan bir konudur. Özellikle Türkiye sosyal bilimcileri, 1960'larda tarihe yoğun ilgi duymuşlar, toplum sorunlarını tarihsel temelleri bağlamına oturarak anlamaya, sosyal yapıyı açıklamaya girişmişlerdir.

Ancak açıkça söylemek gerekirse söz konusu tartışmalar -bu çalışmanın kıyasında durmakla birlikte- tarih-sosyoloji ilişkisi bakımından yeni kuşak tarihçi ve sosyologlarda ilgisizlik durumu da yaratmıştır. Söz konusu durumda Türkiye'nin son 30 yılda yaşadığı siyasal travmaların etkisi büyüktür. Şöyle ki, 1980 ve 1990'larda yetişen tarihçi ve sosyologlar türlü görünmeyen yasaklamalar nedeniyle Marks'ı ve bu düzlemdeki analizleri sağlıklı bir bakış açısıyla değerlendirememişlerdir. Bu durumda 1960'larda başlayan tartışmalar kesintilerle ve yanlış kavrayışlarla bulanıklığa dönüşmüş bir alan oluşturarak tarihçilerin sosyal teoriye ve sosyologların da tarihyazımına güvensizlik duymalarına neden olmuştur. Ancak bu saptamanın boyutları elbette bir başka araştırma konusudur.

Türkiye'de sosyoloji, “bilim olmak onurunu kazanabilmesi için hiç bir biçimde içinde bulunduğu ve geliştiği toplumu tanımlamak ve sorunlarını saptamak

çabasından vazgeçemez” (Sezer, 1988: 63) diyen Sezer, Türk toplumu için önerilen ve ancak Türkiye Toplumunda nesnel dayanağı bulunmayan soyut kavramlar ya da Batı tarihi endeksli modellerden, özellikle de toplumları Endüstri Devrimi’ni “gerçekleştirmişlik” ya da “gerçekleştirememişlik” ölçütüne ve/veya toplumlar arası farklılığı “kapitalizme değişik tarihlerde geçiş” ve “kapitalizmde değişik hızla gelişme” kuramlarıyla açıklama çabalarının Türkiye gerçeğini değerlendirmekte eksik kalacağını belirtmektedir. Bunun yerine Türkiye toplumu, *tarihsel gerçek* temelli yeni anlayış ve modeller geliştirmenin tek geçerli yol olduğunu ileri sürmektedir: “Ancak böylece Türk gerçeğine uygun ve bu gerçeğin sahip olduğu güç ve olanakların en iyi biçimde değerlendirilebilecek doğru ve geçerli amaçları saptayabiliriz” (Sezer, 1988: 63-64). Bu yüzden Sezer Türkiye toplumu ve tarihi gerçeğine yönelmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Tam da bu nedenle İnalçık tarihçiliği Gökalp-Köprülü etkilenimiyle ve Annales Okulu’nun esnek teorisyeniliği ve modelleriyle örtüşmesi Türkiye’de ki sosyal bilimler açısından önemli bir dayanak olduğu görülmektedir.

Osmanlı’yı bir “siyasi kuruluş” olarak değerlendiren Sezer, Osmanlı’daki tarım ve tarımsal üretimin önce bir yasalaştırma konusu olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Devlet ile üretim arasındaki ilişki, vergi ilişkisinin dar sınırları içerisinde kalmaktadır. Devlet, ancak vergi kaynaklarını yakından tanıma ve denetleyebilmek için tarımla ilgili olmuştur. Böylesi bir tutumun doğal bir sonucu olarak Sezer Osmanlı dönemine ait kaynakların başında öncelikle vergi defterleri ile tarım ve toprak kanunlarının olduğunu belirtmektedir (Sezer, 1988: 73). İnalçık’ın Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600 adlı eserin kaynakçasının önemli bir bölümünü söz konusu defterlerin ve kanunnameler oluşturmaktadır (İnalçık, 2009: 255-270). Eser söz konusu belgelerin okunmasından-karşılaştırılmasından sonra ortaya konmuştur. Karşılaştırmalar ise sadece Türkiye arşivlerinde bulunan belgelerle değil, aynı zamanda Avrupa (İtalyan, Alman, Fransız ve İngiliz) kaynaklarına başvurulmuş yapılmıştır.

Sosyolojinin kurucularına bakıldığında her zaman toplumsal olanı tarihsel olan ile birlikte düşünmüşlerdir. Sosyolojik düşünme, tarihsel kavrayış temellidir. Sosyologun tarihselden kopukluğu, ele aldığı toplumsal problemi çözümlenmesinde

problematik oluşturur. Bu da sosyologun, yaşadığı toplumu anlamasını ve açıklamasını güçleştirmektedir.

Bu çalışmada sözü edilen iki tarihçi; Braudel ve İnalçık'ın, bir çok tarihçiden görünür bir şekilde ayrılarak neredeyse her sosyal bilimcinin dönüp tekrar baktığı eserler vermelerinin temel nedeni –başka bir deyişle, onları diğer tarihçilerden daha güvenilir kılan unsur- : bildik rasyonel ve ampirik yöntemlere eleştirel izdüşümünü ekleyerek yazarken sosyal teoriyi gözden kaçırmamalarıdır. Söz konusu her iki tarihçinin de hemen her türlü sohbet, biyografi ve yöntem yazılarında gerekli gördükleri her bir tarihi olgu ve olayda Marks'a, Durkheim'a ve Weber'e mutlaka atıflar yapmaları dikkat edilmesi gereken bir diğer husustur. Bir yanda Şerif Mardin tarihçiliği bir yanda Halil İnalçık tarihçiliği'nin durduğu noktalar arasındaki mesafe geniştir. Tıpkı Charles Tilly ve Fernand Braudel mesafesi gibi. Tarihsel sosyoloji ve sosyal tarih ara alanları da tam bu noktada birbirinden bu nedenle ayrılmaktadır:

Halil İnalçık'la yapılan görüşme sırasında İnalçık sosyoloji ve tarih bilimlerinin birbirinin düzleminde kesişme noktasını bulmak amacıyla sorulan *“Osmanlı Tarihine, öznesiz, ereksiz, süreçsiz bir perspektiften bakmak sağlıklı model ve/veya teorileri üretebilecek güce sahip midir? Yani sadece iktidar, güç, toplumsal hareket, seçkinler gibi kavramların lensleri bizi tarihten uzaklaştırır mı yoksa gerçeklik katmanlarının açıklanmasına mı yardımcı olur?”* (Ek-4) sorusuna yanıtı: *“Osmanlı tarihine son dönemlerde yeni bir yaklaşım var. Meselâ, Osmanlı timar sistemini sosyolojik bir anlayışa indirgemek Japon Batı feodalizmine benzetmek sosyolojide metottur. Bence soyut sosyolojik bir ifadeye indirmek tarih sosyolojisidir, tarih değildir. Çünkü tarih ilminin prensipleri olayları zaman ve mekân içine koymaktır”* (Ek-4) şeklinde olmuştur. Öte yandan yine aynı amacı taşıyan: *“Karşılaştırmalı yöntem üzerinden gittiğimizde, hem sosyolog hem tarihçi için önemli bir yöntem şu farkla ki, sosyologlar benzerlikleri bulup teori üretmeye çalışıyor, tarihçi modelleri üzerinden hem farklılıkları hem benzerlikleri bulup ‘anlamaya’ çalışıyor. Bu noktada Bloch’u yadederek, karşılaştırmalı analizlerde eksiklikler nereden kaynaklanıyor, hatalar nerede yapılıyor?”* (Ek-4) sorusuna verdiği yanıt: *“Tarih ilmi bağımsız bir ilim kolu ise: daima geçmişte herhangi bir mekânda ve zamanda geçmiş olayları, kendi zaman-mekân çerçevesi içinde ele*

almalıdır. Zaman ve mekânı belirtmeden yaptığı için bu bir tarih değil sosyoloji oluyor” (Ek-4) şeklindedir.

Görülmektedir ki İncılık, geçmişin doğru bilgisine ampirik çalışmalarla ulaşırken tıpkı Braudel gibi tarih biliminin kendi “içsel icaplarının” (Ergenç, 2000: 125-126) -tam da Annales çizgisini uygun biçimde- sosyal teoriden daha önce gelmesi gerektiğine işaret etmektedir. Sosyal teorinin önce gelmesi durumunda ise yapılan çalışmanın ‘tarih’ ya da ‘sosyal tarih’ değil ‘tarihsel sosyoloji’ olacağını belirterek bu iki alanı birbirinden belirgin bir biçimde ayırmaktadır. Şu halde, İncılık’ın meslek yaşamının 33. Yılında yayımladığı Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600 eseri sadece *tarihsel bilgi* açısından değil aynı zamanda *yöntem* açısından da bir sentezdir.

Anlaşılmaktadır ki, İncılık Osmanlı İmparatorluğu’nu herhangi bir sosyal teori içinde anlama ve açıklama yanlısı değildir. Ancak İncılık ‘tarih yazıcılığı’nda, bulunan tarihi bilgileri organize ederken sosyal teori gözden kaçırılmamaktadır. Özer Ergenç’le yapılan görüşmede ise paralel bir durum söz konusudur. Her iki önemli Osmanlı Tarihçisi de Osmanlı’nın ‘nev-i şahsına münhasır’ bir İmparatorluk olarak düşünülmesi gerektiğini, Avrupa’dan ithal edilen teoriler üzerine birebir oturtulamayacağını vurgulayarak illa sınıflandırılacaksa ayrı bir kategoride olması gerektiğine işaret etmişlerdir.

Amerikalı sosyal bilimci Immanuel Wallerstein, İncılık hakkında şu satırları yazmıştır:

“Bugün dünya üniversitelerinde Halil İncılık okunuyor ve okutuluyor. Onu dar anlamda bir "tarihçi" olarak düşünmek elbette yetersiz kalır. Bizzat tarih disiplinine şekil vermiş, kendi metodolojisini ve bilgi birikimini tarihçilik mesleğine kazandırmış bir kişi olarak İncılık, bilim çevrelerinin üzerinde uzlaştığı seçkin bir isimdir. İncılık ekolüne mensup yüzlerce öğrenci, sadece birincil kaynakları kullanma, belge ve arşivleri inceleme yönünden değil modern anlamda tarihe sosyo-ekonomik ve kültürel birçok cepheden bakabilme becerisini ondan öğrenmiştir. Yeni kuşak tarihçiler, Akdeniz, Osmanlı ve Balkan tarihi üzerindeki birçok yanlısın tashih

edilmesini ona borçludur. Kitapları, sayısız makale ve ansiklopedi maddeleri, sosyal bilimciler için göz kamaştırıcı bir hazine mahiyetindedir. Halil İnalçık, bu sahanın en seçkin uygulayıcılarından biri. Dünya bilimine katkıları su götürmez. Çabalarının hedefi haline gelmiş konu üzerinde bize sadece tefekkür etmek düşer”²⁹

Anlaşılmaktadır ki, İnalçık sadece Avrupa ve Amerika tarihçiliğinde değil, sosyoloji camiasında okunmaktadır.

Annales tarihçilerin en önemli özelliklerinden birisi tarihi derinleştirmek ve canlandırmak adına eklettisizme kapıyı açmaları, sosyal bilimlerin disiplinlerinin tümüyle çalışmaktır ki sosyoloji bilimi bu disiplinlerarasılıkta ön sıralardadır.

Bu bağlamda Emmanuel Le Roy Ladurie, Bloch ve Febvre’den aldığı mirasla Braudel’in pek önem vermediği dilbilim konusunda önemli açılımlar yapmıştır. Bu nedenle Braudel sonrası Annales Okulu çalışmalarında Saussure’cü dilbilimci yaklaşımın daha ön plana çıktığı söylenebilir. Ancak bu alan bir başka çalışmaya konu olacak kadar geniştir. Sonuç olarak Annales Okulu post-yapısalcıların daha sonra tamamen yıkacakları klasik tarih söylemini sarsmış ve öznenin ortadan kaldırılmasını entellektüel bir amaç haline getirecek olan Foucault, Althusser, Lacan gibi düşünürleri de etkilemiştir.

Annales geleneğine ve özelde de Fernand Braudel’e bakıldığında bir tarih felsefesi ya da metodolojisi üzerine eser kaleme almadıkları görülür. Halil İnalçık söz konusu olduğunda da bu durum geçerlidir. Bu elbet süreç içerisinde gelişigüzel oluşmuş bir durum değil, Annales tarihçileri tarafından bilinçli bir şekilde bu tür eserlerin yazımından bir kaçınılmaktadır. Çünkü bu anlayışa göre, bırakın tarih felsefesi yapmayı, tarihin tanımını yapmak bile güçtür. Her tarihsel paradigmanın kendi envanterleri, kendi düşünce yapısı ve değerleri olduğu düşünülecek olursa: ortak bir tanım, ortak bir felsefe yapmak neredeyse imkânsızdır. Annales tarihçileri bu sebeptendir ki, teoriye dair eserler vermek yerine, yöntemlerini apaçık gösteren eserler ortaya koymuşlardır.

---

²⁹ Arka Kapak Yazısı, Makaleler, Ankara: Doğu-Batı, 2005.

Tarihsel sosyoloji bir ara alan olarak Annales Okulunun metodolojisinden bir hayli beslenerek gelişmektedir. Sosyal tarihçilik Vico'dan bu yana devam etmekle birlikte Tarihsel sosyoloji ustalıklarla yapıldığında 'neoliberal söylemin araçları demistifiye etme'nin (EK-9) çok ötesine geçerek hem sosyal teorinin tekrar tekrar sınanmasına hem tarihi olguların farklı açılardan irdelenmesine imkân sağlamaktadır.

Tarihsel sosyoloji ile uğraşanlar, ilk olarak zaman ve mekâna somut bir şekilde yerleşmiş olduğu bilinen toplumsal yapılar ya da süreçlerle ilgili sorular sorarlar. İkincisi süreçleri zaman içinde ele aldıkları gibi sonuçların nedenlerini açıklamada zamansal ardışıklığı ciddiye alırlar. Üçüncü olarak ise, pek çok tarihsel çözümleme, bireysel yaşamlarda ve toplumsal dönüşümlerde niyet edilen ve edilmeyen sonuçların açığa çıkmasından anlam üretmek amacıyla önemli eylemlerin yapısal bağlamlarını özenle analiz eder. Son olarak ise, tarihsel sosyolojik incelemeler, özgül türden toplumsal yapıların ve sosyal değişim kalıplarının tikel ve farklı özelliklerini aydınlatırlar.

Süreçlerin ve bağlamların yanı sıra toplumsal ve kültürel farklılıkları da tarihsel yönelimli sosyologların asli ilgi alanıdır. Yetkin tarihsel sosyoloji, gerçek yaşamın konularını politikaya uygun anlatmakla övünen ve dar ampirist incelemelere odaklanan sosyolojiden anlamlı bir şekilde dile getirme gücüne sahiptir. Ola ki Braudel ve İnalçık gibi geçmişin her türlü belgesini doğru inşa edebilen sağlam kaynaklardan beslensin.

Çalışma boyunca incelenen olgu ve kavramları birlikte düşünerek, genelde Türkiye özelde İnalçık tarih-sosyoloji ilişkisine bakarsak, tarihi olguların organizasyonunda katmanlaşan sosyal teoriyi görmek mümkündür. Öte yandan bu tür yöntemsel analizler ya çok az ya da yapılan bir çalışmanın tamamlayıcısı olarak incelenmektedir. Oysa Bloch, Febvre, Braudel ve diğer tarihçilerin sosyolojik analizlerinin literatürü oldukça geniştir. Sosyolojik yöntemin ve tarihsel yöntemin gelişmesi bu alanda yapılacak çalışmaların çokluğu ile doğrudan ilgilidir. Hele tarihçilikler ve sosyolojiler vardır iddiası öne sürülüyorsa.

Bu çalışma hem sosyolojik ve hem tarih yöntemleri adına pek çok yeni soruyu içinde barındırmaktadır. Braudel'in 'konjonktür'leri, İnalçık'ın 'siyasal yapı

ve konjontürleri' Weber'in 'Sultanizm'i hangi noktalarda kesişmektedir? Weber'den ilham alan 'kültür sosyolojisi' bağlamında Braudel'in 'uygarlık' kavramının ve 'İnalcık'ın sınırboylarında kültür karşılaşmaları' olgusunun analizi hangi sosyolojik tahlille çözülebilir?

Tüm bu ve benzeri sorular yeni araştırmalara zemin hazırlayacaktır. Sosyal teorilerinin pek çok sorunlarına rağmen, yapılacak araştırmalar hep yinelenen değil yenilenen tarihi olay ve olgular üzerinden yapılabileceğinden, Braudel ve İnalcık'ın geçmişin anlaşılması bakımından en güvenilir noktada duran bulguları araştırmacıları selamlamaktadır.

KAYNAKÇA

- ARI, Bülent, (2006) “*Halil İnalçık’ın Keşifleri ve İki Örnek: Bafeus/Koyunhisar ve Pelekanon Muharebeleri*”, Tarihte 4 Sima, Halil İnalçık, İlber Ortaylı, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, Kültür AŞ, İstanbul.
- ARI, Bülent- ASLANTAŞ, Selim, (2002) “Tarih Öğretiminde Tek Kişilik Akademi: Halil İnalçık”, Türk Yurdu, 175.
- ARMAĞAN, Mustafa (2011) Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak-Gerileme Paradigmasının Sonu, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ARON, Raymond (2005) *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Bilgi Yayınları, İstanbul.
- ASLANTAŞ, Selim, (2009) “Halil İnalçık’ın Akademik Bibliyografyası”, Doğu-Batı Dergisi, Halil İnalçık Armağanı, Özel Sayı, s. 31, İstanbul.
- BAUMAN, Zygmunt, (2006), *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. Abdullah Yılmaz, Beşinci Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BERKES, Niyazi(1992) *Türkiye’de Çağdaşlaşma*,1. Baskı, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.
- BERKTAY, Halil (1991) “Dört Tarihçinin Sosyal Portresi”, *Toplum ve Bilim*, 54-55, s.19-45.
- BLOCH, Marc (1994) Tarihın Savunusu Ya Da Tarihçilik Mesleği, çev. Mehmet Ai Kılıçbay, Gece Kitapları, İstanbul.
- BLOCH, Marc, (2005) *Feodal Toplum*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu-Batı Yayınları Ankara.
- BLOCH, Marc, (1985) “Avrupa Toplumlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin”, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde* içinde, der. Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

- BONCHENSKİ, I. M., (1983) *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, Kabalcı yayınları, İstanbul.
- BOON, James, (2007) “Claude Lévi-Strauss”, *Çağdaş Temel Kuramlar* içinde, ed. Skinner, Q., Vadi Yayınları, Ankara.
- BORATAV, Ali, (2007) “Sunuş”, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde* içinde, der. Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- BRAUDEL, Fernand, (1991) *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, çev. Mustafa Özel, İmge Yayınları, İstanbul.
- BRAUDEL, Fernand, (1992) *Tarih Üzerine Yazılar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları Ankara.
- BRAUDEL, Fernand, (1993) *Maddi Uygarlık: Ekonomi ve Kapitalizm: XV.-XVIII. Yüzyıllar (I-III)*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara.
- BRAUDEL, Fernand, (1994) *II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara.
- BRAUDEL, Fernand, (2006) *Uygarlıkların Grameri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınlar, Ankara.
- BRAUDEL, Fernand, (2007) *Bellek ve Akdeniz*, çev. Ali Berktaş, Metis Yayınları, İstanbul.
- BOTTOMORE, Tom - NİSPET Robert (2002), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Yayına Hazırlayan Mete TUNÇAY-Aydın UĞUR, Ayraç Yay. Ankara.
- BOTTOMORE, Tom (2005) *Marksist Düşünce Sözlüğü*, Çev. Mete Tunçay, 4. baskı, İletişim Yay. İstanbul.
- BURKE, Peter, (2007) “Modern Avrupa'nın İlk Dönemlerinde Toplum ve Ekonomi'ye Giriş”, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde* içinde, der. Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

- BURKE, Peter (2000) *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev. Mete Tunçay, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- BURKE, Peter (2006) *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu* çev. Mehmet Küçük, 1. Baskı, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.
- BURKE, Peter (2008) *Kültür Tarihi*, çev. Mete Tunçay, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- CANGIZBAY, Kadir. (1999a) *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- CANGIZBAY, Kadir. (1999b) *Gurvitch- Sosyoloji ve Felsefe*, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- CARR, E.H., (1987) *Tarih Nedir?*, çev. M. Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul,.
- CARR, E.H., (2005) *Tarih Nedir?*, çev. M. Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul.
- CEVİZCİ, Ahmet, (1999) *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- CEVİZCİ, Ahmet, (2011) *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul.
- CHİROT, Daniel, (1999) “Marc Bloch’un Toplumsal ve Tarihsel Manzarası”, *Tarihsel Sosyoloji: Bloch’tan Wallerstein’a Görüşler ve Yöntemler* içinde, ed. Theda Skocpol, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul,.
- CLARK, Stuart, (2007) “Annales Tarih Okulu”, *Çağdaş Temel Kuramlar* içinde, ed. Skinner, Q., Vadi Yayınları, Ankara.
- COLLİNGWOOD, R. G. (2000) *Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler*. Çev: E. Özvar, Ayışığı Kitapları, İstanbul.

- ÇAYKARA, Emine (2005) *Tarihçilerin Kutbu "Halil İnalıcık Kitabı"*, 1.Baskı, İş Bankası Yayınları (Nehir Söyleşi), İstanbul.
- ÇELEBİ, Nilgün, (2001) *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Anı yay.Ankara.
- ÇİĞDEM, Ahmet, (2007)"Kitap Üzerine Birkaç Not", *Çağdaş Temel Kuramlar*, ed. Skinner, Q., Vadi Yayınları, Ankara.
- DOSSE, François, (2008) *Ufalanmış Tarih: Annales Okulundan "Yeni Tarih"e*, çev. Işık Ergüden, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul,.
- DUBY, Georges (1990) *Ortaçağ İnsanları Ve Kültürü*, Mehmet Ali Kılıçbay, 1.Baskı, İmge Yayınları, Ankara.
- ERGENÇ, Özer, (2000) "Halil İnalıcık Neden Büyük", *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı:12, , s.134-141, İstanbul.
- ERGUN, Doğan (2005) *Sosyoloji ve Tarih*, 4. Baskı, İmge Yayınları, Ankara.
- ERGUN, Doğan (2006)*Yöntemi Bulmak*, 2. Baskı, İmge Yayınları, Ankara.
- ERSANLI BEHAR, Büşra (1992) *İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu 1929-1937*, Afa Yayıncılık, İstanbul.
- FEBVRE, Lucien, (1995) *Rönesans İnsanı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara.
- FEBVRE, Lucien, (2007) "Bir Başka Tarihe Doğru", *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde* içinde, der. Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- FOUCAULT, Michel (2000), *Özne ve İktidar*, Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ayrıntı Yay, İstanbul.
- GELLNER, Ernest (1992) *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev. Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul.

- GIDDENS, Anthony (2005), *Sosyal Teorinin Temel Problemleri Sosyal Analizde Eylem Yapı ve Çelişki*, çev. Ümit TATLİCAN, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- GIDDENS, Anthony (2008) *Toplumun Kuruluşu*, Çev. Hüseyin Özel, Bilim Sanat Yayınları, İstanbul.
- GIDDENS, Anthony (2008), *Sosyoloji*, Yayına Hazırlayan, Cemal Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- GRAMSCI, Antonio (1997) *Hapishane Defterleri*, Çev, Adnan Cemgil, Beşinci basım, Belge Yayınları, İstanbul.
- GREIDER, William, (2003), *Tek Dünya, Küresel Kapitalizmin Manik Mantığı*, Çev. Yavuz Alogan, Birinci Baskı İmge Yayınları, Ankara.
- GULBENKIAN KOMİSYONU, (1996) *Sosyal Bilimleri Açın*, Çev., Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul.
- GURVITCH, (1985) *Sosyoloji ve Felsefe*, (Der. ve Çev. Kadir Cangızbay), Değişim yay. İstanbul,
- HAMILTON, Gary (1999) *Tarihte Konfigürasyonlar ve S.N.Eisenstadt'ın Tarihsel Sosyolojisi*, çev. Ahmet Fethi, Theda Skocpol (1999) *Tarihsel Sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- HAMMER, PURGSTALL, Baron Joseph Von (1998) *Büyük Osmanlı Tarihi*, Çev. Mümin Çevik- Erol Kılıç, Berikan Emir Üç Dalı Yayınları, İstanbul.
- HOBSBAWM, Eric (1999) *Tarih Üzerine*, (Çev. Osman Akınhay), Bilim ve Sanat yay. Ankara.
- HORKHEİMER, Max, (2008) *Akıl Tutulması*, çev. Orhan Koçak, Metis Yayınları, İstanbul.

- HOY, David, (2007) “Jacques Derrida”, *Çağdaş Temel Kuramlar* içinde, ed. Skinner, Q., Vadi Yayınları, Ankara.
- İGGERS, Georg G. (2007) *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme*, çev. Gül Çağalı Güven, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (1943) *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, TTK, Ankara.
- İNALCIK, Halil, (1968) “Türk İlmî ve Fuad Köprülü”, *Türk Kültürü*,no: 65, s. 289-294.
- İNALCIK, Halil (1992) *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*-(Doktora Tezinin Ellinci Yılı), Eren Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (1993) *Osmanlı İmparatorluğu*, 1. Baskı Eren Yayınları, Ankara.
- İNALCIK Halil (1994) “Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber’in Osm. Siyasal Sistemi Tiplemesi”, *Toplum ve Ekonomi*, , Sayı 7, s. 7
- İNALCIK, Halil ve QUATAERT, Donald (ed.) (2004) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 1: 1300-1600*, (2. Baskı), Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2005) “Akdeniz ve Türkler”, *Doğu Batı*, 34, Kasım-Aralık-Ocak, s. 133-170.
- İNALCIK, Halil (2006a) *Turkey and Europe in History*, Eren Yayınları, Ankara.
- İNALCIK, Halil (2006b) *Şair ve Patron*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil, (2008) “Fransız Annales Okulu ve Türk Tarihçiliği”, *Doğu-Batı Makaleler II*, s.289, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2009) *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)*, Çev. Ruşen Sezer, 12. Baskı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2009a) *Makaleler I*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul.

- İNALCIK, Halil (2009b) Makaleler II, Doğu Batı Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2010) *Osmanlılar (Fütuhat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler)*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2011) *Osmanlı Tarihinde Dönemler*, der. Mutafa Armağan, Timaş Yayınları, İstanbul.
- JORGA, Nicolae (2005) *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi c.I-V*, çev. Nilüfer Epçeli-Kemal Beydilli.
- KARPAT Kemal (2011) *Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım*, der. Mutafa Armağan, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KAYALI, Kurtuluş, (1999) “Türk Sosyologlarının Tarihe Yönelmeleri Konusunda Bazı Düşünceler”, Sosyoloji Yıllığı 4, Çantay Ktb., İstanbul.
- KAYALI, Kurtuluş (2000) *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yay. İstanbul.
- KAYALI, Kurtuluş (2001) *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yay. İstanbul.
- KAYALI, Kurtuluş (2002) *Türk Kültür Dünyasından Portreler*, İletişim Yay. İstanbul.
- KEAT Russel/ URRY, John (1994), *Bilim Olarak Sosyal Teori*, İmge Yayınları, Ankara.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali, (1992) “Sunuş”, *Tarih Üzerine Yazılar* içinde, İmge Yayınları, Ankara.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali, (1993) “Çevirmenin Önsözü”, *Maddi Uygarlık: Ekonomi ve Kapitalizm: XV.-XVIII. Yüzyıllar* içinde, c. I, İmge Yayınları, Ankara.
- LE GOFF, Jacques, (2006) *Ortaçağ'da Entelektüeller*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- MARSHALL, Gordon (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim-Sanat Yayınları, Ankara.
- MCLENNAN, G. (2007) “Braudel ve Annales Paradigması”, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde* içinde, der. Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- MILLS, C.W. (2007) *Toplumbilimsel Düşün* çev. Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul.
- OKTİK, Nurgün (2006) Yapı ve Değişme Araştırmalarında Arayışlar, Sosyal Bilimler Sempozyum Bildirileri, Vadi Yayınları, Ankara, s.217-242
- ORAL, Mustafa (2006) *Türkiye’de Romantik Tarihçilik (1910-1940)*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- ORTAYLI, İlber, (1986) “Osmanlı Tarih yazıcılığının Evrimi Üstüne Düşünceler”, Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, Sevil Atauz (der.), Türk Sosyal Bilimler Derneği, s. 419-429, Ankara.
- ÖZBARAN, Salih (2005) *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ÖZBARAN, Salih (2007) ‘*Osmanlı Tarihi Yazmak*’, *Osmanlıyı Özlemek ya da Tarihi Tasarlamak*, İmge Yayınları, Ankara.
- ÖZDALGA, Elizabeth (2009) *Tarihsel Sosyoloji*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul.
- ÖZEL, Mustafa, (1991) “*Sunuş: Braudel’i Niçin Okumalıyız?*”, Maddi Medeniyet ve Kapitalizm içinde, İmge Yayınları, İstanbul.
- ÖZEL, Oktay, (2006) “Modern Osmanlı Tarih Yazımında ‘Klasik Dönem’: Bir Eleştirel Değerlendirme”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, s 273-294, Güz, İstanbul.
- PHİLİP, Mark (2007) “*Michel Foucault*”, *Çağdaş Temel Kuramlar* içinde, ed. Skinner, Q., Vadi Yayınları, Ankara.

- PİAGET, Jean, (2007) *Yapısalcılık*, çev. Ayşe Şirin Okyayuz Yener, Doruk Yayınları, İstanbul.
- POSTER, Mark (2006) *Foucault, Marksizm ve Tarih*, Çev. Feride Güder, 1. Baskı, Otonom Yayıncılık, İstanbul.
- POLOMA, Margret, M (1993) *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Dr. Hayriye Erbaş, Ankara.
- ROSENAU, Pauline Marie, (2004) *Post-modernizm ve Toplum Bilimleri*, çev. Tuncay Birkan, Bilim sanat yayınları, Ankara,.
- SARUP, Madan, (2004) *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm*, çev. Abdülbaki Güçlü, Belge Yayınları, Ankara.
- SEZER, Baykan, (1977) “Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar”, Toplum ve Bilim, Sayı:4, Kış, S. 46-62.
- SEZER, Baykan (1988) *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, Sümer Kitabevi, İstanbul.
- SEZER, Baykan, (1999) “Tarih ve Sosyoloji”, Sosyoloji Yıllığı 4, Çantay Ktb, İstanbul.
- SİM, Stuart, (2006) *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, çev. Mukadder Erkan-Ali Utku, Ankara.
- SMITH, Dennis, (1999) “Olguların ve Değerlerin Keşfi: Barrington Moore’un Tarihsel Sosyolojisi”, *Tarihsel Sosyoloji- Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler* içinde (Der: T.Skocpol), Çeviren: A.Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- SKINNER, Q., (2007) “Teorinin Dönüşü”, *Çağdaş Temel Kuramlar* içinde, ed. Skinner, Q., Vadi Yayınları, Ankara.
- SKİRBEKK, G.-Gilje, N., (2006) *Antik Yunan’dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, çev. Emrah Akbaş-Şule Mutlu, Kesit Yayınları, İstanbul.

- SİMMELE, Georg (2008) *Tarih Felsefesinin Problemleri*, Çev. Gürsel Aykaç, 1. Baskı, Doğu-Batı Yayınları, Ankara
- SKOCPOL, Theda (1999) *Tarihsel Sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- SÖNMEZ, Erdem (2010) *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarih Yazımı*, Tan Kitapevi Yayınları, İstanbul.
- SWINGWOOD, Alan (1991) *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman AKINHAY, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- TİMUR, Taner (2001) *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 4. Baskı, İmge Yayınları, Ankara.
- TOSH, J. (1997). *Tarihin Peşinde*, Çev: Ö. Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- WALLACE, A. Ruth, WOLF, Alison (2004) *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. Leyla Elburuz, M.Rami Ayas, Punto Yayıncılık, İzmir.
- WALLERSTEIN, İmmanuel (1999) *Sosyal Bilimleri Düşünmemek 19. Yüzyıl Paradigmasının Sınırları*, Çev. Taylan Doğan, Avesta Yayınları İstanbul.
- WALLERSTEIN, İmmanuel (2000) *Bildiğimiz Dünyanın Sonu Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.
- WALLERSTEIN, Immanuel, (2003) *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*, çev. Ender Abadoğlu, Metis Yayınları, İstanbul.
- WEBER, Max (2006) *Bürokrasi Ve Otorite*, çev. Bahadır AKIN, Adres Yayınları, Ankara.
- WEBER, Max (1993) *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha PARLA, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- WEBER, Max (1995) *Toplumsal Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, Çev. Özer OZANKAYA, İmge Yayınları, Ankara.

YAPICI, Merve İrem (2005-2006) “Bir Akdeniz Tarihçisi: Fernand Braudel”, Doğu Batı dergisi içinde, 34, Kasım-Aralık-Ocak, s. 183-199).

YELKEN, Ramazan (2007) *Tarih Sosyolojisi*, Ankara.

YILDIRIM, Ali-ŞİMŞEK, Hasan: *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları.

http://en.wikipedia.org/wiki/Fernand_Braudel.

www.milliyetciforum.com/halil-inalcikin-gorusleri-29668.html

EKLER

EK.1. FERNAND BRAUDEL'İN ESERLERİ

La Méditerranée et le Monde Méditerranéen a l'époque de Philippe II (1949):³⁰

Grammaire des Civilisations (1963):³¹ Türkçe'ye *Uygarlıkların Grameri* olarak kazandırılmıştır.

Ecrits sur l'Histoire (1969):³² Braudel'in müstakil bir çalışması olmayıp tarih üzerine kaleme aldığı bazı makaleler, konferanslar ve tezine yazdığı önsözden oluşan bir eserdir.

Civilisation Matérielle, Economie et Capitalisme, XVe-XVIIIe Siècle (1967-79):³³ Braudel'in yıllarını verdiği bir diğer çalışma da, temellerini Lucien Febvre'in attığı kapitalizmin kökenlerini ve yapısını her detayıyla incelediği kitabı *Maddi Uygarlık*'tır.

Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism (1977):³⁴ Adından da anlaşılacağı üzere kitap, *Maddi Uygarlık*'tan sonra ve Braudel'in eksik gördüğü yahut daha detaylı açıklamak istediği konulardan oluşan ince bir eserdir.

La Méditerranée l'Espace et l'Histoire les Hommes et l'Héritage (1977):³⁵ Braudel'in yönetiminde Akdeniz üzerine kolektif bir çalışma olan bu eser, Akdeniz'e bütüncül bir bakışı sergilemektedir. Eserde din, tarih, aile, göçler, şehirler, mekânlar, toprak, deniz, şafak, Roma gibi konular ile Akdeniz'in mükemmel bir portresi çizilmeye çalışılmış ve bu kollektif çalışmada Braudel'in yanında Filippo Coarelli,

³⁰ Eserin Türkçe çevirisi için bkz.: Braudel, Fernand, *II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1993-1994.

³¹ Eserin Türkçe çevirisi için bkz.: Braudel, Fernand, *Uygarlıkların Grameri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 2006.

³² Eserin Türkçe çevirisi için bkz.: Braudel, Fernand, *Tarih Üzerine Yazılar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1992.

³³ Eserin Türkçe çevirisi için bkz.: Braudel, Fernand, *Maddi Uygarlık: Ekonomi ve Kapitalizm: XV.-XVIII. Yüzyıllar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1993.

³⁴ Eserin Türkçe çevirisi için bkz.: Braudel, Fernand, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, çev. Mustafa Özel, İstanbul, 1991.

³⁵ Eserin Türkçe çevirisi için bkz.: Braudel, Fernand, *Akdeniz: Mekân ve Tarih*, çev. Necati Erkurt, İstanbul, 1995; *Akdeniz: İnsanlar ve Miras*, çev. Aykut Derman, İstanbul, 1995.

Maurice Aymard, Roger Arnaldez, Jean Gaudemet, Piergiorgio Solinas ve Georges Duby bulunmaktadır.

Histoire Economique et Social de la France (1976-82)

La Dynamique du Capitalisme (1985)

Venise (1985)

L'Identité de la France (1986-87)

Ecrits sur l'Histoire II (1990)

Les Mémoires de la Méditerranée (1998):³⁶

---

³⁶ Eserin Türkçe çevirisi için bkz. Braudel, Fernand, *Bellek ve Akdeniz*, çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2007.

EK.2. HALİL İNALCIK'IN ESERLERİ³⁷

EK.2.1. Halil İnalçık'ın Başlıca Kitapları

- Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Ankara: TTK, 1943.
- Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, Ankara: TTK, 1954.
- Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, Ankara: TTK, 1954.
- Kanûnnâme-i Sultânı her Mûceb-i Örfi Osmanî: II. Mehmed ve II Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kanunnâmeler, Ankara: TTK, 1956 (R. Anhegger ile birlikte).
- The Ottoman Empire: the Classical Age, 1300-1600, London: Weidenfeld and Nicholson, 1973.
- Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemed Hân İzladı ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavâtnâme, Ankara: TTK, 1978 (M. Oğuz ile birlikte).
- Tursun Beg, The History of Mehmed the Conqueror, Chicago-Minnesota: American Research Institute, 1978 (R. Murphey ile birlikte).
- The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy, London: Variorum Reprints, 1978.
- Türkiye 'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi / Social and Economic History of Turkey (1071-1920), Ankara: Meteksan, 1980 (editör, O. Okyar ile birlikte).
- Studies in Ottoman Social and Economic History, London: Variorum Reprints, 1985.

---

³⁷ İnalçık'ın eserlerinin sadece isimlerinin verildiği bu bölüm, Selim Aslantaş: "Halil İnalçık'ın Akademik Bibliyografyası" (Doğu-Batı Dergisi, Halil İnalçık Armağanı, Özel Sayı 2009, s. 31, İstanbul) adlı çalışmasından alınmıştır. Bu çalışmanın ana teması eksiksiz bir bibliyografya değildir. Bu nedenle, İnalçık'ın çalışmalarının bir özeti alınmıştır.

- Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler, İstanbul: Eren, 1993.
- The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire, Bloomington: Indiana University Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture Joint Series Volume 9, 1993.
- The History of the Black Sea Trade: the Register of Customs of Caffa, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Süleyman the Second and his Time, İstanbul: Isis Press, 1994 (editör, C. Kafadar ile birlikte).
- An Economic and Social History of the Ottoman Empire, Cambridge: Cambridge University Press, 1994 (1300-1600 arasını Halil İnalçık yazdı, editör, D. Quataert ile birlikte).
- From Empire to Republic: Essays on Ottoman and Turkish Social History, İstanbul: Eren, 1995.
- Essays in Ottoman History, İstanbul: Eren, 1998.
- Osmanlı, 12 Cilt, İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 1999 (editör, N. Göyünç, E. İnsanoğlu, Y. Halaçoğlu ile birlikte).
- Osmanlı 'da Devlet, Hukuk, Adalet, İstanbul: Eren, 2000.
- Şâir ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Bir İnceleme, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003.
- Osmanlı Uygarlığı, 2 Cilt, İstanbul: Kültür Bakanlığı, 2004 (editör, Günsel Renda ile birlikte: İngilizcesi, Ottoman Civilization)
- Doğu Batı Makaleler I, Ankara: Doğu Batı Yayınlan, 2005.
- Tanzimat / Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Ankara: Phoenix Yayınları, 2006 (editör, M. Seyitdanlıoğlu ile birlikte).
- Turkey and Europe in History, İstanbul: Eren, 2006.
- Atatürk ve Demokratik Türkiye, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2007.

EK.2.2. Projeler Ve Kurduğu Bilim Kurumları

1- Halil İncalcık, 1950'lerde Bursa kadı sicilleri üzerinde çalışmaya başladığı zaman, Sultan I.Mehmed'in (1413-1421) Yeşil Medresesi'nde bir hücrede yere atılmış, toz toprak içinde bir yığın halinde bulunduğu sicillerin düzene konulması için Ankara'da Müzeler Genel Müdürlüğü'ne başvurmuş, Fatih devrine kadar çıkan ve en eski Osmanlı arşivi olarak eşsiz bir değer taşıyan bu sicillerin düzenli bir arşiv haline getirilmesi konusunda İncalcık'ın teklifine genel müdürün ilgi göstermesiyle siciller İstanbul'a gönderilmiş, ciltlenen ve tertip edilen siciller Bursa Arkeoloji Müzesi'nde özel arşive düzenli bir biçimde yerleştirilmiş ve araştırmacıların hizmetine açılmıştır.

2- II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada sosyal ve ekonomik tarih araştırmalarının gelişmesine paralel olarak İncalcık, Osmanlı tarihinin bu dinamikler temelinde araştırılması, sonuçlarının bilim dünyasına sunulması ve konu ile ilgilenen tarihçilerin belli aralıklarla bir araya gelmesi için bilimsel bir platform olarak düşündüğü 'International Association for Social and Economic History of Turkey'i kurmuş ve bu birliğin başkanı olarak **International Congress on the Social and Economic History of Turkey** adıyla 10 uluslararası kongrenin toplanmasına öncülük etmiştir. Bu kongrelerin toplantı yerleri ve yılları şöyledir:

- Hacettepe Üniversitesi, Ankara (1977)
- Strasbourg Üniversitesi, Strasbourg (1980)
- Princeton Üniversitesi, Princeton (1983)
- Münih (1986)
- İstanbul (1989)
- Aix-en-Provence (1992)
- Heidelberg (1995)
- Bursa (1998)
- Dubrovnik(2001)
- Venedik (2005)

3- İnalçık'ın üstlendiği bir diğer proje UNESCO'nun yazdırmakta olduğu 'The History of the Scientific and Cultural Development of Mankind'dır. Yedi cilt planlanan bu eserin 1500-1800 tarihlerini kapsayan V. cildi için Cambridge Üniversitesi'nden Prof. Peter Burke ile birlikte baş editörü tayin edilmiştir. Kitap 1999 yılında yayınlanmıştır (History of Humanity-Scientific and Cultural Development: From the Sixteenth to the Eighteenth Century, Londra: Routledge).

4- Halil İnalçık Araştırma Projesi / Şer'iyye Sicillerine Göre İstanbul Tarihi: 1980'lerde İstanbul tarihi için İstanbul şer'î mahkeme sicilleri koleksiyonundan on bine yakın defteri ihtiva eden şehir arşivinin değerlendirilmesi (İstanbul müftülüğünde özel bir binada yerleştirilmiş olan bu arşiv II. Abdülhamid (1876-1905) döneminde İslâmî ilimlere ve İslâm hukukuna ilginin artması üzerine şeyhülislamlığa bağlı olarak düzenlenmiştir. Bu arşiv yalnız İstanbul tarihi için değil, genel olarak Osmanlı şehir, esnaf ticaret ve hukuk tarihi için birinci derecede önemlidir) konusunda yeni bir projeyi başlatmıştır. Prof. İnalçık bu amaçla Prof. A. Kuran, Prof. Z. Toprak ile bir araya gelmiş enstitü veya vakıf kurmanın yollarını aramış, sonradan Prof. N. Atasoy, katılması ile komite genişlemiştir. Bir vakıf ya da enstitü kurulması planlanmış ancak mali kaynakların sağlanmasında ortaya çıkan güçlükler nedeniyle projenin gerçekleşmesi bir müddet gecikmiştir. Sonunda Prof. Atasoy'un girişimi ile projenin İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi merkezine bağlı bir proje biçiminde başlatılması kararı alınmıştır. Proje, 1999 yılından bu yana Sabancı Üniversitesi - Packard Humanities Institute (PHI) işbirliğiyle sürdürülmüştür. Projenin ilk kitabı İstanbul Mahkemesi 121 Numaralı Şer'iyye Sicili (haz. Ş. N. Aykut, İstanbul, 2006) başlığıyla çıkmıştır.

5- Halil İnalçık'ın editörlüğünü S. Faroqhi ile beraber yaptığı Leiden'de E. J. Brill tarafından çıkarılan Ottoman Empire and Its Heritage serisinden şimdiye kadar 38 cilt yayın yapılmıştır. Bu seri özellikle Osmanlı İmparatorluğunu Avrupa'da bilimsel çerçevede tanınması ve anlaşılması bakımından önemlidir.

6- 2003 yılında Bilkent Üniversitesi'nde Halil İnalçık Center for Ottoman Studies'i kurmuştur. Halil İnalçık, yıllardan beri çeşitli arşivlerden topladığı belge ve defterlerin kopyalarını, yarım kalmış araştırma metinlerini, 1000'den fazla

ayrībasını ve diğer materyalleri bu merkeze bağışlamıştır. Hâlâ tasnif işlerinin yürütüldüğü merkez yakın zamanda araştırmacıların hizmetine girecektir.

EK.2.3. Editörlüğünü Yaptığı Yayınlar

- Archivum Ottomanicum (The Hague, 1969, T. Halasi-Kun ile birlikte)
- Osmanlı Araştırmaları Dergisi (İstanbul, 1980, H. Lovvry ve N. Göyünç ile birlikte)
- History of Scientific and Cultural Development of Mankind, *Cilt: V* (History of Humanity-Scientific and Cultural Development: From the Sixteenth to the Eighteenth Century, P. Burke ile birlikte)
- Tarih Tezleri Serisi (İstanbul, Eren Yayınları, 1988'den itibaren)
- Ottoman Empire and Its Heritage, (Leiden, Brill, 1998'den itibaren bu seriden şu ana kadar 38 cilt basılmıştır)
- Osmanlı Uygarlığı, 2 *Cilt* (İstanbul: Kültür Bakanlığı, 2001, eser İngilizce olarak *Ottoman Civilization* adıyla basılmıştır).

EK.2.4. Yayın Kurulunda Olduğu Bilimsel Dergiler

- Turcica (Paris)
- Harvard Ukrainian Studies (Cambridge)
- International Journal of Turkish Studies (Madison, Wisconsin)
- East European Quarterly (Boulder, Colorado)
- Türk Tarih Kurumu Belgeler Dergisi (Ankara)
- Studia Islamica (Paris)
- Islamic Studies (Islamabad)
- Doğu Batı (Ankara)

EK.2.5. Üyesi Olduğu Bilim Kurumları

- Türk Tarih Kurumu, Asli Üye (1947-1980),
- Association Internationale des Etudes du Sud-Est Europeen, Üye (1964—1974), Başkan (1971-74),
- Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Üye (1960)
- The Royal Historical Society, Londra, Muhabir Üye (1974)
- The Royal Asiatic Society, Londra, Şeref Üyesi (1978)
- L'ecole des hautes etudes en sciences sociales, Paris, Ziyaretçi Direktör (1979),
- American Academy of Arts and Sciences, Fellow (1983),
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Üye (1993)
- Srpska Akademija Nauka i Umetnost (Sırbistan Bilim ve Sanat Akademisi), Belgrad, Üye (1991),
- Türkiye Bilimler Akademisi, Şeref Üyesi (1993),
- Middle East Studies Association, Şeref Üyesi (1994),
- American Historical Association, Şeref Üyesi (1995),
- Institutul de Istorie Nicolae Iorga (Nicolae Iorga Tarih Enstitüsü), Bükreş, Şeref Üyesi (1995),
- The British Academy, Muhabir Üye (1995),
- Kültür Bakanlığı Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yıl Dönümü Yayın Komisyonu, Üye (1998),
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Araştırma Kurulu, Üye (1998),

- Near East Studies Danışma Kurulu, Princeton Üniversitesi, Üye (yeniden seçildi, 1998),
- Institute of Turkish Studies, Washington, Üye (Yönetim Kurulu, 1998),
- Kültür Bakanlığı Osmanlı Bilim ve Kültür Mirasının 700. Yılı Anma Programı Komitesi, Üye (1998),
- Halil İnalçık Araştırma Projesi, Sabancı Üniversitesi-Packard Humanities Institute İşbirliği ile “Şer’iyye Sicillerine Göre İstanbul Tarihi”, Onursal Başkan (1999),
- Vehbi Koç Ödülleri Seçici Kurulu, Üye (2002)

EK.2.6. Tevcih Edilen Fahri Doktoralar

- Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye (1986)
- Atina Üniversitesi, Yunanistan (1987)
- Selçuk Üniversitesi, Türkiye (1992)
- Kudüs İbranî Üniversitesi, İsrail (1993)
- Bükreş Üniversitesi, Romanya (1993)
- Uludağ Üniversitesi, Türkiye (1995)
- Balıkesir Üniversitesi (1999)
- Sofya Üniversitesi, Bulgaristan (2001)
- Manas Üniversitesi, Kırgızistan (2004)
- Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye (2005)
- Koç Üniversitesi, Türkiye (2006)
- Trakya Üniversitesi, Türkiye (2007)

EK.3. ÖZER ERGENÇ İLE GÖRÜŞME

Görüşme Tarihi: 25 Şubat 2011

Görüşme Saati: İki oturumda gerçekleşen görüşme 10.00-12.30 ve 13.30-16.45 arasında yapılmıştır.

Görüşme Yeri: Bil-kent Üniversitesi/ Prof. Dr Özer Ergenç'in Odası

FEHİME YÜKSEL: Hocam, öncelikle görüşmeyi kabul ettiğiniz için teşekkür ederim. Benim, ‘HALİL İNALCIK’IN OSMANLI TARİHİ ARAŞTIRMALARINA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ ’ adlı yüksek lisans tezini tasarlamamda, sizin ‘Halil İnalçık Neden Büyük’ adlı makalenizin etkisi büyük oldu. Halil İnalçık Hocamızın ‘Osmanlı Tarihi Klasik Çağ’ kitabını sosyolojik bakış açısıyla okumak istedim. Farkındaydım ki, çok geniş bir perspektiften bakmam gerekiyordu. Kitabın ‘uzun dönem’li bir bakış açısı vardı ve İnalçık Hoca’nın sentez eserlerinden biriydi. Tüm bunları görmeye çalışırken kendimi ‘tarihsel sosyoloji’ alanını da sorgularken buldum. Sosyoloji neydi, tarih neydi her ikisinin kesiştiği-ayrıştığı noktalar nelerdi bunları irdelerken buldum kendimi. Böylelikle bu alanda da okumalar yapmaya başladım. Sonra Hocamızın kitaplarına sosyolojinin tüm kavramlarıyla bakmamın bu teze ve zamanına sığmayacağını gördüm. Bu nedenle birkaç lens belirlemeye çalıştım. Bu kitaba bakarken, Annales çizgisi nasıl duruyor kitabın içinde, Annales çizgisinin unsurları neler, derken karşılaştırmalı tarih yöntemi, derken ‘uzun dönemli’ bakış, ‘uzun dönem ve yapı’ nasıl duruyordu kitapta, Eisenstadt’ın konfigürasyonlar dediği kavram nasıl duruyordu? Bu soruların yanıtlarını ararken bir yanıyla da sosyoloji ve tarih ilişkisini sorgulayarak yol bulmaya çalıştım. Çok kolay dağılabilen bir konu oldu benim için, civa gibi dağılıyordu. Nihayetinde insan yaşamı çeşitlilik üzerine kuruluydu ve dolayısıyla o çeşitliliklerin her bir alanını bir yüksek lisans tezime sığdırmam mümkün değildi. Siz İnalçık Hoca’nın öğrencisiydiniz ben de sizin öğrencinizdim. Bize anlattıklarınızı kavrayarak ilerliyorduk, mutlaka sizlerden aldığımız öğretmenliğimizde ya da tarihçiliğimizde rafineleştirip kullandığımız değerler var ve biz öğretmenliğimizi sürdürürken ‘tarih’e bu değerlerle bakıyoruz. Seçtiğim konuda derli toplu gitmek bir hayli zor oluyor. Bu nedenle bu görüşme için hazırladığım soruların da bir bölümü sizin çalışmalarınız ve belirlediğiniz perspektif bir bölümü de tarihsel sosyoloji nedir, ayrı bir alan olabilir mi, sizin bu konudaki yaklaşımınız nedir, sizin çalışmalarınızda

ortaya çıkan sosyoloji nedir, onu biraz da anlamaya çalışacağım. İlk sorum, Türk tarihçiliğinin dünyaya kapalı sürdürüldüğü (elbette tamamen değil) düşünüldüğünde, bu durumun yöntemsel nedenlerini nasıl açıklarsınız?

ÖZER ERGENÇ: İlk açıklamalarından başlamak gerekir gibi geliyor bana yani sorudan önceki açıklamalar. Şimdi burada senin de dediğin gibi, üç bilgi alanını önce tanımlamamız gerekiyor. Sonra bu tanımladığımız bilgi alanında: bu dışarı kapalı-açık, dışarıdan haberdar, sorularına gelebiliriz. Ondan sonra da diğer sorunlara da eğilebiliriz belki. Ben açıklamadan önce sana sormalıyım önce: yani tarih dediğimiz bilgi alanı nedir, sosyoloji dediğimiz bilgi alanı nedir, bakın daha bilim demiyorum, bir de bunların işte ikisine de atıfta bulunan, ikisinden de yararlanmak durumunda olan bir ara bilgi alanı olan tarihsel sosyoloji. Şimdi benim düşünceme göre, tarih bir bilim mi değil mi o çok tartışılıyor, çünkü bilim dediğiniz zaman nomotetik olması lazım. Yani evrensel olması lazım. Dünyanın herhangi bir yerinde aynı şartları oluşturduğunuz zaman herhangi bir olgunun orada da cereyan etmesi lazım ki, evrenselliği üzerinde durabilelim ve deterministik ilişkilere bakarak da bir takım yasalara ulaşabilelim, bunların tarih açısından hiçbirisi söz konusu değil. İşte onun içinde sosyal bilimciler tam tanımlayamadıkları alanlara böyle sıfatlar yakıştırıyorlar: Nomotetik bilimler, idiografik bilimler diye. Şimdi tarihin birinci şeyi bu: konu edindiği olaylar, olgular, yapılar: yani evrensel açıklamalara tam anlamıyla açık değil. Birinci yanı bu, yani tarih özel. Bu 'özel'lik nereden kaynaklanıyor: Bir zamandan kaynaklanıyor, mekandan kaynaklanıyor. Yani tarihin konusu, geçmişte olan olaylar ve tek olaylar ve aynen bir daha tekrarlanamayacak olaylar. İşte onun için nomotetik değil. Tarih 'tek' olayları inceler, neden inceler? Çünkü geçmişte olan olaylar olmuştur ve bitmiştir. Aynı koşullarda, aynı olay bir daha tekrarlanmaz. Şeye benzetir bunu tarihçiler, bir nehrin akan – debi mi denir?- suya bir kesitten baktığımız zaman sürekli akan bir su görürsünüz. Ama o kesitten bir kere akar bazı su damlacıkları, arkasından gelenler bir öncekinin aynı değildir. Birinci husus bu.

Geçmiş inceler de, geçmiş nedir? İkinci önemli şey de bu. Şimdi feylesoflar burada çok böyle birazcık da zihin oyunları yaparak şöyle diyorlar: Yani işte zaman nasıl bölümlenebilir, bir geçmiş vardır bir yaşadığımız an vardır, bir de gelecek vardır. Fakat bu içinde yaşadığımız bu an o kadar oynak bir şey ki, var mı yok mu

tartışılabilir. Şimdi siz buraya geldiniz, geldiğiniz an geçmişte kaldı. Şimdi konuştuğumuz an diyebiliriz, ama biraz sonra o da geçmişte kalacak ve biz şu an için gelecek olan bir noktaya varacağız. Felsefi açıdan baktığımız zaman bu geçiş, şimdi ki an var mı yok mu belli olmayan bir şey, aslında iki büyük an var: geçmiş ve gelecek. Tarih burada nerede neyi inceliyor (gölüyor): Geçmişini inceliyor ama geçmiş öyle bir şey ki, ana kadar sokuluyor ve hep an birden bire geçmiş oluyor.

Şimdi bu açıklamalar ışığında, tarih dediğimiz bilgi alanında, o bilgi nasıl bir bilgi? Biz tarih sözcüğüyle aslında iki ayrı şeyi karşılıyoruz: Bir, geçmişte olan bir yaşamışlığı, geçmişte olan bir olguyu, işte 'şu tarihte şu oldu' diyoruz. Ama tarih dediğimiz bilgi alanı, o geçmişte olanı daha sonraki bir dönemde tarihçi dediğimiz, geçmişini inceleyen kişinin oradan edindiği verilerle yeniden inşa etmesidir, onu bir anlatıya çevirmesidir. Aslında geçmişte olanla tarihçinin anlatısı hiçbir zaman çakışmaz, üst üste düşmez.

Fehime YÜKSEL: Birebir aynı değildir.

Özer ERGENÇ: Hiçbir zaman birebir değildir. Çünkü tarih aslında nedir? Geçmişten bize haber veren belgeler yoluyla edindiğimiz verileri bir takım işlemlere tabi tutarak onu bir yeni bilgiye çevirmektir. Tarihçinin anlattığı bu bilgidir. Geçmişe ait bilgidir. Bir anlatıdır. Ama geçmişte olanla tam çakışır mı çakışmaz. Tarihçinin bir de böyle bir şeyi var mesela günümüzü incelemek, mesela sosyolog için öyle bir şey yok. Çağdaş bir şeyi inceliyor. Gördüğünü söylüyor. Gördüğüne bakıyor. Ama tarihçinin gördüğü bir şey yok, geçmişte çünkü. O veriye dayanarak bir anlatı kuruyor.

Görüyorsunuz problem çok. Yani işte tarihsel olay, ama tarihsel olayın anlatısı aslında tarih. Tarih dediğimiz zaman, bir kez daha tekrarlıyorum ama bir geçmişte olanı bir de onun anlatısını anlıyoruz. Şimdi bizim bütün problemimiz bu anlatıda. Bu anlatı nasıl bir şey? Geçmişle aynı olmadığına göre bir takım niyetlere göre, o tarihçi dediğimiz kişinin içinde bulunduğu değer yargılarına göre geçmişe bakarak oluşturduğu bir anlatı. Şimdi o zaman bu anlatı zaman ve zemine göre farklı olabilir ve tarihçiden tarihçiye farklı olabilir.

Fehime YÜKSEL: Tarihçinin gelecekle kuracağı ilişki aslında o kurduğu anlatıdır diyebilir miyiz, öyleyse.

Özer ERGENÇ: Tabi.

Fehime YÜKSEL: Geçmişle geleceğin insanı arasındaki bağı onun kurgulamasıyla kurar. Çünkü o, gününün de insanıdır, Carr'ın dediği gibi, evet geçmişini inceler ama aynı zamanda bu günün insanıdır.

Özer ERGENÇ: Tabi nasıl bir yarın istiyorsa, yani o tasarımlarının gözüyle geçmişe bakar.

Fehime YÜKSEL: Türk tarihçiliğinin kapalı oluşu demiştik.

Özer ERGENÇ: Türk tarihçiliği kapalı mı değil mi? Türk tarihçiliği dediği zaman böyle monolitik, tek bir yaklaşım, tek bir davranış, tek bir tarih araştırma gurubuyla biz Türkiye'de karşı karşıya değiliz. Türk tarihçiliği, böyle yekpare değil. Bir kere Türk Tarihçiliği dediğimiz zaman ilk önce bunun üzerinde durmamız lazım. İkinci de Türk Tarihçiliği dediği zaman kendi içinde tarihçiler de şey değil, yani üniversitede istihdam edilen ya da kendisi tarihçi olarak gören ya da böyle lanse eden her kişi de aslında tarihin gereklerini yerine getirerek tarihçilik yapmıyor. Transkripsiyon yapmak tarihçilik yapmak mı mesela,

Fehime YÜKSEL: Evet, arşiv belgesi okuyarak akademik kariyer yapmak.

Özer ERGENÇ: Şimdi arşiv belgesi okumak, tarihçiliğin ve tarih araştırmalarının bir yönü. Yani arşiv vesikasını bulmak, arşiv vesikasını okumak, arşiv vesikasını anlamak yeterli değil (gülümsüyor). Arşiv vesikasından çıkacak veriyi tarihsel bilgiye çevirmek önemli. Şimdi tarihçilik bu: Yani 'tarihin icapları' dediği zaman geçmişe yönelik mutlaka bir haber kaynağınızın olması lazım. Haber kaynağınız olması lazım. Bu önemli, çünkü tek olayı inceliyorsunuz. Bir daha tekrarlanmayacak olayı, hiç bir zaman tekrarlanmayacak olayı inceliyorsunuz. Onun için haber kaynağınızın olması lazım. Ama o haber kaynağını tanıyacaksınız, haber kaynağının bütün özelliklerini bileceksiniz, yani size haberi süzerek mi veriyor belirli bir önyargıyla mı veriyor, belirli bir niyetle mi veriyor, bütün bunlar hakkında bilgi

sahibi olacaksınız ve bir oradan bir haber çıkaracaksınız. Ama bu haber tarihin kendisi değil. Tarih anlatısı için elde edilmiş değerli bir veri. Bu değerli veriyi sonra başka işlemlere tabi tutarak tarih bilgisine çevireceksiniz, bir anlatı kuracaksınız.

Şimdi bu o kadar zor bir iş ki, Türkiye’de bunu yapan bir Halil İncelik, bir ikinci Halil İncelik yok. Ha iyi tarihçiler var mı, var. Ama şimdi Türk Tarihçiliği dendiği zaman bu söylediğimiz o ideal işleme ne kadar yaklaşıyor, yani senin bu sorularını cevaplamak için önce bunun tam bir saptanması lazım. Benim kanaatime göre, mesela şimdi ben kendimi tarihçi olarak tanımlayabilir miyim? 40 yıldır bu işle uğraşıyorum, bana sorsanız ben kendimi tanımlayamam. Ha şunu diyebilirim, işte tarihle uğraşıyorum, anlamağa çalışıyorum, ama ne kadar anladığımdan ve daha önemlisi de o sözünü ettiğim ideal süreçleri bir tarihçi olarak, ne kadar içini doldurarak gerçekleştirdiğimi söyleyemem.

Tarihçilik için tarih için bir kere bu böyle. Sosyoloji için, tarih idiografik de sosyoloji ne kadar nomotetik, yani şimdi sosyolojinin tüm olguları da yani evrensel mi? Halbuki bütün sosyologlar, tarihçilere baktıkları zaman siz ağaçlarla uğraşıyorsunuz işte ormanın bütününe görmek lazım filan deyip çok genellemelere giderler ama, tarihçi için sorduğumuz soruyu sosyolog için sorduğumuzda Afrika’nın ormanlarıyla bir başka yerin ormanı aynı orman değil. Yine böyle yalın, tasnif ederek olaya bakarsak ‘sosyoloji nomotetiktir, evrensel olguları yasalarla açıklamağa çalışır, tarih öyle değildir’ filan dersek yine yanılırız gibi geliyor bana, yani sosyoloji üzerinde de düşünmemiz gerekiyor bizim.

Tarih bilgi alanı için sıkıntı bence sosyoloji için ve bütün sosyal bilimler için var. Bu konuda bir diğer ayrıntı tarihçi olsun, sosyolog olsun ve diğer sosyal bilimlerle uğraşanlar olsun doğa bilimcilerinden farklı. Doğa bilimciler, doğa olaylarının yönlendiricisi olamazlar. Yani biz güneşe müdahale edip de o taraftan doğma bu taraftan doğ diyemeyiz (gülüyor) ancak gözlemleriz. Şimdi sosyal bilimle doğa bilim arasındaki bir diğer fark, sosyal bilimci tabi bunlar içinde bilim sayılabilirse tarihçi de cereyan eden olayların bir parçası, bugünü inşa etmek istiyor, kendisine bir gelecek kurmak istiyor, bu kurmak istediği gelecek için geçmişe bakıyor, filan. Öyle bir geçmiş anlatıyor ki belki öyle bir geçmiş hiç olmadı. Yani böyle bir durum söz konusu.

Şimdi bütün bunlardan sonra, bence Türk tarihçiliği dediğimiz zaman şunu yapmamız lazım bizim yani, Türkiye’de işte kaç kişi yapıyor diye sorduğun sorun ‘tarihçilik nedir, nasıl yapılmalı?’ olmalı. Tarihçilik bir kere, her ne kadar biz geçmişteki olayı bütünüyle aynen aktarmayız, aktaramayız (duraksıyor) aktarmayız da. Ama yapmamız gereken bir geçmişte ne olduğunu tam anlamak için işte o tarihin icapları dediğimiz yöntemi kullanarak, tarih yöntemini kullanarak ulaşmamızdır o olaya. Onun için de önce bilgiyi verilen haber kaynağını bulacaksınız, onu bir eleştiriye tabi tutacaksınız, bu haber kaynağı hangi özellikleri taşıyor yani: yorumlu mu veriyor bize, olay hakkındaki bilgileri seçerek mi vermiş, daha sonraki tarihçiler tarafından kullanılması için özel olarak mı tasarlanmış, yoksa tarihçiler için değil kendi döneminde bir işlev yerine getirmek üzere oluşturulmuş bir belge mi? Bütün bunları yaptıktan sonra o edindiği bilgileri ki bunlar veri ya da ham bilgiyi işleme tabi tutması lazım. Bu işlem de şu işte, bütün bu eleştirilerden sonra önce bir kere ‘ne olmuş’ sorusunu sorması lazım. ‘Ne olmuş geçmişte?’, anlamak ve anladıktan sonra da onu anlatmak: Bu anlatıyı kurmak. Eğer çok objektif yapılırsa o veriyi işlemek, anlatının farklı farklı olması çok önemli değil. Bence Türkiye’de en önemli sorun, belki de dünyada da – şimdi dünyaya da geleceğiz-, bu geçmişten bize haber veren kaynaklar üzerinde yapılan çalışmalar tam bir tarih çalışması değil. Mesela bir kesim işte o klasik tarihçi dediğimiz tarihçiler, belge transkripsiyonu dediğimiz, yani sadece bir yazı aktarımını tarihçilik gibi algılıyorlar. Şimdi onlar öyle yapınca bu seferde o belgelere ulaşamayanlar, özellikle de farklı disiplinlerden gelip de tarih meraklısı olmuş sonra da bu merakı profesyonelliğe çevirdiğini sananlar, diyorlar ki, tarihçi nasıl olsa geçmişteki olaya kendi gözüyle baktığı için hangi tür belgeyi kullanırsa kullansın o belgenin içinde kendisinin anlatısına yarayacak unsurları seçer, onları bulur, yani bir nevi her tarihçi: kurguladığı, kuramsal çerçevesini çizdiği, hipotezlerini belirlediği bir geçmiş kurgusu için baştan bir takım kanaate sahiptir. O kanaatlerine uygun verileri seçer. Onun için de belge öyleymiş böyleymiş çok da hükmü yoktur. Tam da bu nedenle genel paradigmalara bakmak lazım yani her dönemin bir paradigması vardır. İşte hâlihazırın, şimdinin geçmişi kurgulayan paradigmaları vardır. O paradigmaları iyi özümsersen, iyi değerlendirirsen iyi anlarsın geçmişi. Yoksa uğraşıp durma. Yani geçmişte ‘ne olmuş’ zaten onu hem bulamazsın hem de bulmak da istemezsin zaten senin kafanda bir şey vardır, yani o

kafana göre alırsın. Şimdi işte burada galiba, aslında Türk Tarihçiliği, dışa kapalı değil, ama ‘iyi tarihçilik yapılıyor mu, yapılmıyor mu?’ bence bu önemli. Bir, şu dediğim transkripsiyon meselesi, ‘tarihçiliğin en önemli prosesi olarak görenler’, ikincisi ‘belge sınırlıdır -tarih yazımında tarih anlatısında- onun için teorilere çerçevelere bakmak gerekir’ diyenler, bir de tarihe ‘özel misyonlar yükleyenler’ bence en tehlikelisi de bu. Yani bir bilinç – dönemde geçerli olan neyse- oluşturma görevi verenler, yani ondan pragmatik bir fayda bekleyenler, kendilerine göre tarihçilik yapıyorlar. Ve bunların her birinin de dünyada benzerleri var. Yani aslında Türkiye o kadar çok kapalı değil (gülüyor). Benzerleri var. Ve o benzerler kendi aralarında ilişki kuruyor. Kendi aralarında ilişki kuruyor ama tarihçilik böyle ayrı kompartımanlarda cereyan ediyor. Mesela şimdi Türkiye’ye bakın Boğaziçi’nde yapılan bir sempozyum deyin, kongre deyin, atelye çalışması deyin, tarih muhabbeti deyin- yani oranın katılımcıları bellidir, bir başka çevrede diyelim klasik edebiyat fakültelerinin olduğu yerde katılımcılar bellidir. Taşradaki bir üniversitede katılımcılar bellidir ve bunların dili de farklıdır (gülüyor). Bir de şimdi dile gelmeliyiz belki de- anlatı anlatı diyoruz, kullanılan dil-. Dil de farklıdır, eminim bunları hepsini bir araya getirseniz birbirlerini anlamayabilirler (gülüyoruz): Yani böyle bir durum söz konusu. Sen şimdi bu sorudan sonra hiçbir şey sormazsın çünkü bütün sorularının kestimi ben şimdi. Yani kalmadı bana ne soracaksan yani mülakat bitti bana göre –gülüyor-.

Fehime YÜKSEL: Aslında şimdi siz benim soracağım ikinci sorumu da açıklamış oldunuz. ‘Halil İnalçık Neden Büyük’ adlı makalenizde tarihçiler arasında önceki yanlış kabullerle bağlantılı olarak iki davranış biçiminin geliştiğini ifade ediyorsunuz. 2. el kaynakları yeniden okumaya çalışan tarihçileri ve sonu gelmez tarih nedir tartışmalarını da sert bir dille eleştiriyorsunuz. Bu bağlamda ‘tarihsel sosyolojinin’ genellikle ikincil kaynaklarla (Scocpol,1992:2) çalışan tarihçi ve sosyologlardan oluşuyor, Tilly, Elias, Eisenstadt, Keyder ve İslamoğlu, Ergut gibi... Öte yandan American Sociological Association ‘tarihsel sosyoloji’yi bir alt birim olarak kurdular. Türkiye’de hala bir kurumsallaşma yolu açılmış değil. Bu alan karşısındaki tutumunuz nedir? Akademisyenlerin belge transkripsiyonu ile kariyer edinmesi tarihçi olmak yeterli mi?

Özer ERGENÇ: Ben Amerika'da Tarihsel sosyoloji alanını oluşturma sorununu eleştirmedim. Onu Türkiye'de uyguladığını söyleyenlerin, aynı zamanda tarihçilik yaptıkları iddiasını eleştirdim. Bence öyle ara alanlar bence yararlıdır. Bir de şu var benim o kadar da bilgim yok öyle çok eleştiremem. Ama Türkiye'de hem tarihsel sosyoloji yapıp ama aynı zamanda hem tarihçilik iddiasında olanları, o vadide yazılanları eleştirdim.

Fehime YÜKSEL: Anladığım kadarıyla Tarihçiliğin 'zenaat' kısmının ihmal edilerek 'tarihsel sosyoloji' yapılamayacağını söylüyorsunuz.

Özer ERGENÇ: Evet evet. Bu yalnız tarihçilik için değil sosyoloji için de bu böyle. Psikoloji için de böyle. İnsani bilimler için de böyle. Tabi bilimler için de böyle. Mesela tıp için de böyle. Bu tarihsel sosyoloji filan da böyle şimdi siz diyorsunuz ki, insan diye bir yaratık var, insan hakkında o bilgilere sahibi olanlar hekimlik de yapar gerekirse ameliyatta yapar, şu da olur bu da olur. Şimdi benim tarihe baktığım gibi tarih 'tek olay'dır diye baktığımız zaman son derece problemlili bir konudur. Evet, insan dediğimiz bir yaratık gurubu var. İşte akli var, şusu var filan. Ama felsefi olarak değil, doğrudan doğruya somut olarak da baktığımız zaman dünyada ne kadar insan varsa o kadar farklılık da vardır. Hiçbir insan birbirinin aynısı değildir. Hiçbir olay bir diğerinin aynısı olarak cereyan etmediği gibi. Şimdi işte tarihsel sosyoloji bence tarihe burada yardım ediyor. İnsan diye bir grup var, onun bir faaliyet alanı var. Bu faaliyetleri var. Bunu tarihçiler tek olay olarak tek tek tek incelerlerse bütünü görmeyebilirler bu çok doğrudur. Önce onun tümünü gösterecek bir genel çerçeve ve bu genel çerçeveyi dolduracak bir takım hipotezler lazım. Paradigmalar lazım. Paradigmalar inkâr edilecek kabullenilmeyecek şeyler değil. Ama bunun arkasından o paradigmaların hedeflediği o grubu işte biraz önce verdiğim insan örneği. İnsan da ama ne kadar insan varsa o kadar farklılık var.

Fehime YÜKSEL: O dinamikleri çözümlemek,

Özer ERGENÇ: Onu nasıl çözeceksin işte bence o paradigmalar yetmez işte. Tıbbın incelediği insan-onun anatomi çok önemlidir, tamam her insanın iki gözü var iki kulağı var ama onların simetrisi bile aynı değil. Biz ikimiz yan yana duralım, yüzümüzün simetrisi aynı değil, benimkisi başka seninkisi başka. Onun için 'tek'i

bilmemiz lazım. ‘Tek’ tarihte çok daha elzemken ben işte paradigmaya bakıyorum, ben işte genele bakıyorum diyerek tarih yapamazsınız. Onun içinde yapılamıyor Türkiye’de tarih.

Fehime YÜKSEL: Türkler neden ‘Avrupa Tarihi’ ya da Amerika Tarihi, Hindistan Tarihi yazmıyor, yazmalı mıdır? Avrupalı tarihçiler Osmanlı Tarihini yazıyorlar mesela. Daha çok yöntemsel sorunlar üzerinden nasıl açıklıyorsunuz bu durumu?

Özer ERGENÇ: Bence bir Türk de eğer meram ederse bir başka alanın tarihini yazma girişiminde bulunabilir. Ama temel sorun şudur: Belli bir kültürel çevrenin içindeki gelişmeleri ve o kültürel çevreyi önce anlamak gerek, anlayan nüfuz ederek yapabilir. Tamam, Avrupalılar Osmanlı Tarihini merak ediyorlar da, Osmanlı Tarihini ne kadar yapabiliyorlar. Mesela dünyanın en önemli bilgi birikimlerinden birisi oryantalistlerin bilgisidir. Doğu milletlerinin tarihini, etnografyasını, coğrafyasını, v.s. o muazzam bir birikimdir. Çok büyük bir bilgidir. Ve o bilgiye aslında doğu milletlerinin çeşitli bölgelerindeki hiçbir bilim adamı bence daha tam yaklaşmamıştır. Yani onu aşan noktalar vardır ama çok büyük birikimdir bu. Yani her şeyi incelemişlerdir. Düşünebiliyor musunuz Avrupalılar içinde Araplar kadar Arapçayı öğrenen, belki ondan daha mükemmel öğreneni var Farsça öğrenen var, Türkçeyi öğrenen var ve onlardan daha önce mesela Kuran’ı tercüme etmişlerdir. Muazzam bir bilgi birikimi bu.

Ama oryantalizmin en büyük zaafı nedir? Doğu’ya monolitik olarak bakmıştır: Hepsi İslam, hepsi Doğu hâlbuki bunun altı var, Türk’ü var Arabı var, Kürdü var. Bu yekpare bakış oryantalizmin önemli handikaplarından birisidir. Bir de oryantalistler bilgi derlerlerken, bunu sadece meraktan yapmamışlardır –merak da vardır ama- emperyalizme sömürgeciliğe bilgi hazırlama, ekonomik anlamda kendilerine hazırlayacakları o büyük pazarı avuçlarında tutabilme endişesi vardır. Bütün bunlar, muazzam bilgi birikimini yorumlama safhasında, yani anlama safhasında, bence zaafa uğratmıştır. Mesela baktığı zaman bir Avrupalı müsteşrik, Kuzey Afrika’daki İslam şehriyle, Anadolu’daki İslam şehrini, İran’daki İslam şehrini ve Ortasya’daki İslam şehrini aynı şekilde görmüştür. Hâlbuki orda İran ve

Anadolu Emperyalizmin doğrudan sömürge alanı olmamıştır. Şimdi sömürge olmamış alanın şehirleriyle sömürge olmuş alanın şehirleri farklıdır.

Neden yazmaz Türkler başka ülkelerin tarihini? Yani mesela Türkler de bu batıların Oryantalizm aşamasında olduğu gibi böyle büyük çaplı hedefleri olması halinde yaparlardı. Nitekim Osmanlı döneminde Hindi, Garbı, Mağribi, Maşrıkı anlayan-inceleyen bir sürü Osmanlı araştırmacısı var. Mesela Osmanlılar Arap ülkelerini egemenlikleri altına almışlardır. Orada toprak mülkiyetinin, toprak tasarrufunun, toprak kullanımının özel şekillerini görmüşlerdir. Osmanlı Şeyhülislamı onları legalize edebilmek için uğraşmış durmuştur. Çünkü Osmanlı kendine göre bir miri arazi diyor, miri arazinin mülkiyetinin devlete ait olması lazım, ama bakıyor ki, bir yerde siz işgal eder elinize geçirirseniz, fethederseniz tamam onun mülkiyetini elinize geçirirsiniz. Ama daha önceden İslamın elinde olan topraklar var, onları nasıl kullanacaksınız? Hukukçular, fakihler yorum üstüne yorum yapmağa başlamışlar haraci topraklar, öşri topraklar v.s. Aslında bunların temeline bakarsanız genişleyen bir imparatorluğun farklı mekânlarını anlama endişesi yatar bunun altında. Yani yapılabilir bu şey. Ama buradaki zorluk, araştıracağınız anlatısını kuracağınız mekânı tam anlayabilecek durumda olmanız lazım. Bu duruma gelemeyen de bu araştırmayı yapmaya cesaret edemiyor tabi. Mesela ben bugün Avrupalıdan daha iyi Avrupa tarihi yazamam. Ama benim inancım, bir Türk'ten daha iyi bir Osmanlı tarihi yazamaz bir yabancı, ne kadar donanımlı olursa olsun. Yani ben böyle düşünüyorum.

Fehime YÜKSEL: Philip Abrams, Anthony Giddens gibi sosyologlar, sosyoloji ve tarihin aslında özü itibarıyla bir olduğunu, metodolojik ayrımlar olsa da aynı bilim kategorisinde değerlendirilebileceğini söylüyorlar. Sizin görüşünüz nedir, nomotetik/idiografik gibi çeşitli ayrımları da göz önüne alırsak?

Özer ERGENÇ: Doğru, adı üzerinde sosyal bilim yani, o da toplumu inceliyor, tarihte toplumu inceliyor. Ama dediğim gibi, yani o metodolojik fark ne? O metodolojik fark üzerinde anlaşmak lazım. Yani bana göre, benim o (alay tınısıyla) indirgemeci bakışla, sosyologlarda tek olay incelerler (gülüyor). Yani sosyologların incelediği olaylarda birbirine benzeyebilir aynı tarihi olaylar gibi. Ama bir aynılık yoktur arasında. Yani özele inmeden yapamazsınız. Onun için mesela,

sosyolojide çok uygulanan anketler, mülakatlar geneli açıklayabilir ama özeli açıklamaz.

Fehime YÜKSEL: Bloch, Braudel, Hobsbawm v. d. (Tarih üzerine yazılar, Tarihin Savunusu, Tarih Üzerine eserlerinde) açıkça vurguladıkları üzere, ‘tarihçiler her şeyi tekil görüyorlar, olaylar arasında bağlantı kuramıyorlar: sosyologlar ise her şeyi çok genel görüyor ve her şeyi bu genellemeler içinde kaybediyorlar’. Bu bağlamda, bir tarihçi olarak, tarih ile sosyolojinin birleşmesi ya da birleşmemesi üzerine nasıl bir perspektif belirliyorsunuz?

Özer ERGENÇ: Bu aslında sosyolojiden önce tarihin kendi problemi. Her şeyin tarihi olduğu gibi tarihin de tarihi vardır. Bir zamanlar Orhan Kurmuş’un güzel bir kitabı vardı:(Bir Bilim Olarak İktisat Tarihinin Doğuşu) İktisat Tarihinin Tarihi diye, İktisat tarihi nasıl algılanmış diye. Şimdi tarihin de tarihine baktığımız zaman, başlangıçta tarih, egemenlerin tarihi olarak görülmüş. Kralların, devletin tarihi ve bunların birbirleriyle siyasi ilişkileri, savaşları... Filan.

Tarihin konusu yahut da moda deyimiyse tarihin nesnesi aslında baktığımız zaman sokaktaki insandır. Braudel’in, Annales Okulu’nun en önemli özelliği tarihsizleri tarihin konusu yapmasıdır. Tarihsizleri derken, belirli bir ana kadar, hiçbir tarihçi tarafından ‘ne yapıyorlardı’ üzerinde düşünülmemeyenlerin tarihini, onların anlatısını kurmaya çalışmışlardır. Çok da güzel yapmışlardır. Kimisi bir düğmenin etrafında, kimisi bir perukanın etrafında bir toplumsal tarih yapmışlardır. Şimdi tarihsizlerin tarihini yapmağa baktığımız zaman, tek tek bütün insanları anlatamazsınız o zaman ne yapacaksınız? Onların ait olduğu grupları, o grupların hukuki, sosyal, ekonomik zeminini oluşturan yapılara bakmak lazım. Devlete, işte aileye cemaate ne diyorsanız dönemden döneme.

Yapıların tarihine girdiğiniz zaman tabii sosyolojiye daha çok yaklaşmış oluyorsunuz. Sosyolojiye yaklaşıyorsunuz ama yapıların tarihine girdiğiniz zaman da tarihçi için daima idiografik olma özelliği ortaya çıkar. Yani evrensel olamazsınız. Onun için çok yakın zamanlara kadar işte bu modernist paradigmalara, ister Marksist olsun, ister ilerlemeci tarih görüşleri olsun evrensellik iddiasındaydı. Yani insanlık belirli aşamalardan geçecektir, iktisadi kültürel, siyasal aşamalardan geçecektir. Buna

kendilerine göre bir şematik açıklama da yapmışlardır: İnsan dünya üzerinde ilk görüldüğü zaman toplayıcıydı, doğada bulduğunu yiyordu. Sonra işte, tarımı öğrendi, yerleşik hayata geçti. Yerleşik hayata geçince mülkiyet doğdu, mülkiyet köleci bir toplum yarattı diye süreci anlatıyor ve iddiaları şu ki, ne olursa olsun her toplum bu süreçten geçecektir. Onun için de bu gelişme sürecini en iyi yaşayan toplumu ideal tarihin konusu olarak algılamıştır Batılılar ve demişlerdir ki, işte tarih bu. Bu süreçlerin dışında kalanlar tarihsizdir. Onlar tarihin konusu değildir. Diyelim Avrupa ulus devlet düzeyinde bir siyasal örgütlenmeyi yarattığı zaman daha kabileler halinde yaşayan Afrika'daki bir grup, tarihin konusu değildir. E nasıl tarihin konusu olacaktır? Bu evrensel gelişmeye-kendilerine göre evrensel saydıkları gelişmeye-yaklaştıkça. İşte bu merkez periferi gibi çeşitli anlatım biçimleri bulmuşlardır, kendilerini merkeze koyup, dışarıda kalanları çevrede-periferide- kaldı deyip, onları da merkeze yaklaştıkça tarihin konusu yapmışlardır ve sonrada kendilerine bir misyon yüklemişlerdir 'biz bunları kendimize yaklaştıralım'. Böylece emperyalizme bir meşruiyet vermek için bunu kullanmışlardır. Tabi bu arkasında başka şeyler de getirmişlerdir: İşte sömürüyü meşrulaştırma, harpleri-darpleri meşrulaştırma gibi. Sonra görülmüştür ki böyle bir evrensel çizgi yok. Evrensel çizgi olması gerektiğine göre, herkes feodal aşamayı yaşayacak ve bu hep de ilerleyecek. Görülmüştür ki hep ilerleme olmuyor, her toplumda feodal arkasından şu şu şu aşamaları yaşayıp ilerlemiyor, bazı aşamaları yaşamadan atlıyor. Yahut da bir aşamayı yaşarken bir şeyler oluyor, doğal afetler işte savaşlar saldırılar kazanımlarının çok gerisine düşebiliyor yeni nesiller.

Fehime YÜKSEL: Evet

Özer ERGENÇ: O zaman bunların hepsi eleştirilebilir şeyler, o gelişmeci paradigma ve diğerleri.

Fehime YÜKSEL: Max Weber'de benzer bir noktada durup bunu söylüyor, 'hiçbir bilim insanlara nasıl yaşamaları gerektiğini söylemez ya da toplumlara nasıl örgütlenmeleri gerektiğini öğretmez. Hiçbir bilim insanlığa geleceğinin ne olacağını bildirmez' diyor Weber

Özer ERGENÇ: Tabi Marksizm'e karşı Weberyana sosyolojinin başarısı burada. Çünkü Marksist sosyoloji çok şematik. Marks'ın öngörülleri de şey yapmadı. İki sebepten, Mesela feodal toplum arkasından kapitalist toplum bilmem ne, Osmanlıya baktı, Hindistan'a baktı. Feodal dese Avrupa feodalizmine benzemiyor, ne dedi bu da Doğu Tipi, Asya Tipi (gülüyor). Tabi şimdi çok büyük istisnalar gündeme gelince Weberyana sosyoloji önem kazandı.

Fehime YÜKSEL: Sizin bir tarihçi olarak sosyolojik çıkış noktanız hangi kavram oldu, yapı-statü-devlet-ekonomi-kent-eğitim-siyaset-aile-kültür ve buna bağlı olarak en çok etkileyen hangi -yabancı ya da bu topraklara ait- sosyolog oldu.

Özer ERGENÇ: Yani ben tabi böyle çok sistematik, tarih dışı alanları inceleyerek ilerlemedim. Mesela, tarih dediğimiz bilgi alanını daha zenginleştirecek neler var, gideyim iktisat öğreneyim, gideyim sosyoloji öğreneyim, gideyim hatta psikoloji öğreneyim yani bir de sosyal psikoloji diye de bir şey var: İnsanları yönlendiriyorsunuz, şartlandırıyorunuz. Ben belki çok yönlü bir tarihçi olamadım, ama benim çok önemli bir şansım ben Halil İnalçık'ın yanında doktora yaptım.

Halil İnalçık çok büyük bir tarihçi, önemli bir tarihçi. Aslında O'nun o geniş görüşü, bana böyle kendi kendime yapacağım okumalarla edineceğim bilgilerde bana büyük bir rehber oldu. Ben bu bakımdan kendimi çok şanslı görüyorum. Kendi kuşağımdaki yaşlılarımdan, birlikte çalışma dönemi yaşadığım arkadaşlarımdan, bu benim şansım. Halil Hoca'nın benim önümde çok büyük bir örnek olması, örnek olmanın ötesinde de doktoramı onunla yaptığım için, yani fiilen bazı konularda benim gözümü açması, çok büyük bir hocayla çalışmak büyük bir şanstır ve sizin kendi kapasitenize göre ondan bir şeyler alabilirsiniz, yani kapasiteniz ne kadar genişse. Ben de kendi kapasitem kadar ondan bir şeyler aldım. Çok iyi tarih yaptığımı söyleyemem ama şunu söyleyebilirim 'anlamak' istedim. Yani bir önyargıyla değil yani benim yazıları, mesela benim çok yazım yoktur, ama hiçbir yazımda böyle afakî, böyle çok işte hamasi değil, belli bir dil kullanmaya özen gösterdim ama hep Halil Hoca bana rehberlik yaptı. Bir özel dilin olması gerektiğini, bir anlatının öyle gelişigüzel olamayacağını ben ondan öğrendim. O yüzden bu sorunun cevabı benim üzerimden öyle çok verilemez ben öyle çok iyi tarihçi değilim ki hani ben şunu yaptım bunu yaptım yahut da şundan etkilendim diyemem.

Ama zaman içinde, şunu yapmaya çalıştım ben, ‘çağdaş eğilimlerin dışında kalmamak’. Düşünün şimdi, pragmatik tarihçilik, gelişmeci çizgi, Marksist eğilim eleştirilmiş eleştirilmiş, yeni bir takım yaklaşımlar çıkmış, siz bunlardan hiç habersiz daha önceki dönemin yöntemleriyle bir şey yazmaya çalışıyorsunuz. Anlamaya çalıştım tabi ne kadar anladıysam.

Doğan Ergun var İzmir’de, Türkiye’ye ilk defa geldiği zaman bu postmodern bakışlar filan, doğrusu önce bilmem lazımdı: ‘ne diyor bunlar?’. Çünkü etkiliyor hakikaten. Mesela pozitivismi eleştiriyorlar, akıl deniyor, tamam ama hep akıl da değil, insan sadece akıl değil. Duygusu var. Siz ötekilerin hepsini izole edeceksiniz, sadece akılla şey yapamazsınız: pozitivismi eleştiren bir yazıyı ben hatırlıyorum, yani şimdi bir doğabilimciye dersiniz ki, işte Newton yerçekimi kanunu anlatacak: Yerçekiminden dolayı maddelerin bir ağırlığı vardır ve onu bıraktığınız zaman yerkürenin merkezine doğru onlar düşerler, onu gözler diyor bütün pozitivistler bunu söylerler ve bu doğrudur. Ama şunu hesaba katmazlar: O ağırlıkla o ağırlığa karşı bir kuvvet ortaya çıktığı zaman o iki kuvvetin çarpışması dengeler ve bu düşmeyi engeller veyahut da geciktirir. O zaman ne demek lazımdır: Bir cisimi bıraktığın zaman düşer dememek ‘olağan şartlarda düşer’ ama şöyle olursa düşmeyebilir. Şimdi bu bir ihtimal.

Ama sonra baktım ki mesela bu postmodern şeylerin bir kısmı da amaçlı. Yeni bir takım anlatılar kurarak, bir takım egemenlere hizmet etmek üzere dünyayı yeniden tasarımılamak için kullanılmış bir şey. Ama onu görmek için tabi ne olduğunu anlamak lazımdı onun için bir takım okumalar yaptım. Türkiye’de mesela çok iyi sosyolog olduğunu sandığım ve öyle de tanınan birçok sosyoloğun da özellikle tarihsel olaylara baktıkları zaman hiç de öyle sağlam bilgilerinin olmadığını da gördüm. Ben okumalar yapmasaydım onlar hakkında söz söylemeye korkardım, o kadar ünlüler ki. Mesela mahalle baskısından söz ediyorlar, mesela batıdaki bütün kavramları getirdiler Türkiye’ye dayattılar: sivil toplum şu bu filan. Türkiye’de artık alalede insanın ağzında sivil toplum aşağı sivil toplum yukarı. 60’lı yıllarda –siz küçüksünüz bilmezsiniz- sivil toplum dediklerinin hepsinin adı demokratik kitle örgütüydü. Şimdi ‘demokratik kitle örgütü’ başka bir şey anlatıyor ‘sivil toplum’ başka bir şey anlatıyor. E nasıl oldu da aynı yapı için, aynı kurum için bir tarihe

kadar ‘demokratik kitle örgütü’ bir tarihten sonra ‘sivil toplum’. Postmodernistlerin de en büyük özelliği: gene demokrasi diyorlar da ‘bireysel demokrasi’. Yani daha önce modernizmin yahut da pozitivist davranışın toplum için bireyi feda ettiğini, aslında bireyin önem kazanması gerektiğini söyleyerek yaptıkları bu şeylerde kendileriyle çelişiyorlar. Mesela tarikatı bana sivil toplum olarak anlatıyor. Tarikatın içinde birey yoktur (gülüyor) ‘mürit’ vardır. Şimdi bana uzun uzun ‘sivil toplum’ diye tarikat anlatan sosyologa nasıl inanacağım. Şimdi tarikate sivil toplum dediğiniz zaman onu ona göre anlatmanız lazım. Sivil toplum dediğiniz zaman bir sivil itaatsizliğin olması lazım. Devlete karşı korunma vardır sivil toplum örgütlerinde.

Fehime YÜKSEL: Tarihsel sosyoloji açısından heyecan yaratan sosyolojik kavramlardan birisi ‘yapı’ kavramı (Nitekim Annales okulu tarihçileri biz geçmişteki yapıları çözmek istiyoruz diyorlar) ‘yapısal nedensellik’ kavramı hemen peşinden geliyor, Braudel ile özdeşleşen bütüncül tarih anlayışı- uzun süre- içinde yapı kavramını nasıl konumlandırıyorsunuz? Bütüncül tarih anlayışının tehlikeleri neler bir tarihçi için?

Özer ERGENÇ: Bence Türkiye’de yanlış anlaşılan veyahut da kast-ı mahsusla getirilen bu şey uzun dönem analizleridir. Onu kastediyorsunuz herhalde değil mi?

Fehime YÜKSEL: Evet evet.

Özer ERGENÇ: Tamam, diyelim Osmanlı parasını inceleyeceksiniz. Osmanlı ‘para sistemini’. Ekonomisinin temel enstrümanı olan para üzerinden gideceksiniz. Orhan Gazi’den -hatta şimdi Osman Gazi’ye indirdiler- ilk sikkeden ta yıkılışa kadar olan 600 yıllık dönem. Dendi ki bu uzun dönem analizlerine siz bu uzun dönemi görmezseniz eğer, alacağınız kesit dönemlerdeki inişler çıkışlar sizi yanıltır. Onun için de tarihe ‘yükselme’, ‘gerileme’, ‘çöküş’ gibi adlar koyarak dönemleştirme yaparsınız. Bu en çok Ömer Lütfi Barkan –rahmetli- için yapıldı. Fiyat Devrimi diye bir şeyi vardır, 16.yüzyılın sonlarında Osmanlı sikkесinin büyük değer kaybı-ki bunun birçok nedenleri var- ile fiyatlar fırlamıştır ve akçenin değeri düşmüştür. Devlet düşürmek zorunda kalmıştır. Büyük bir depremdir. Şimdi siz bunu 1550-1600 arasında 50 yıllık bir dönem için de alırsanız bu gerçekten çok büyük bir olaydır.

Ama bunu 1600 ile 2000 arasında alırsanız o mevzi bir olay gibi kalır. Onun için uzun dönem analizi daima bizim daha iyi anlamamızı sağlar. Şimdi bu doğru. Doğru ama, tarihçilik açısından büyük riskleri var. Bu riski aşmadan da uzun dönem analizi yapamazsınız. Nitekim uzun dönem analizi yapıyorum diyenlerin hepsi bu konuda zaaf içinde. Tabi bu zaafi görmek başka bir de sonuçlarını bir beklentiyle kullanmak başka bir şey. Uzun dönem analizleri yapabilmemiz için, para örneğini gene alalım, 14. yüzyılın parası, 15. yüzyılın parası, 16. yüzyılın parası, 17. yüzyılın parası, 18. yüzyılın parası, 19. yüzyılın parası, 20. yüzyılın paralarını ‘birbirleriyle karşılaştırılabilir hale getirmemiz’ lazım. Türkiye’de bunu yapabilecek bir maliye tarihçisi yok daha. Ve bunu yapmadan ben uzun dönem analizi yapıyorum dediğiniz anda kurgu yapıyorsunuz sonuçta sizin bir bildiğiniz var o bildiğiniz şeyi söylemek istiyorsunuz, onun için de kullanıyorsunuz o dönemleri.

Tarihçilik burada gündeme geliyor işte, uzun dönem analizleri yapmak çok kolay bir iş değil. Çünkü karşılaştırma yapmanız lazım o dönemler arasında. Karşılaştırılabilir ölçütler bulmanız lazım. Paraysa, Fatih zamanında 100 dirhem gümüşten 280 tane para kesiliyordu, sikke kesiliyordu. Kanuni döneminde 450 tane kesilmeye başlandı, 1580’lerde 800 tane kesilmeye başlandı. 1600’de 950 tane kesilmeye başlandı, 1620’de 1000 tane kesilmeye başlandı yani para gittikçe küçüldü böyle. Şimdi bu sadece metalik sistemin geçerli olduğu dönemde bile bu paraların, bu ayar ve vezinlerine göre karşılaştırılabilirliğini sağlamanız, bu nispeten kolay. En nihayet paranın bir ayarı var bir de ağırlığı var: vezn dediğimiz şey. O ayar ve vezinleri birbirine çevrilebilir hale getirdiniz mi karşılaştırırsınız. Fiyatlarla da ilişki kurarsınız. E iyi ama araya altın para girmiş, bir süre sonra ‘kaime’ girmiş. Yani metalik para yerine kâğıt paraya geçilmiş, bütün bunları çevrilebilir hale getirmemiz lazım, bir de bütün bunların kaynaklarını çevrilebilir hale getirmemiz lazım. Kaynaklarını da. Şimdi mesela 16. yüzyıl için elimizde muhasebe defterleri – sarayların, vakıfların- alımlarının kaydedildiği büyük kaynaklar var. 20. yüzyıl için bir şeyler var. 15. yüzyıl için yok. Nasıl karşılaştıracaksınız bunu? Şimdi ben şuna karşı değilim uzun dönem analizlerinin daha açıklayıcı olduğu doğrudur. Bunu teorik olarak yapabilirsiniz, kuramsal olarak yapabilirsiniz. Ama ben Osmanlı belgelerini kullanarak bunu yapıyorum dediğiniz anda benim sorduğum bütün sorulara cevap verebilmeniz lazım. Buradaki verileri nasıl çıkardın? Bu çevrilebilirliği nasıl yaptın?

Bunu yapacak yok daha Türkiye’de. Anlatabiliyor muyum uzun dönem çok hoş da ‘uzun dönem’i yapabilirsen. Şimdi bunu Avrupa tarihi için yapıyor. Çünkü Avrupa tarihinde süreçler başka aynı yaşanmamış, bizim yaşadıklarımız gibi yaşanmamış. Mesela işte orada sivil toplum deniliyor. Çünkü şehir toplumundan ulus devlete geçerken gerçekten şehre özgü gerektiğinde merkezi otoriteye karşı gelebilen kurum. Sen şimdi aynı kavramı al gel Türkiye’ye ‘tarikatlar’ sivil toplum dediğin anda o kavramla hiç bir şey açıklayamazsın. Açıklarsan da ‘laf ola’ açıklarsın. Sonra başka bir durumla karşılaştığın zamanda ‘ah ben şimdi yanılmışım’. Yani bilim adamının yanılmaları olabilir ama başkalarına öğüt vermemek koşuluyla. Sen bir dönem diyeceksin ki bir dönem ‘bütün politikaları değiştirin’ şöyle yapın böyle yapın, bir de bilim adamları akıl da veriyor. Akıl verenlerin ‘ben yanılmışım’ demesi tehlikelidir. Benim kolay. Ben kendi kendime ‘ya bak onu anlayamamışım galiba böyleymiş’ demem başka ama ‘bu böyledir’ diye yönlendirici olduktan sonra ‘ben yanılmışım’ demem başka bir şey yani.

Fehime YÜKSEL: Karşılaştırmalı yöntem üzerine konuşursak,

Özer ERGENÇ: Evet yani karşılaştırmalı yöntem şu ama eğer insanlığın tümünü kapsayan bir evrensel bir gelişme çizgisi yoksa farklı farklı dönemlerde farklı farklı mekânlarda ayrı gelişme süreçleri yaşanıyorsa, o zaman bir egemen çizgiye göre dünya tarihini anlatmak mümkün olmaz. Ne olabilir? Aynı zamanda veya aynı mekânda farklı süreçlerde farklı farklı gelişmeler karşılaştırılabilir. Bu karşılaştırmalar bazen bize şunu göstermiştir: Birbirlerinden hiç etkilenmeyen, birbirleriyle sebep sonuç ilişkisi içinde bulunmayan birçok farklı kültürel kalıplar, farklı farklı kültürel kalıplar içinde olan topluluklar ya da bireyler, benzer değerler yaratmışlardır. Bu benzer değerleri yaratma belki ‘aklın ortaklığı’ndan dolayıdır. Aklın ortaklığını hesaba katmadan mesela, bu benzerliklerden birbirlerinden etkilenme gibi bir sonuç çıkarmak insanları çok yanıltabilir. Onun için, bütüncül bakmak faydalıdır ama işte ‘bütüncül’ü iyi tanımlamak, uzun dönemli analizler yararlıdır fakat uzun dönemli analizlerin verilerinin çok sağlam derlenmesi ve o uzun dönem içindeki alt dönem verilerinin birbirleriyle karşılaştırılabilir hale getirilmesi elzemdir. Bunu, aslında modern toplum için sosyologlarda aynı problemlerle karşılaşılır. Çünkü nihayet insan topluluğu biri hâlihazırda yaşıyor biri geçmişte

yaşamış. Problem aynıdır. Ama hâlihazır yaşayan toplumu incelemek geçmişteki toplumu incelemeye nazaran daha avantajlıdır neden çünkü beklemediğiniz bir takım sonuçları yeniden test etme imkânınız vardır. Hâlbuki geçmişte olay bitmiştir. Böyle bir durum söz konusu.

Fehime YÜKSEL: Karşılaştırmalı yöntem hem sosyolog hem tarihçi için önemli bir yöntem şu farkla ki, sosyologlar benzerlikleri bulup teori üretmeye çalışıyor, tarihçi modelleri üzerinden hem farklılıkları hem benzerlikleri bulup ‘anlamaya’ çalışıyor. Bu noktada Bloch’u yadederek, karşılaştırmalı analizlerde eksiklikler nereden kaynaklanıyor, hatalar nerede yapılıyor? Aslında kısmen yanıtladınız sorumu.

Özer ERGENÇ: Eksiklikler bu: Sosyal bilimlerin, kimisi nomotetik kimisi idiografik tanımlanabilir, ama her bir bilim dalının ama özellikle tarihin idiografik yanı ağır basar. Ve idiografik yanı ağır basan bu bilgi alanının veri derleme yöntemleri de diğerlerinden farklıdır. O eksiklikler buradan kaynaklanıyor işte. Bunu iyi yapamadınız mı analizlerinizin hepsi temelsiz olur.

Fehime YÜKSEL: Siz Annales okulu tarihçiliği ekseninde kendinizi nerede konumlandırıyorsunuz, daha derli toplu sorarsak, siz bu düşünüşün takipçisi olurken Annales’in hangi kavram ve modellerinden etkilendiniz?

Özer ERGENÇ: Galiba daha önce de konuştuk, bu Annales okulunun en önemli özelliği toplumu bütün olarak ele alması ve daha önce tarihin konusu olmamış olan geniş yığınları incelemesidir. Mesela, demografi araştırmaları, yapılar, bu yapıların içindeki hayat... Gibi çalışmalar Annales Okulunun temsilcileriyle ve çalışmalarlarıyla bizim gündemimize girmiştir. Yani sosyal ekonomik gelişmeler, kültürel gelişmeler... Ben ne yaptım dersen, ben şehir tarihiyle uğraştım. Osmanlı dönemi Anadolu şehri veya Osmanlı şehri diye bir tipoloji ortaya çıkarmaya çalıştım. Tabi benim yaptığım bu yapısal bir durumu anlamağa çalışmaktır. Kurumlar, var mı yok mu, varsa nasıl? Benim bu çalışmaları yapmağa başladığım dönemden bir önceki dönemde, Batıda yapılan ve çoğu da oryantirist kökenli, müsteşik kökenli olan, Avrupalı tarihçiler şunu söylüyorlardı: ‘şehir denen yerleşme planı aslında batıya hastır. Doğuda da bir takım şehirler vardır ama bunlara şehir denebilir mi denmez mi

tartışılabilir, onun için ‘İslam şehiri’ demek yerine ‘Müslümanların oturduğu şehir’ demeyi tercih ediyorlar. Bunun İslam karakterinden önce belli bir dönemde orada Müslümanlar oturuyor. Ama o şehrin kurumları aslında o şehre ait kurumlar değil daha üst bir yapı olan devlete ait kurumlar yani merkezin taşraya uzanmış kurumları. Hâlbuki batı böyle değil batıda, şehir dediğimiz zaman üç şey üzerinde durur batılılar: birincisi, otonom yönetim bu yarı otonom olabilir zamanına göre tam otonom olabilir. Şehirlinin iradesinin yansıdığı bir yönetim organizasyonu. Doğu şehrine neden şehir denemeyeceğini bu birincisine bağlarlar derler ki, ‘burada şehirlinin iradesi yok yönetimde, bir üst yapının gönderdiği yöneticiler var’. Ben o zaman çok da gençtim, ısrarla bunun böyle olmadığını söyledim, düşünmeye çalıştım doğu şehri o kadar ‘sıfır bilinçli’ yerleşiklerin oturduğu bir alan değil. Mesela Osmanlının kendi şehir tanımından yola çıktım. Osmanlı: ‘bazar durur, Cum’a Kılunur yer şehirdir’ der. ‘Cum’a kılunur’ aslında çok geniş kapsamlıdır: hem dinsel bir hizmet var ama aynı zamanda ‘cum’a kılunur’ bir mabet aslında hükümdarın yaptığı mabettir ve hükümdarın yaptığı mabet de hükümdarın hutbesinin okunduğu, adının geçtiği bir yerdir. Tüm bunları ben yaparken işte o Annales okulunun da yapmaya çalıştığına paraleldir.

Ben eleştiriyorum ya şimdi bu postmodernist diye onların belki de tek hoşuma giden tarafı, ilerlemeci tarih paradigmasının, Marksist tarih paradigmasının tam açıklayıcı olmadığını gördükleri zaman bir takım eleştiriler getiriyorlar, bu eleştirirlerin kimi haklı kimi haksız filan ama onların da getirdiği bir yaklaşım tarzı var ‘kültür tarihi’ diyorlar ve kültüre çok büyük bir boyut kazandırmışlar. Yani kültür, sadece bir sanat alanında yaratılan değer değil, kültür sadece yazılı eserler değil, kültür insan hayatının içinde yaptığı bütün hareketleri ve bu hareketler sonucunda ortaya çıkardığı değerler olarak düşünüldüğü zaman, kültürün alanı çok genişliyor, böylelikle ‘kültürel tarih’te genişliyor, aslında ‘kültürel tarih’ ‘toplum tarihi’ anlamına geliyor ve bu toplum tarihi tanımına birey giriyor. Çünkü kültürün oluşumunda bireyler yoluyla toplum oluşuyor. Yani, bu çok ufuk açıcı, çok geniş bir yaklaşım tarzı, ben bunu önemsiyorum ve uygun görüyorum.

Fehime YÜKSEL: Çağlar Keyder tarihsel sosyoloji için ‘neoliberal hegomonik söylemi tarihsel sosyolojinin araçlarıyla demistifiye etmek’ bir alan

gerçekten bir alan gerçekten bir ideolojinin söylemini demistifiye etmek için oluşabilir mi? Tarihsel sosyoloji bunun için mi varoldu yoksa Annales okulunun sonuçlarından biri olarak mı çıkıyor bu alan

Özer ERGENÇ: Tabi Çağlar Keyder'in bu sözünün altında kendisinin ima etmediği, kendisinin düşünmediği şeyleri söylemek korkusu var ben de, neoliberal söylem diyor galiba değil mi, hem de hegemonik diyor.

Fehime YÜKSEL: 4 yıllık tarih eğitimim boyunca ve sonrasındaki okumalarımda Osmanlı ekonomisini ATÜT teorileriyle açıklamanın hep eksik kaldığını ve yerli yerine oturmadığını düşündüm. Çünkü 'devlet' in konumu başka türlü duruyordu, çünkü 'feodalite' tanımını zorluyordu. Yüksek lisans düzeyinde öğrendiğim Wallerstein'ın 'dünya sistemi' teorisi taşların önemli bir bölümünü yerine oturtuyor görünüyor. Yine de eleştirel bir yaklaşım getirmeden teoriyi zaptedemiyorsunuz. Sizce Dünya sistemi teorisi Osmanlı ekonomisini ve toplumsal yapısını açıklamaya yeter mi?

Özer ERGENÇ: Wallerstein'da bir sosyolog. Onun elindeki veriler de teorik ve bunu tarihçilere dayanarak yapıyor. Avrupa Tarihi için söyledikleri doğru olabilir. Çünkü Avrupa Tarihi verileri çok sistematik tarzda ortaya çıkarılmıştır. Mesela hukuk kuralları kodifiye edilmiştir, ciltler halinde çıkarılmıştır. İktisadi veriler çıkarılmıştır. Onlar üzerinden siz analizler yapabilirsiniz. Bu noktada ben tekrar başa dönüyorum nasıl bizde, ister gelişmeci paradigma olsun yani modernite paradigması olsun ister modernite paradigmasının bir başka biçimi olan Marksist paradigma olsun, sen de söyledin sığmadığını, Osmanlıyı anlatabilmek için batı feodalizminin ölçütlerine vurduğun zaman: Osmanlı tımar sisteminin hukuksal çerçevesini çizdiği durum feodaliteye uymuyor. E tam tersi feodalite dediğimiz yapı lord'a tabiyken batı feodalizmi, Osmanlıda dirlik sahibinin üzerinde bir devlet var ve benim kurallarına göre benim kanunlarıma göre o dirliği idare edeceksin diyor. Avrupa tarihçileri şunu diyorlar, Osmanlı Devleti'nde feodalitenin -yok olmamasının- çözülemeyişinin nedenlerinden birisi de bu, devletin reayayı koruması, gerçekten de Osmanlı tımar sistemi ne zaman ortadan kalktı taa 19. yüzyıla kadar sürdü gitti. Hâlbuki devlet kurumunda birçok değişimler var. Yani Osmanlı Tımarı feodal miydi değil miydi sorularına cevap veremiyorsunuz bu yüzden. Cevap veremediğiniz için bir Asya tipi

çıkarmışsınız Asya tipi despotik devlet. Yani siz feodalite veya despotik devleti sadece artı ürünü sömürme biçiminde alırsanız bu tek boyutlu bir açıklama biçimi oluyor. Yani bununla açıklayamıyorsunuz, açıklayamadığınız için de benim öğrencilik yıllarımda sonu gelmez ATÜT tartışmaları sonu gelmez feodalite tartışmaları oluyordu. Hatta böyle kamplara ayrılarak (gülüyor). Çözumsuz kalıyordu sonuçta. Ve çok ilginçtir, tarihçilerde klasik tarihçiler de bu sorulara cevap almak üzere arşiv belgelerinden derledikleri verilerle tartışmaya katılırken birdenbire kesildi bu ve dünyada postmodernite tartışmaları gündeme geldi ve iktisadi problemler ikinci planda kaldı, kültürel meseleler öne çıktı. 60'lı 70'li yıllarda tartıştığımız soruların bir kısmı cevaplanamamıştır bile.

Ben çok yakında galiba toplantılarından birinde Londra'da müzara sözleşmeleri diye bir şey verdim: Tarımın ticarilemesini açıklayan bir şeydi bu. Yani parası olan birinin toprağı işleyen biriyle ortaklık kurması birinin sermaye birinin de emek koyarak yaptığı bir ortaklık bu ama tarımda. Müzara Sözleşmeleri. 70'li yıllarda bunu kimse bilmiyordu o kadar. E o zaman işte feodal miydi değil miydi? Artı ürünün yeni bir üretime zemin hazırlamadan despotik devlet tarafından alınıyor mu alınmıyor muydu soruları soruluyordu. Bu kesilince ne müzara sözleşmesi kaldı ne bir şey. Mesela tarımın ticarileşmesi Osmanlı için çok önemli bir şeydir. Bu gün biz bunu hepimiz el yordamıyla yapıyoruz. Hatta yapamıyoruz. Bugün bu kesildi, yani başka mecraya girdi. Bu bizde hem bir aydın sorunu hem de bir tarihçilik sorunu. Bizim aydınlarımız kendi meselelerine göre gündem belirlemiyorlar, belirlenmiş bir gündemin parçası oluyorlar. Belirlenmiş gündemin parçası olduğunuz anda siz bir şey üretemezsiniz. Hâlbuki kendiniz gündem yaratacak bir çabayla katılmanız lazım oraya. İktisadi dünya perspektifini de böyle. Avrupa'da Amerika'da Wallerstein'ın izleyicisi olan Türk araştırmacılar bu sisteme böyle sarıldılar. Dediler ki, doğru bir izah tarzı, biz böyle açıklayabiliriz. Bu halen daha geçerli. Deniyor ki işte Osmanlı Devleti, aslında o parlak dediğimiz dönemde dünya sisteminden kopuktu. Sağlıksız bir işleyişi vardı. Asıl 18. yüzyılın sonundan 19. yüzyıla geçerken dünya ekonomik sisteminin bir parçası oldu. Yani sağlıklı bir entegrasyon yaşandı. İşte ticaret arttı filan... Ama bunu hiçbir ampirik veriye dayandırarak söylemiyor. Şimdi bunun hemen arkasından bırakın ampirik veriyi sormak lazım 'bu kadar sağlıklı entegrasyonda da neden yıkıldı bu koca imparatorluk?' (gülüyor) ya da

neden o tarımsal yapıyı aynı batıda olduğu gibi sanayiye çeviremedi. Şimdi bu sorular muallâkta kalıyor. Yani dünyanın bir bölgesi için geçerli olan bir teori bir bölgesi için açıklayıcı olmayabilir. Bence Wallerstein'ın teorisi Osmanlı için açıklayıcı değil.

Fehime YÜKSEL: Eisenstadt'ın İmparatorlukların Siyasal Sistemleri kitabında bürokratik İmparatorluklardaki değişimi 'konfigürasyonel çözümlemeyle' (doğal bir şekilde gerçekleştiği varsayılan model eylemlerin özsel niteliklerini betimleme çabası) açıklamaya çalışır. Köprülü-Barkan-İnalcık çizgisinde diğer ikisinden farklı olarak İnalcık Hoca'nın ve sizin böyle bir özsel nitelikler rafineleştirme ve bu rafineleştirilmiş öğeler üzerinden varolmuş olanın ve bu özsel gerçeklik üzerindeki dönüşüm ve değişimleri açıklamaya çalıştığınızı düşünüyorum. Eisenstadt'ın bu çözümlemesi tarihçiye nasıl bir imkân sağlar.

Özer Ergenç: Doğru, yani bir dönemde siz –bu büyük imparatorluğu anlamak istiyorsanız- ki Halil Bey'in yaptığı o bir dönemi klasik dönem diye niteliyor- neden klasik dönem diye niteliyor çünkü orada klasik sistemler ve temel bir takım kurumlar çıkmış ortaya. Şimdi o temel kurumlar nedir Osmanlı Devleti'nde bir tanesi tımar sistemidir, bir tanesi de kapıkulu sistemidir. Ve bütütün kurumları onun içine yerleştirmiştir. Ordu, idare ve diğerleri şimdi siz bu sistemleri anlarsanız eğer onun üzerinden devletin tarihini ve o devletin uyruğu olan toplumun tarihini de izleyebilirsiniz. Nitekim mesela Halil Hoca'nın ilk yaptığı işlerden birisi şimdi aktüel olan bu 'dönem kavramsallaştırması'. Bu dönem kavramsallaştırmasını biz nasıl yapmalıyız? En son deniyor ki mesela, işte modernite ve modernite öncesi pre-modernite filan, yani şimdi modernite neresi, hangi dönem modernite ve kim için modernite. Evrensel olmayan bir dönem için böyle bir kavramsallaştırma açıklayıcı olmaz. Onun için dünyadaki gelişmeleri göz önünde bulundurmakla birlikte özeli anlamamız lazım. Mesela Halil Bey'in ilk yaptığı şey daha 1940'larda tımar sistemine göre iki döneme ayırır Osmanlı Tarihini: bir tımar rejiminin uygulandığı bir de tımarın uygulanamaz hale geldiği dönem. Tımar rejimini seçici bir şey olarak alır, çünkü bütün kurumlar onun içinde. Tımar sistemini anlatır. Nedir bu 'Tımar Sistemi'. Vergi etrafında oluşmuş olan bir ilişki ağı. Devlet üretim kaynaklarının tasarruf hakkını reaya bırakmış, reaya bu tasarruf hakkına karşı vergi veriyor,

vergiler de merkeze gitmiyor kaynağında bir takım görevler karşılığı dirlik sahiplerine veriliyor. Böyle bir işleyiş var tımar sisteminin özünde. Vergiyi kim topluyor dirlik sahibi, kim adına topluyor devlet adına. Devlet adına topladığı vergilerle bir takım hizmetler yapıyor. Hangi hizmetler? Hepsi: askerlik, ordu maliye ne varsa.

Fehime YÜKSEL: O halde tımar sistemindeki en küçük değişiklik hepsini değiştiriyor.

Özer ERGENÇ: Hepsini değiştiriyor, mesela ordu, tımara dayanan bir ordu, ama daimi değil, mevsimlik ordu. Dünyanın herhangi bir yerinde ordu daimiye çevrildiği an Osmanlının değişmesi lazım nitekim Osmanlı öyle değişiyor. Bu tımarla başlayan değişim gidiyor gidiyor gidiyor hepsini tüm kurumlar etkiliyor. Yani tımarı anlayamazsanız Osmanlıyı anlatamazsınız.

Fehime YÜKSEL: Osmanlı Tarihine, öznesiz, ereksiz, süreçsiz bir perspektiften bakmak sağlıklı model ve/veya teorileri üretebilecek güce sahip midir? Yani sadece iktidar, güç, toplumsal hareket, seçkinler gibi kavramların lensleri bizi tarihten uzaklaştırır mı yoksa gerçeklik katmanlarının açıklanmasına mı yardımcı olur?

Özer Ergenç: O sorunun cevabı şöyle verilebilir: Tarih yöntem itibarıyla veri topluyor işte bu verilere göre olaylar arasındaki ilişkiyi kuruyor ve anlatıyor ve açıklıyor. Şimdi ama bunu anlatırken bir takım kavramlara ihtiyacı var. Bir araştırmannın, bir çalışmanın tarih veya bir başka alan olabilmesi için bu kavramlara bakmak lazım. Eğer bir bilim dalında kendisinin ürettiği kavramlardan çok başka disiplinlerden ödünç aldığı kavramlar varsa o bilim dalı o kavramlarını ödünç aldığı bilgi dalına yamanmış demektir. Çünkü kendi kavramını üretemiyor demektir bu. Mesela sosyolojinin bütün kavramlarını kullanarak anlatıyorsa o bir bağımsız tarih çalışması olamaz. İktisadın bütün kavramlarını kullanarak çalışıyorsa yine aynı şekilde bağımsız değildir. Yani bir bilim dalının özerkliği ve zenginliği kendisine ait kavramların zenginliği ile de ilişkilidir. Buradan bakmak lazım gibi geliyor bana. Tarih bilgi alanına baktığımız zaman, eğer kullandığımız kavramlar çok ödünçse, kendi amaçlarından ziyade o ödünç aldığı bilgi alanının amaçlarına ereklerine hizmet

ediyor demektir. Nitekim 60'lı yıllarda olan biraz da buydu. Bütün iktisat terimleri tarih araştırmalarına girmişti: artı ürün, emek v.s. Böyle olunca iktisat biliminin erekleri, süreçleri ön plana çıkıyor. Hâlbuki tarihin ön planda durması gereken durumlar var. Tarihin hedeflerinin ki bunların çok da mütevazı olması lazım herhangi birine hizmet sunması için değil, herhangi bir ideolojiyi pekiştirmek için değil sadece insanlığın gelişmesini anlamak için tarih bilgisini ortaya koymak gerekir. Böyle baktığımız zaman tarih bilgisini bağımsız görebiliriz. şimdi tarihçiler geçmişe baktıkları zaman ya iktisadi yapıyı ya siyasal yapıyı incelerler. Yani çok doğaldır onların kavram ithal etmeleri derler ama öyle değil. Mesela şimdi 15. yüzyılda hümanizm diye bir hareket var Rönesans diye bir hareket var: Biz o döneme kitaplarda ne demişiz Rönesans Dönemi demişiz. O zamanın insanı biz şimdi Rönesans Döneminde yaşıyoruz demiyordu. Bir değişimi yaşıyordu. O değişimin dönemi 19. yüzyıla gelindiğinde birisi adlandırdı. şimdi bu bir kavram. Bu kavramı yaratan tarihçi orada bir değişim hareketi görüyor, o da bir kavram arıyor ve bu kavramı yaratıyor. şşte mesela bu tarihin amacını ve hedefini belirleyen bir durumdur yeni bir kavram arayışı. Bazı dönemlerde tarihçiler bir bilinç görür mesela ulus bilinci. Ulus bilincinin olmadığı bir döneme bakar orada bir uluslaşma hareketi görür, o zaman insanlar kendileri bunun farkında değillerken bunu görür o zaman sosyolojinin siyaset biliminin kavramlarıyla açıklar durumu. Ama yarattığı kavram kendi kavramı olur. Böyle zenginleşir bir bilgi alanı.

Fehime YÜKSEL: Tarihten dersler çıkarmak sürekli dile getirilen bir söylem. Tarihsel sosyolojinin böyle bir misyonu olabilir mi? Böylesi bir amaca hizmet edebilir mi? Yoksa aslında, tarihsel sosyoloji 'kişisel sorunsallaştırmalar'a cevap veren bir alan mı? Bu soruyu sormamın nedeni Tarihsel sosyoloji her ne kadar bu gün Türkiye'de çok konuşulur hale geldiyse de dünyada bir atalet dönemine girmiş görünüyor?

Özer ERGENÇ: Yani aslında tabi bu sentetik bir alan, tarihsel sosyoloji gerçekten ders çıkarmak için mi ortaya çıkıyor yoksa belirli bir dönemi ve geleceği dizayn etmek için mi ortaya çıkıyor? Türkiye'de yaşandı bunlar. Özellikle batı tipi bir modernizasyonu hedeflemiş olan Türkiye için. Ulus devlet ve ulus devlete dayalı bir örgütlenme modeli ve ulus bilinciyle yükselmiş bir toplumun ulusal değerlerinin

öngörüldüğü dönemde tartışma geliyor gündeme, deniyor ki: yani bu bir tek tipleştirilmedir: işte bireyi ikinci plana atar, farklılıklar etrafında entegrasyonu önler, asimilasyona- kimlik değiştirmeye sebep olur hâlbuki sağlıklı olan farklıların var olduğu yerde yaşamaktır. Bunun örneklerini tarihçilerimiz Osmanlıda aramışlardır. Demişlerdir ki: Osmanlı mozaikler sistemidir. Bunu kullanmak istemişlerdir. Bu açıdan baktığınız zaman kanıtlamanız lazım böyle bakıyorsanız. Bunu böyle söylemek çok da güzel geliyor insanlara işte: Mozaikler sistemi. Ama kanıtlamağa baktığınız zaman bunun hiç de böyle olmadığını görüyorsunuz. Orada daha mütehakkim bir yapının olduğunu görüyorsunuz. O zaman açıklayıcı olmuyor. Bizde şu sıralarda da sonu gelmez bir giyim kuşam tartışmaları var.

Fehime YÜKSEL: Evet.

Özer ERGENÇ: Deniliyor ki, işte kişilerin giyim kuşamıyla uğraşmayın, ulus devlet laik düzen, hani üst bir kimlikte insanları buluşturmak için çaba harcarken aslında onların temel eğilimlerine aykırı bir davranış şey yapıyor yani ona bir dayatmada bulunuyor yani (özellikle vurguluyor) ‘böyle ol’ anlamında. Hâlbuki bunu dayatmadan da yapabilir idi ve örnek olarak Osmanlıyı gösteriyor diyor ki, Osmanlı bunu yapıyordu. Ha hakaten yapıyordu. Bakıyorsunuz Osmanlıda farklılıklar vardı, Müslim Gayrimüslim farklı farklı giyiniyordu, kadın erkek farklı giyiniyordu, esnaf farklı giyiniyordu ve askeri dediğimiz bürokrat kesim farklı giyiniyordu yani serbestti. Ama bir noktayı göz ardı ederseniz bu böyle. O göz ardı etmediğiniz noktayı öne çıkardığınız zaman laik bir sistemde yaptığımız eleştirilerin daha ağırlığını onun için yapmanız gerekir çünkü Osmanlıda giyim kuşam üniformaydı. Üniforma olarak algıladığımız zaman bugün üniforma değil bunu görürsünüz. Ne demek üniforma, yani bir Yahudinin giydiği kıyafeti bir Müslüman giyemiyordu. Giydiği anda o potansiyel suçlu, ‘sen neden böyle giyindin’ Subaşı onu atının terkisine bağlar zincirle kadıya götürürdü. Yani öyle ne yaptın ne ettin sormazdı yani, sen neden farklı kıyafet giydin? Yani bu açıklamalar için böyle çok genel, ampirik verilerden yoksun delilmiş gibi kanıtlanmış gibi gösterilen izahlar bizi doğru sonuçlara götürmüyor. Şimdi mesela kendisine İslamcı diyen, İslam’ı çok iyi bildiğini söyleyen birçok kimse bunun farkında değil. Yani giyim kuşamın üniforma olduğunun farkında değil. Eğer üniforma ise bunun zorunlu olarak giyeceksin

demektir. O halde nerede burada çoğulculuk? Mesela şu olabilirdi ‘yahu ben şu Yahudinin sarısına vuruldum ben de sarı külah geçirip takacağım kafama’ diyebilse takabilse ve yapabilseydi çoğulculuk olurdu, takamazdı giyemezdi ama. Hemen sorarlardı ‘sen neden Yahudi takkesini giyindin?’ sorarlardı. Bilmem anlatabiliyor muyum bu tarih biraz zor bir iş yani.

Fehime YÜKSEL: Tarih ve sosyoloji öğrencilerinin üniversite eğitimleri boyunca birbirlerinden bu denli kopuk olmaması sosyoloğun arşivlere girmesi zenaatın icaplarını öğrenmesi, tarihinin ise modeller yaratma konusunda sosyologdan öğreneceklerinin kapısı nasıl açılabilir, bu günkü üniversite yapılanmasında?

Özer ERGENÇ: Bu kapı açma meselesi, bu ara alanların nasıl olması gerektiği meselesi, gene bu da işte doğru gibi görünüyor sosyolog arşive girsin. Öyle arşive girebilmek için elif-be-te-se’yi öğrenmekle hemen arşive girilmiyor. O arşivden veri çıkarabilecek bir yetkinlik kazanmakla oluyor. Böyle bir düşünce ileri sürebilmek kişiye ‘sen hem sosyolog ol hem tarihçi ol’ demektir. Bunun tersi tarihçi için de söylenebilir ‘sen hem tarihçi ol hem sosyolog ol’ demektir. İnsanlar tabi iki ayrı dalda mükemmelen –yöntemlerini öğrenerek, tekniklerini öğrenerek yapabilirlerse çok iyi tabi ama yani böyle mi olmalı bence böyle olmamalı tarihçi ‘tarihçi’ gibi tarihçilik yapmalı yani kendi icaplarına göre tarihçilik yapmalı, sosyolog böyle yapmalı. Eğer bir ara alan oluşacaksa bu ikisinin doğrularını kullanabilen bir ara alancı olmalı. O zaman işte bir sosyolog da profesyonel tarihçi olmadan da tarihsel sosyoloji yapabilir. Türkiye’ye getirilen şey: tarihçiliğin gereklerini yapmadan, sadece sosyoloji bilerek bu ara alana girmek yahut da sosyoloji bilmeden tarihçilik yapmaktan kaynaklanıyor. Tüm analizler de bunun için açıklayıcı olmuyor. Çünkü bilmiyor. Şu olmalı mesela belli bir dönemi tarihsel sosyolojinin yöntemleriyle çözümlenecek birisi, bir tarihinin çok doğru verilerini kullanarak yapabilir çözümlemesini. Ama bul bakalım nerede bulacaksın doğru verileri. Sosyolog da modellerini kendi toplumuna uygulayarak geliştirecek. Mesela Batı toplumları için geliştirilmiş modeller orada çok açıklayıcı olur, Osmanlıya gelince aynı açıklayıcılığı taşımayabilir. Konuştuk daha önce de İngiltere’de bir dönemde hırsızları polis yapmak yararlı bir sonuç vermiş olabilir.

İslah-ı nefis etmiş bir kişiyi hırsızlığın hünerlerini bildiği için suçluyu tahlil edecek yolları iyi bildiğinden dolayı ondan yararlanılabilir. Bu modeli Osmanlıya uyguladığınız zaman karşınıza bir ‘eşkiya’ terimi çıkıyor. Siz eşkiyayı da hırsız gibi değerlendirirseniz aynı modeli uygulayarak aynı sonuca varamazsınız Osmanlı eşkiyayı bin bağlamda kullanıyor. Hangi bağlamda kullandığını bileceksiniz ki, çözümlene yapabilesiniz. Bunu yapamadığınız an o model havada kalıyor, bazen de gülünç sonuçlar çıkıyor.

Fehime YÜKSEL: Sizin lise öğrencileri için ders kitabı yazdığınızı biliyoruz. 15 yıllık tarih öğretmenliğimin 7 yılında bu kitabı okuttum. Sizin öğrencileriniz bu kitabı okuturken hiç zorlanmadılar. Bir istatistik yapılmadı ama ben meslektaşlarım arasında bu farkı gözledim. Sizden ders alan öğrencileriniz bu kitapla öğrencilerine çok şey kattılar. Ancak sizden ders almayanlar bu kitabı bırakın öğrencilerine anlatmayı kendilerinin anlamadığından yakındılar. Biz bu konuyu tarih öğretmenleri olarak aramızda çok tartıştık. O kırmızı kitabı okuyan çocuklarla diğerleri arasında sözcük hazinesi çizgisinde bile ciddi farklar vardır. Sizin kitabınızı okuttuğumuz gençler daha geniş bir sözcük hazinesine sahip oldular. Bu farkın size göre nedeni nedir?

Özer ERGENÇ: O kitap bizim için önemli bir deneyim oldu ama sonucu alınmamış bir deneyim oldu. Bir tarihte biz birkaç arkadaş Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu’nda yeni bir tarih programının yapımı için çalışacak bir komisyonda görev almıştık. Bu komisyon çalışmalarında çok fazla bulunduk. O komisyon çalışmalarına başlarken iki tespit önem taşıdı bizim için bunlardan bir tanesi tarihi kopuk kopuk değil de, eğer Türk Tarihini anlatacaksanız Türk Tarihinin bütünlüğü içinde, Dünya Tarihini anlatacaksanız Dünya Tarihinin bütünlüğü içinde anlatın ve bunu anlatımı tek boyutlu anlatmayın yani, yalnız askeri serüvenleri yalnız şu bu değil, bunların hepsinden bahsederek ortak yönleri içinde anlatmak. Kültür tarihi içinde anlatın. Çünkü bu müfredatta eksikti bize göre ve önemli bir eksiklikti. Bu bizim birinci tespitimizdi. Yani biz hepimiz liselerde, ortaokulda tekrarlayarak bir takım şeyleri okuduk, ne Türk tarihinin tamamını ne Osmanlı Tarihinin tamamını okuduk. Kopukluk oluyordu. Mesela askeri başarılar anlatılıyor ama medeniyet kitabın sonunda bir paragrafı eskiden. Sanat eserleri vardı, mimari vardı, vakıf

eserleri vardı. Çok anlamsız bir yama o. Hâlbuki o bir bütün. Bütünü anlatalım bir, ikinci bir kopukluk da: üniversitelerde tarih yapıyor fakat üniversitelerde ki tarih araştırmalarının sonuçları liseye intikal etmiyor. Klasikleşmemiş bir bilgi olmadığı için üzerinden şu kadar zaman geçsin diye bir takım izah tarzları da geliştiriliyor. Halbuki üniversitede üretilen bilgiler kademeli bir şekilde hem orta dereceli okullara inmeli, hem de halka inmeli. Halka inmemiş bilgi, akademik seviyedeki bilgi izole bilgidir.

Biz bu kitapla bunları uygulayalım dedik ama bu kolay bir iş değilmiş. Üniversitede üretilen hangi bilgiyi doğru bilgi diye aktaracağız?

Fehime YÜKSEL: Aslında o alanda da ithal teorilerin bu toprakların bilgisine giydirilmesi söz konusu oldu diye düşünüyorum. Eğitim bilimleri dediğimiz bilgi alanının ‘parçalayarak öğretmek, davranış kazandırma’ halleri, Avrupa’dan Amerika’dan ithal edilen eğitim bilimleri teorileriyle tarih bilimi örtüştürülmeye çalışılması da hatalara yol açtı gibi.

Özer ERGENÇ: Vardı bizim komisyonda da ‘davranış’ diyen ‘amaç’ diyen eğitim bilimciler vardı.

Fehime YÜKSEL: Her iki bilimi üste üste koyduğunuzda dar gelen, açıkta kalan ve ya bol gelen alanlar vardı. Yine de ama gördüm ki, çocuklar ve gençler sizin de belirttiğiniz bu bütünsel bakış açısında daha rahat kavriyordu tarihi. Üstelik de Osmanlı tarihinin kilit kavram ve sözcüklerine aşinalık kazanıyordu. Fakat son yıllardaki tarih ders kitapları postmodern anlayışla yazılmış bırakın bölüm bütünlüğünü - ki biz bölümlerin kendi içinde bütünlüklü oluşuna razı gelmişken- konular bile parçalanış bir halde. Bu da gençlerin kafasında fotoğrafın bütünü canlandırmasını sağlamayan bir durum.

Özer ERGENÇ: Evet. Biz o komisyonda bir- iki şeyi tespit ettik. Bir, yeniden program yapılmalı. İkicisi de üniversitede üretilen bilgi bir şekilde lise ders kitaplarına girmeli, halka indirilmeli. Bu düşüncelerle tarih ders kitabı hazırlamaya başladık. Böyle bir kitap için uzun zaman gerektiğini söyledik o zaman. Fakat dönemin Milli Eğitim Bakanı – hiç unutmuyorum- ‘daha iyi, iyinin düşmanıdır, daha

iyisini yazacağız diye beklerseniz, iyiyi de yazamazsınız, siz bir yazın, bunun daha iyisi gelecektir arkadan’ demişti. Yani kabul edilebilir bir düşünce ama iyi ne, daha iyi ne bunlar hep tartışılacak şeyler olduğu için biz bir şeyler yazdık. Bizim yazdığımız eleştiriye açık bir şeydir tabi. O zaman eleştirildi. Eleştirilmeliydi de fakat, bizim o kitabın serüveninin ikinci bir boyutu var şimdi sen vurgu yapıyorsun diyorsun ki sizden ders alanlar o kitabı anladılar.

Fehime YÜKSEL: Evet.

Özer ERGENÇ: Bu şunu gösteriyor: program, kitap bir de öğretmen. Biz bu kitabı yazarken öğretmeni hiç düşünmedik. Batıda bir kitap hazırlanır bir de bunun öğretmen kitabı hazırlanır. Öğretmen kitabında hangi bilgiyi hangi dozda aktaracaksın gibi öneriler vardır, bunun için de bir kitap hazırlanır. O zaman ben böyle bir öğretmen kitabı teklif etmişim ama yapacak zamanımız yoktu. Şimdi neden benim öğrencilerim bu kitabı anlıyor da diğerleri anlamıyor? Çünkü öğretmen faktörü düşünülmemiş orada. Öğretmenlerden gelen eleştirilere biz baktık, değerlendirdik. Bir kısmı ciddi eleştiriler. Yani öğretmen düşünmüş taşınmış, şöyle olsun böyle olsun bu saygıdeğer bir şey. Bazısı da çok belli ki, sen benim rahatımı neden kaçırdın? Yaptığı eleştiriden akıyor bu düşünce: “ben otuz yıldır okutulan kitabı ezberlemiştim. Yani bir sonraki gün derse girmeden hazırlık filan ihtiyacı yoktu, siz şimdi Tarih 1, Tarih 2 diye bir şey çıkardınız benim rahatımı bozdunuz müfredatı allak bullak ettiniz benim artık derse girmeden ciddi bir hazırlık yapmam gerekiyor” diyorlardı bir bakıma. Tabi kitabı öğretecek olanı düşünmek lazımdı. Yani şimdi bunda sakın bir yanlış anlaşılma olmasın ben bunu eleştirmek istemiyorum. Öğretmenin “nereden bozdun şimdi sen benim ezberimi’ demesi son derece normal. Müfredatı değişip kitap yazılırken öğretmeni de düşünmeliydik.

Fehime YÜKSEL: Hocam çok teşekkür ediyorum.

Özer ERGENÇ: Bitti mi şimdi.

Fehime YÜKSEL: Görüşmeyi kabul ederek zaman ayırdığınız için tekrar teşekkür ediyorum.

Özer ERGENÇ: Yok canım, nutuk atmak bir şeye tabi değil.

EK.4. HALİL İNALCIK İLE GÖRÜŞME

Görüşme Tarihi: 09.05. 2011

Görüşme Saati: İki oturumda gerçekleşen görüşme 13.00-14.20 ve 17.00-18.35 arasında yapılmıştır.

Görüşme Yeri: Akmed (Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü)- Suna-İnan Kıraç Müze Evi ve Akdeniz Üniversitesi misafirhanesi

Fehime YÜKSEL: Hocam öncelikle sorularıma yanıt vermeyi kabul ettiğiniz için teşekkür ediyorum. Osmanlı Tarihine, öznesiz, ereksiz, süreçsiz bir perspektiften bakmak sağlıklı model ve/veya teorileri üretebilecek güce sahip midir? Yani sadece iktidar, güç, toplumsal hareket, seçkinler gibi kavramların lensleri bizi tarihten uzaklaştırır mı yoksa gerçeklik katmanlarının açıklanmasına mı yardımcı olur?

Halil İNALCIK: Osmanlı tarihine son dönemlerde yeni bir yaklaşım var. Meselâ, Osmanlı timar sistemini sosyolojik bir anlayışa indirgemek Japon Batı feodalizmle sosyolojide metottur. Bence soyut sosyolojik bir ifadeye indirmek tarih sosyolojisidir, tarih değildir. Çünkü tarih ilminin prensipleri olayları zaman ve mekân içine koymaktır.

Fehime YÜKSEL: Sizin bir tarihçi olarak sosyolojik çıkış noktanız hangi kavram oldu, yapı-statü-devlet-ekonomi-kent-egitim-siyaset-aile-kültür ve buna bağlı olarak en çok etkileyen hangi -yabancı ya da bu topraklara ait- sosyolog oldu.

Halil İNALCIK: II. dünya Savaşı'ndan sonra sosyalist düşünce Batı tarihçiliğine hâkim olmuştur. Tarih, devlet tarihi değil, toplumun yaşam koşulları, tarih olarak anlaşılmalıdır. Ben bu cereyana 1950'deki *Bellekten*'de Akdağ'ı tenkid eden bir yazı ile kapıldım ve Braudel'e dokundum. Annales ekolünü toplumun bütünü ile yani nüfusu, ekonomisi, yaşamı, türlü yönlerden ele alınan fakat bu ekolün anladığı -Total History- toplumu bütünüyle de kavrayan bir tarih görüşünü benimsedim. Sosyoloji olarak Durkheim, Max Weber ve Eisenstadt'ı benimsedim.

Fehime YÜKSEL: Philip Abrams, Anthony Giddens gibi sosyologlar, sosyoloji ve tarihin aslında özü itibariyle bir olduğunu, metodolojik ayrımlar olsa da aynı bilim kategorisinde değerlendirilebileceğini söylüyorlar. Sizin görüşünüz nedir, nomotetik/idiografik gibi çeşitli ayrımları da göz önüne alırsak?

Halil İNALCIK: Bu sorunun cevabı 1. soruya verilen yanıttadır.

Fehime YÜKSEL: Bloch, Braudel, Hobsbawm v. d. (Tarih üzerine yazılar, Tarihin Savunusu, Tarih Üzerine eserlerinde) açıkça vurguladıkları üzere, ‘tarihçiler her şeyi tekil görüyorlar, olaylar arasında bağlantı kuramıyorlar: sosyologlar ise her şeyi çok genel görüyor ve her şeyi bu genellemeler içinde kaybediyorlar’. Bu bağlamda, büyük bir tarihçi olarak, tarih ile sosyolojinin birleşmesi ya da birleşmemesi üzerine nasıl bir perspektif belirliyorsunuz?

Halil İNALCIK: Bu sorunun yanıtı 1 soruya verilen yanıttadır.

Fehime YÜKSEL: Tarihsel sosyoloji açısından heyecan yaratan sosyolojik kavramlardan birisi ‘yapı’ kavramı (Nitekim Annales okulu tarihçileri biz geçmişteki yapıları çözmek istiyoruz diyorlar) ‘yapısal nedensellik’ kavramı, Braudel ile özdeşleşen bütüncül tarih anlayışı- uzun süre- içinde yapı kavramını nasıl konumlandırıyorsunuz? Bütüncül tarih anlayışının tehlikeleri neler bir tarihçi için?

Halil İNALCIK: Bu sorunun cevabı 2. soruya verilen yanıtta bulunuyor.

Fehime YÜKSEL: Karşılaştırmalı yöntem üzerinden gittiğimizde, hem sosyolog hem tarihçi için önemli bir yöntem şu farkla ki, sosyologlar benzerlikleri bulup teori üretmeye çalışıyor, tarihçi modelleri üzerinden hem farklılıkları hem benzerlikleri bulup ‘anlamaya’ çalışıyor. Bu noktada Bloch’u yadederek, karşılaştırmalı analizlerde eksiklikler nereden kaynaklanıyor, hatalar nerede yapılıyor?

Halil İNALCIK: Tarih ilmi bağımsız bir ilim kolu ise: daima geçmişte herhangi bir mekânda ve zamanda geçmiş olayları, kendi zaman-mekân çerçevesi içinde ele almalıdır. Zaman ve mekânı belirtmeden yaptığı için bu bir tarih değil sosyoloji oluyor.

Fehime YÜKSEL: Siz Annales okulu tarihçiliği ekseninde kendinizi nerede konumlandırıyorsunuz, daha derli toplu sorarsak, siz bu düşünüşün takipçisi olurken Annales’in hangi kavram ve modellerinden etkilendiniz?

Halil İNALCIK: Braudel'den çok etkilendim. Bunun için *Belleten*'de 1950 veya 1951'de Akdağ tenkid yazımı okuyunuz. Braudel'den ayrıldığı nokta şudur: Braudel tarihi gelişimi, iklim, coğrafya, ekonomik şartlar, nüfus gibi faktörlerin belirlediğini kabul eden determinist bir şekilde ele almaktadır. Bu noktada ondan ayrılıyorum. İnsan bağımsız bir bilinç sahibi mahlûktur. İnsan zihninin yarattığı bir takım deterministik olmayan zihni kalıplara, mentaliteye yer vermek gerekir tarihte. Bunu yeni Annales'ciler anlamış olup Jacques Le Gof ve Emmanuel Le Ladurie eserleriyle göstermişlerdir.

Fehime YÜKSEL: Çağlar Keyder, tarihsel sosyoloji için 'neoliberal hegomonik söylemi tarihsel sosyolojinin araçlarıyla demistifiye etmek' diyor, ne anlamalıyız bu cümleden?

Halil İNALCIK: Çağlar Keyder ve İslamoğlu'nun tamamıyla marksist bir açıdan tarihi anlayışlarını çeşitli yazılarımda tenkid ettim. *From Empire to Republic* kitabımda bunların cevabını bulacaksınız.

Fehime YÜKSEL: 4 yıllık tarih eğitimim boyunca ve sonrasındaki okumalarımda Osmanlı ekonomisini ATÜT teorileriyle açıklamanın hep eksik kaldığını ve yerli yerine oturmadığını düşündüm. Çünkü 'devlet' in konumu başka türlü duruyordu, çünkü 'feodalite' tanımını zorluyordu. Yüksek lisans düzeyinde öğrendiğim Wallerstein'in 'dünya sistemi' teorisi taşların önemli bir bölümünü yerine oturtuyor görünüyor. Yine de eleştirel bir yaklaşım getirmeden teoriyi zaptedemiyorsunuz. Sizce Dünya sistemi teorisi Osmanlı ekonomisini açıklamaya yeter mi?

Halil İNALCIK: Yetmez. Wallerstein'i tenkitlerim bundan önceki cevapta verdiğim makalelerde bulacaksınız. Bu meseleleri Wallerstein'in çıkardığı *Review* dergisindeki makalelere bir göz atınız. Wallerstein, Marksist görüşle Annal ekolünü birleştiren bir yaklaşım sahibidir. Onun görüşlerini benimseyen Güney Amerika'da, Amerika'da bir takım takipçileri vardır. *Review* dergisinde bu makaleleri bulacaksınız.

Fehime YÜKSEL: Eisenstadt'ın İmparatorlukların Siyasal Sistemleri kitabında bürokratik İmparatorluklardaki değişimi 'konfigürasyonel çözümlemeyle' (doğal bir şekilde gerçekleştiği varsayılan model eylemlerin özsel niteliklerini betimleme çabası) açıklamaya çalışır. Köprülü-Barkan-İnalcık çizgisinde diğer ikisinden farklı olarak sizin böyle bir 'özsel nitelikler'i rafineleştirme ve bu 'rafineleştirilmiş öğeler' üzerinden varolmuş olanın ve bu 'özsel gerçeklik' üzerindeki dönüşüm ve değişimleri açıklamaya çalıştığınızı söylemek doğru olur mu?

Halil İNALCIK: Bu sorunun yanıtı 1 soruya verilen yanıtta ve diğerlerinde bulacaksınız.

Fehime YÜKSEL: Türkler neden 'Avrupa Tarihi' ya da Amerika Tarihi, Hindistan Tarihi yazmıyor, yazmalı mıdır? Avrupalı tarihçiler Osmanlı Tarihini yazıyorlar mesela. Daha çok yöntemsel sorunlar üzerinden nasıl açıklıyorsunuz bu durumu?

Halil İNALCIK: Genç tarihçi ve sosyologlar arasında Türkiye dışı ülkelerin sosyal tarihi, ekonomik tarihi üzerinde eserler verenler olduğunu sanıyorum.

Fehime YÜKSEL: Tarihten dersler çıkarmak sürekli dile getirilen bir söylem. Tarihsel sosyolojinin böyle bir misyonu olabilir mi? Böylesi bir amaca hizmet edebilir mi? Yoksa tarihsel sosyoloji 'kişisel sorunsallaştırmalar'a cevap veren bir alan mı? Bu soruyu sormamın nedeni Tarihsel sosyoloji her ne kadar bu gün Türkiye'de çok konuşulur hale geldiyse de dünyada bir atalet dönemine girmiş görünüyor?

Halil İNALCIK: Bir söz vardır: "Tarih tekerrür eder." Bu hüküm hem yanlış hem de doğrudur. Yanlıştır, çünkü hiçbir zaman bir Napoleon ortaya çıkmaz. Doğrudur, çünkü genel hatlarıyla düşündüğümüz zaman Avrupa'yı birleştiren Napoleon, büyük rakibi Rusya'ya saldırmıştır. Hitler genel olarak aynı şeyi yapmıştır. Demek ki Napoleon ve politikası, ordusu ve başkaları hiçbir zaman Hitlerin Nazi rejimi S.S'ler vs. ile aynı değildir. Ama genel hatlarında iki hareket de, ayrı bir tarih ve kültürü olan Avrupa'nın daima (Hunlar'dan beri) doğudan gelen bir gücün tehdidi altında bulunduğu da bir olgudur. O halde tarih tekerrür eder. Bireysel

hadiseler tekerrür etmez, fakat coğrafyanın, kültürün belirlediği bir takım değişmez gelişmeler tarihin gidişini tayin eder.

Fehime YÜKSEL: Tarihsel sosyoloji alanının Annales Okulu perspektifinin sonuçlarından biri olduğu düşünmek doğru bir yaklaşım mıdır?

Halil İNALCIK: Hayır. Annal mektebinden önce onun ileri sürdüğü prensipler Vico'dan beri batıda tarih felsefesi yapanlar ve o felsefeyi izleyen tarihçiler tarafından ortaya koyulmuştur. Lütfen *From Empire to Republic* kitabında birçok tarihçiyi özellikle marksist tarihçileri eleştiren yazımı okuyunuz.

Fehime YÜKSEL: 'Tarihsel Sosyoloji' genellikle ikincil kaynaklarla (Scocpol:1992, 2) çalışan tarihçi ve sosyologlardan oluşuyor, Tilly, Elias, Eisenstadt, Çağlar Keyder ve Huricihan İslamoğlu, Ferdan Ergut gibi... Öte yandan American Sociological Association 'tarihsel sosyoloji'yi bir alt birim olarak kurdu. Türkiye'de hala bir kurumsallaşma yolu açılmış değil. Bu alan karşısındaki tutumunuz nedir? Bu bağlamda bir de tarihçi akademisyenlerimizin belge transkripsiyonu ile kariyer edinmesi durumu söz konusu. Bu iki durum düşünüldüğünde doğru hangisi? Tarihsel gerçekliğe ulaşmakta doğru tutum bunlardan hangisine yakın?

Halil İNALCIK: Bunun yanıtı olarak 1. ve 2. sorularınıza verdiğim cevaplara bakınız.

Fehime YÜKSEL: Tarih ve sosyoloji öğrencilerinin üniversite eğitimleri boyunca birbirlerinden bu denli kopuk olmaması sosyoloğun arşivlere girmesi zenaatın icaplarını öğrenmesi, tarihçinin ise modeller yaratma konusunda sosyologdan öğreneceklerinin kapısı nasıl açılabilir, bugünkü üniversite yapılanmasında?

Halil İNALCIK: Mademki yeni tarihçilik zaman ve mekân içinde toplumların tarihini yapıyor, o zaman toplum bilimi sosyolojinin topluma ait ortaya koyduğu teorileri mutlaka tarihçinin bilmesi gereklidir. Sosyolojiyi de özellikle 2. soruda belirttiğim gibi daima okumuşumdur. Max Weber'in çevirisi yapılmış olan kitabını Osmanlı tarihindeki yüzeysel teorilerini şu makalemde eleştirden geçirdim. Max

Weber'i tenkid ettim: Princeton Papers no, I, *Comments on Sutanism*": Max Weber's Typification of the Ottoman Polity

Fehime YÜKSEL: Çok teşekkür ederim hocam.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : FEHİME YÜKSEL

Doğum Yeri : Adana

Doğum Yılı : 1971

Medeni Hali : Evli

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 1990-1991: Adana

Lisans 1991-1995: Ankara Üniversitesi Dilve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Yabancı Dil : İngilizce

MESLEKİ BİLGİLER

1996-2012 : Milli Eğitim Bakanlığı-Uzman Tarih Öğretmeni